

**T.C HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI**

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA BİZANS DÖNEMİ
KİLİSELERİNDEKİ İŞLEV DEĞİŞİKLİKLERİNİN
MİMARİYE YANSIMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Mimar Fatih TANUĞUR**

**TEZ Danışmanı
Yrd .Doç. Dr. Halil ONUR**

**AĞUSTOS, 2007
İSTANBUL**

T.C.
HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mimarlık Programı Yüksek Lisans öğrencisi Fatih Tanuğur tarafından hazırlanan “İstanbul Tarihi Yarımadasında Bizans Dönemi Kiliselerindeki İşlev Değişikliklerinin Mimariye Yansıması ” adlı bu çalışma jürimizce Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi : 23/08/2007

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi: Prof.Dr.Ataman Demir

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Halil Onur
(Danışman)

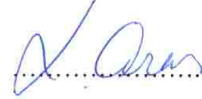
Jüri Üyesi :Yrd.Doç.Dr. Hale Tokay
(MSGSÜ.Öğr.Üyesi)

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Demet Binan
(Yedek-MSGSÜ.Öğr.Üyesi)

.....

Jüri Üyesi :Yrd.Doç.Dr. Lerzan Aras
(Yedek)

İÇİNDEKİLER	SAYFA
ÖNSÖZ	IV
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VII
GİRİŞ	1

BÖLÜM 1

KORUNMASI GEREKLİ MİMARİ KÜLTÜR VARLIKLARI

1.1. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlığı Kavramı ve Kapsamı	2
1.2. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlıklarında Korunacak Değerler ve Değerlendirme Ölçütleri	2
1.2.1. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlığı Türleri	3
1.3. Yıpranma Nedenleri ve Yeni İşlevin Gerekliliği	4
1.3.1. Yıpranma Nedenleri	4
1.3.2. Yeni İşlevin Gerekliliği	12
1.4. Kiliselerin Yeni İşlev Verilerek Korumasında Tarihimizden Yaklaşımlar	13
1.4.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Koruma Yaklaşımları	13
1.4.2. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Koruma Yaklaşımları	15
1.5. Yapılara Yeni İşlev Kazandırılmasıyla İlgili Yasal Düzenlemeler	16
1.5.1. Uluslararası Yasal Düzenlemeler	16
1.5.2. Ulusal Yasal Düzenlemeler	18
1.6. Bölüm Sonucu	21

BÖLÜM 2

KORUNMASI GEREKLİ KİLİSELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

2.1. Kiliselerin Genel Mimari Özellikleri	22
2.1.1. Kiliselerde İç Mimari Öğeler	23
2.1.1.1. Süsleme Öğeleri	23
2.1.1.2. Narhtex	23
2.1.1.3. Apsis	24
2.1.1.4. Transept.....	24
2.1.1.5. Nef	25
2.1.1.6. Atrium	25
2.1.2. Kiliselerde Dış Mimari Öğeler	26
2.2. İstanbul Tarihi Yarımadasında Yeni İşlev Verilerek Korunan Bizans	
Dönemi Kiliselerin Özgün Plan Tipleri	26
2.2.1. Bazilikal Plan Tipli Kiliseler	27
2.2.2. Kubbeli Bazilika Plan Tipli Kiliseler	28
2.2.3. Merkezi Plan Tipli Kiliseler	30
2.2.4. Yunan Haçı Plan Tipli Kiliseler	31
2.2.5. Tek Nefli Plan Tipli Kiliseler	33
2.2.6. Dehlizli Plan Tipli Kiliseler	34
2.2.7. Yonca Plan Tipli Kiliseler	36
2.3. Bölüm Sonucu	38

BÖLÜM 3

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDAKİ BİZANS KİLİSELERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

3.1. İstanbul Tarihi Yarımadasında Bulunan Harap Durumdaki Bizans Kiliseleri...39	
3.2. İstanbul Tarihi Yarımadasındaki Yeni İşlev Verilen Bizans Kiliselerinin	
Günümüzdeki Durumları	47

BÖLÜM 4**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELERİNDEKİ MİMARİ DEĞİŞİMLER**

4.1. Kullanıma Bağlı Oluşan Mimari Değişimler	112
4.2. Ek Mimari Elemanların Gereksinimi	114
4.2.1. Minareler	115
4.2.2. Minber	118
4.2.3. Mihrap Nişi	120
4.2.4. Hünkar Mahfili	121
4.2.5. Şadırvan ve Abdest Alma Mahali	122
4.2.6. Kürsü	125
4.2.7. Alem	125
4.3. İç Mekanda Süs Öğelerinin Düzenlenmesi	126
4.4. Müze Olarak Kullanılan Kiliselerde Sergileme Faaliyetleri	128
4.5. Statik ve Taşıyıcı Sorunlara Bağlı Mimari Değişimler	130
4.6. Toplumun Tarihi Eserlerin Korunmasına Karşı Duyarsızlığı	130
4.7. Çevresel Etkilerin Yapılara Olumsuz Yansıması	131
4.8. Bölüm Sonucu	133
SONUÇ	134
SÖZLÜK	136
KAYNAKLAR	138
RESİM LİSTESİ	142
EKLER	151
ÖZGEÇMİŞ	152

ÖNSÖZ

İstanbul tarihi yarımadasında, Bizans kiliselerine yeni işlev verilmesindeki mimari değişimler üzerine yapılan çalışmada günümüze kadar ulaşan Bizans kiliselerindeki mimari düzenlemeleri tespit etmeye çalıştım.

İstanbul’la ilgili bu çalışmayı önererek kültürel değişime yaklaşmamı sağlayan ve kaynak araştırmalarındaki içten katkılarından dolayı değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Halil Onur’a hazırlık sürecinde sabırla verdiği destek için teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu konuda verdikleri bilgilerden dolayı değerli jüri üyelerine, bu süreçte katkılarıyla da destek olan aileme, Meltem Erpam’a ve Havva Çiğdem’e teşekkür ederim.

Ağustos, 2007

Fatih TANUĞUR

**T.C HALIÇ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA BİZANS DÖNEMİ
KİLİSELERİNDEKİ İŞLEV DEĞİŞİKLİKLERİNİN MİMARİYE
YANSIMASI**

**Hazırlayan
Mimar Fatih TANUĞUR**

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Halil ONUR**

Ağustos, 2007

ÖZET

“İstanbul tarihi yarımadasında Bizans dönemi kiliselerindeki işlev değişikliklerinin mimariye yansımaları” isimli tez çalışmasında; İstanbul tarihi yarımadasında yeni işlev verilerek korunan Bizans dönemi kiliselerindeki mimari değişimler incelenmiştir. Bu yapılara yeni işlev verilmesiyle özgün yapı mimarisi de zaman içinde değişen toplumsal gereksinimlere göre yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemedeki mimari değişimler tez çalışmasında örneklerle araştırılmıştır.

Tezin birinci bölümünde, korunması gerekli mimari yapı kavramı ve kapsamı ele alınarak mimari yapılar türlerine göre sınıflandırılmıştır.

Korunması gerekli mimari yapılar zaman içerisinde yıpranabilir ve bunun sonucunda tamamen yok olabilirler. Yapıların maruz kaldığı yıpranmaya sebep olan

etkenlerden dolayı onarım gerekebilir. Bu bölümde yapılardaki yıpranma nedenleri incelenip işlevsel yıpranmanın bir sonucu olan yeni işlev verilme ve gerekliliği açıklanmıştır.

Toplumsal gereksinimler durağan bir olgu olmadığından yapılar her dönemde mimari değişime uğramıştır. İstanbul tarihi yarımadasındaki Bizans dönemi kiliseler günümüze ulaşmaya kadar farklı işlevler verilerek korunmuştur. Tarihimizde bu kiliseleri koruma yaklaşımları İstanbul'un fethinden Cumhuriyet dönemine kadar ve Cumhuriyet dönemi sonrası dönem olarak incelenmiştir.

Korunması gerekli kültür varlıklarına yeni işlev verilmesi her zaman teşvik edici olmuştur. Bu yaklaşımın ülkemizde ve yurt dışındaki yasa ve bildirimlerde önemi vurgulanmıştır. Bu bölümde ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerde, yeni işlev verilmesiyle ilgili yaklaşımlar incelenmiştir.

İkinci bölümde; İstanbul tarihi yarımadasında Bizans döneminde yapılan ve günümüzde farklı işlevler verilmiş olan kiliselerin özgün plan tipleri şema ve örneklerle sınıflandırılmıştır. Ayrıca kiliselerdeki iç ve dış mimari öğeler tanımlanmıştır.

Üçüncü bölümde; İstanbul tarihi yarımadasında günümüze kadar ulaşmış olan 21 adet Bizans dönemine ait kilise ve 13 adet harap durumdaki kilisenin günümüzdeki durumları incelenmiştir. Bu 21 adet kiliseden yalnız Panayia Muhliotissa Kilisesi işlevini sürdürmekte diğerleri farklı işlevler verilerek günümüzde kullanılmaktadır. Günümüzde farklı işlevlerle kullanılan bu kiliseler dördüncü bölümde incelenen mimari değişimlere kaynak oluşturmuştur.

Dördüncü bölümde; üçüncü bölümde incelenen 21 adet kiliseden 20 yapının günümüzde cami, mescit, müze ve çok amaçlı salon olarak kullanıldığı görülmektedir. Yapılardaki kültürel değişimin sonucunda yapıların özgün mimarilerinde yeni mimari düzenlemeler yapılmıştır. Bu bölümde yeni işlevin gerektirdiği mimari elemanların özgün yapı mimarisıyla birlikte kullanılmasındaki mimari değişimler araştırılmıştır.

SUMMARY

It is inspected the architectural alternations in Byzantine churches, protected by giving a new function in Istanbul historical peninsula, in the thesis work, named as “Reflection of function alternations in Byzantine churches into architecture in Istanbul historical peninsula”. Unique building architecture is rearranged according to social requirements, which change within the time by giving a new function to these buildings. Architectural alternations in this arrangement are investigated in the thesis work with the examples.

In the first chapter of the thesis, concept and content of architectural building, which is required to be protected, are handled and architectural buildings are classified according to their types.

Architectural buildings, which are required to be protected, may be worn within the time and consequently, they may be destroyed completely. Restoration may be required due to the factors, which cause the wearing, which the buildings are exposed. In this chapter, reasons of wearing in the buildings are inspected and giving a new function as a result of functional wearing and its necessity are explained.

As social requirements are not stationary facts, buildings are exposed to architectural alternation in each period. Byzantine churches in Istanbul historical peninsula are protected by giving them different functions until they reach today. Protection approaches for these churches are inspected from Istanbul conquest to Republic period and the period after Republic in our history.

Giving new function to the culture entities, which are required to be protected, are always encouraging. Importance of such approach is emphasized in the laws and communiquéés in our country and in the abroad. In this chapter, it is inspected that approaches related to giving new function in the national and international legal regulations.

In the second chapter, unique plan types of the churches, which are built in Byzantine period in Istanbul historical peninsula and to which different functions are given today, are classified with schemes and examples. Furthermore, internal and external architectural elements in the churches are defined.

In the third chapter, current situations of 21 pieces of Byzantine churches, which reach until today in Istanbul historical peninsula and 13 pieces of ruined churches are inspected. Only Panayia Muhliotissa Church maintains its function among these 21 pieces of churches and others are used by giving different function today. These churches, which are used for different functions today, constitute the source for architectural alternations, which are inspected in the fourth chapter.

In the fourth chapter, it is seen that 20 buildings are used as mosque, small mosque, museum and multi-purpose saloon among 21 pieces of churches today. New architectural alternations are made in the unique architectures of the buildings as a result of cultural changes in the buildings. In this chapter, it is investigated that architectural alternations for use of architectural elements, which are required by new function, with unique building architectures.

GİRİŞ

İstanbul tarihi yarımadası, tarih boyunca farklı kültürdeki medeniyetlerin kentsel mekânı olmuştur. İstanbul tarihi yarımadasında bulunan kiliselerdeki işlev değişikliklerinin mimariye yansımaları tez konusu olarak seçilmiştir. İnşa tarihleri 4. yy ile 14. yy arasında değişen bu yapılardan bazıları özellikle 20. yy içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı önemli ölçüde tahribata uğrayıp harap olmuş durumdadır, bazıları da yeni işlev verilerek günümüzde kullanılmaktadır. Bu tez çalışmasında İstanbul tarihi yarımadasında bulunan, günümüze kadar ulaşmış Bizans dönemine ait 21 adet kilise incelenmiştir.

Günümüzde cami, mescit, müze ve çok amaçlı salon olarak kullanılan kiliselerde, özgün mimaride yeni işlevin gereksinimlerine göre çeşitli mimari değişimler görülmektedir. Özgün işlevini kaybedip yeni işlev kazandırılmış olan kiliselerdeki mimari değişimler tezin amacını oluşturmaktadır.

BÖLÜM 1

KORUNMASI GEREKLİ MİMARİ KÜLTÜR VARLIKLARI

1.1. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlığı Kavramı ve Kapsamı

Korumanın temel sorunlarından biri neyin korumaya değer bir varlık olduğuna karar vermektir. Geçmiş dönemlerdeki mimari yapılar planlanırken bulunduğu dönemdeki toplumun gündelik ihtiyaçlarına ve sosyal yapıya cevap vermesi amaçlanarak yapılmıştır. Değişen zaman içerisinde geçmiş dönemlerde yaşamış toplulukların özelliklerini yansıtan yani toplumsal tarihine ait bir bileşen ve bir özgünlük gösteren varlıkları kültür varlığı olarak değerlendirmekteyiz.

Geçmişte yapılmış bir nesne veya bir bina, ait olduğu dönemin yaşam şekline göre bir işlevi veya bir misyonu belirler. Belli bir teknik veya malzemeyle gerçekleştirilmiştir, az veya çok güzeldir, ünlü bir insan tarafından yaptırılmış veya kullanılmıştır, bir tarihi olayı belirler ve nihayet günümüze kadar gelerek eskimiştir. İşte bütün bunlar, o nesneyi veya o binayı “korunması gerekli anıt” kılan değerleri belirlemektedir (1).

1.2. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlıklarında Korunacak Değerler ve Değerlendirme Ölçütleri

Bir nesnenin, korunması gerekli mimari kültür varlığı olarak değerlendirilerek korunabilmesi için aşağıda belirtilmiş olan değerlendirme ölçütlerinden bir veya birkaçına sahip olması gerekmektedir. Korunması gerekli mimari yapıların sahip oldukları koruma değer ölçütleri de dikkate alınarak restorasyon yöntemi belirlenmektedir.

(1) Haluk Sezgin, Restorasyonda Özgünlüğün Sınırları, Yapı Dergisi, Sayı: 153, 1994, s.71.

Yapılardaki korunacak değer ölçütleri aşağıdaki gibidir (1):

- a- Tarihsel değeri
- b- Eskilik değeri
- c- İzlenim değeri
- d- Kullanım değeri
- e- Sanat değeri
- f- Özgünlük değeri
- g- Kimlik değeri
- h- Mimari değeri
- i- Ekonomik değeri
- j- Süreklilik değeri
- k- Anı değeri
- l- Simge değeri

1.2.1. Korunması Gerekli Mimari Kültür Varlığı Türleri

Korunması gerekli mimari kültür varlıkları türlerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- a-** Dini yapılar
- b-** Sivil yapılar
- c-** Teknik ve Ekonomik Yapılar
- d-** Askeri ve Savunma Yapıları
- e-** Hamamlar ve Su yapıları
- f-** Eğitim Yapıları

a- Dini mimari yapılar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (2) :

- ❖ Camiler
- ❖ *Kiliseler*
- ❖ Sinagoglar
- ❖ Manastırlar
- ❖ Tekkeler
- ❖ Türbeler, Kümbet, Mezarlık
- ❖ Muvakkithaneler

(1) Eyüp Muhcu, Mimarlar Mektup, Mimarlar Odası Yayını, Sayı: 3, 2007, s.2

(2) Hüsrev Tayla, Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem ve Elemanları, TAÇ Vakfı Yayını, İstanbul, 2007, s.1

b- Sivil mimari yapılar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ❖ Hanlar
- ❖ Hamamlar
- ❖ Kervansaraylar
- ❖ Köşkler
- ❖ Konaklar

c- Teknik ve Ekonomik mimari yapılar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ❖ Fabrikalar
- ❖ Tersane
- ❖ Yel Değirmeni
- ❖ Su Kemerleri

d- Askeri ve Savunma yapılarını aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ❖ Kışla
- ❖ Karakol
- ❖ Kale
- ❖ Burç

e- Hamamlar ve Su yapıları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ❖ Sarnıçlar
- ❖ Çeşmeler
- ❖ Hamamlar
- ❖ Su Terazileri

f- Eğitim yapılarını aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- ❖ Okullar
- ❖ Medreseler

1.3. Yıpranma Nedenleri ve Yeni İşlevin Gerekliği

1.3.1. Yıpranma Nedenleri

Korunması gerekli kültür varlıkları zaman içerisinde çeşitli etkenlerden dolayı yıpranır ve bunun sonucunda kısmen veya tamamen yok olabilirler. Yapılara müdahale edilmeden önce, yapıdaki yıpranma nedenlerini iyi gözlemek gerekmektedir.

Yapılardaki yıpranma nedenleri aşağıdaki gibidir:

- a-Fiziksel yıpranma
- b-Çevresel yıpranma
- c-Sosyal ve Ekonomik yıpranma
- d-Yasal ve Yönetmelik yıpranma
- e-İşlevsel yıpranma

a-Fiziksel Yıpranma

Yapıların zaman içinde maruz kaldıkları doğal koşullardan (deprem, yağmur, kar, rüzgar vs.) dolayı malzeme ve taşıyıcılarında yıpranmalar olmaktadır. Fiziksel yıpranmada doğal koşulların yanı sıra insan faktörü de etkilidir. İnsanların kültür varlıklarına yapmış oldukları bilinçli veya bilinçsiz müdahaleler, yapılarda yıpranmalara hatta yapıların yok olmasına sebep olmaktadır. Sıcak yaz günlerinde aşırı sıcak karşısında genleşen malzemeler, soğuk kış günlerinde donma maruz kalır; ısı farkları, donma çözünme döngüleriyle malzemeler yorulur ve yıpranır. Suyun yapıtaşları kılcal boşluklar içerir ve su buralara nüfuz eder. Zeminden yükselen nem strüktürü ıslatarak taşıyıcı sisteme gelen yükü fazlalaştırdığı gibi, ayrıca içinde taşıdığı tuzların duvar yüzeyinde buharlaşması sonucu çiçeklenmelere, duvarın fiziksel ve kimyasal yapısını bozucu etkilere neden olabilmektedir (1).

Suyla ilgili olan don olayı da anıtları tahrip eden önemli etkenlerden biridir. Çatlaklara giren su donduğunda kama etkisi yaparak çatlakların büyümesine, büyük parçaların kopmasına yol açmaktadır. Rüzgarın taşıyarak getirdiği ve çatılara, duvar oyuklarına, boşalmış derzlere yerleştirdiği tohumların gelişmesiyle birçok bakımsız binanın cephesinde ve üstünde incir, aylandız gibi ağaçların kök salıp geliştiği gözlenmektedir.

(1) Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Yayını, İstanbul, 2004, s.47

Kuş, böcek, fare gibi hayvanlar da anıtlara zarar veren etkinliklerde bulunur. Martılar avlarını çatılarda yemekte ve bu sırada kurşun örtüyü delerek binanın su almasına neden olmaktadır. Güvercinler camilerin camlarını kırarak içeri girmekte ve minare boşluklarında yuva yaparak içeride büyük miktarda gübre, çöp toplanmasına yol açmaktadır. Ahşap kurtları ise içten içe ahşabı kemirerek bünyesini zayıflatırlar. Liken ve mikroorganizmalar taşların üzerine yerleşerek onların bozulmasına neden olurlar(Resim. 1).

Resim 1 . Abit Çelebi Mescidi *İstanbul-Fatih*

b-Çevresel Yıpranma

Bir yapıyı çevresinden bağımsız bir şekilde düşünemeyiz. Yapı çevresinin yıprandığı oranda yıpranır. Resim. 2'deki Bakkalzade Mescidi, günümüzde değişmiş olan çevre dokusunun etkisi ile kısmen yok olmuştur.

Yeni yolların açılması, yeni yapılaşmalar tarihi çevreleri tehdit eden çağdaş imar hareketleridir (Resim. 3). Kentlerin plansız gelişmesi veya yeni planlarla sağlanan imar haklarıyla kat yüksekliklerinin artması; tarihi çevreleri ve yapıları olumsuz etkilemekte, aşırı yüksek kütlelerle çevrilen külliyelerin silüeteki etkisini zayıflatmakta, algılanmasını olanaksızlaştırmaktadır. Yoğunluğun artması tarihi merkez ve yerleşmelerde yoğun araç trafiğine neden olmakta ve dar sokakların genişletilmesi için baskı yaratmaktadır.

Gürültü ve istenmeyen yabancı öğelerin alana girmesiyle, tarihi çevre görsel bütünlüğünü ve uyumlu çevre etkisini yitirmektedir (1).

Resim 2 . Bakkalzade Mescidi *İstanbul-Fatih*

Resim 3. İstanbul Kızıltoprakta Bir Konut

(1) Emre Madran, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimar Odası Yayını, Ankara, 2005, s.47

c-Sosyal ve Ekonomik Yıpranma

Değişen sosyal ve ekonomik koşullardan dolayı yapıların özgün mimarilerine uygun kullanılması bazı durumlarda ekonomik olmamaktadır. Bunun sonucunda bireyler, yapının özgün mimari karakterini bozacak nitelikte müdahaleler yaparak ekonomik kazanç sağlamaktadırlar (Resim. 4). Geçmiş dönemlerde kalabalık ailelerin kullanmış olduğu tek bağımsız bölümü olan konaklar değişen aile yapısının değişmesiyle birden fazla bağımsız girişler, wc, mutfak ve banyo gibi ekler yapılarak yıpranmaların olduğu görülmektedir.

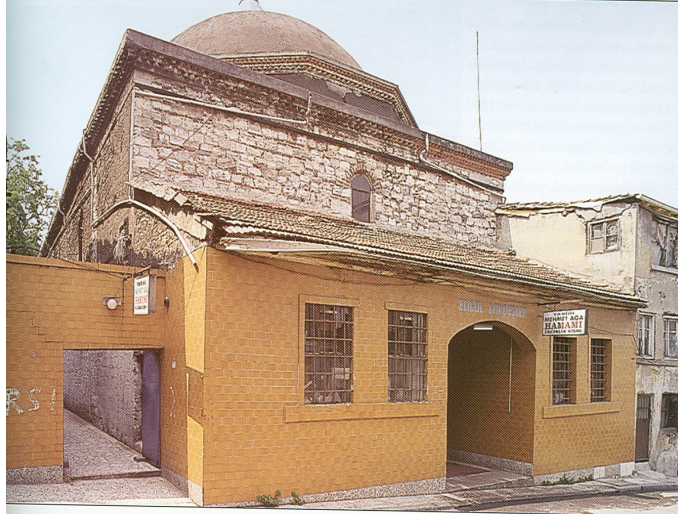
Kötü kullanım harabiyeti hızlandıran önemli bir etkidir. Asıl sahipleri farklı yerlere göçtüğünde eski konutlar kira evi olarak çeşitli ailelerin kullanımına verilmekte ve yeni kullanıcıların isteklerine göre gelişigüzel eklenen ara kat, bölme duvarları, sokak cephesine açılan vitrin, ayrı giriş ve benzeri öğelerle hızla değişime uğramaktadır.

Sosyo-ekonomik nedenlerle meydana gelen göçler ve gelir düzeyi düşük kesimin eski eser niteliği olan yapılarda barınması, dolayısıyla yapının gerektirdiği sürekli bakımın yapılamaması da bir tahrip nedeni olmuştur (1).

Ekonomik etkinliklerin artması, tarihi kent merkezlerinin ticari, yönetsel ve diğer işlevlerle aşırı yüklenmesine neden olabilir. Bu yüklenmenin sonucunda yapılarda kapasite üstü kullanılmasını gerektirdiği olumsuz değişim ve dönüşümler görülebilir. Onarım müdahale maliyetlerinin yüksek olması ve kültür varlığı sahipleri ya da kullanıcılarının bu maliyetleri karşılayacak ekonomik güce sahip olmaması, bir diğer sorun olarak ülkenin gündeminden yıllarca düşmemiştir. Parasal kaynağın yokluğu ya da yetersizliği öyle boyutlara varmaktadır ki, kimi hallerde yapıların sadece yaşamlarının sürdürülmesi için gerekli en basit ve bakıma yönelik müdahalelerin bile yapılamaması sonucunu doğurmaktadır (2).

(1) Haluk Sezgin, Restorasyonda Özgünlüğün Sınırları, Yapı Dergisi, Sayı: 153, 1994, s.71

(2) Emre Madran, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimar Odası Yayını, Ankara, 2005, s.47

Resim 4. Mehmet Ağa Hamamı *İstanbul-Fatih*

d-Yasal ve Yönetmelik Yıpranma

Ülkemizde yönetimlerin yanlış kararları yüzünden mimari anıtlar çoğu zaman zarar görebilmektedir. Artan nüfusun getirdiği ihtiyaçlar (yol ihtiyacı, konut ihtiyacı vs.) sonucunda mimari anıtların yıprandığı ve hatta yok olduğunu geçmişte ve günümüzde görmekteyiz. Bu tür yıpranmaya bir örnek olarak Anadolu Hisarı'ndan (Resim. 5) geçen sahil yolunun buradaki mimari anıtlara zarar vermesi gösterilebilir. Diğer bir örnek de Karaköy meydanındaki caminin geçmiş dönemlerdeki yapılan bilinçsiz müdahaleler sırasında yok edilmesidir. Yeni yolların (Resim. 6) açılması ya da mevcut olanların genişletilmesi tarihi çevrenin dokusunu zedelemekte ve hem görsel hem de fiziksel bozulmalara neden olmaktadır (1) .

Hemen her sektörde olduğu gibi korumada da yasal düzenleme karmaşası yavaşlatıcı ve kimi hallerde engelleyici bir faktördür. Konuyla ilgili düzenlemelerin, birleştirici ve bütünleştirici bir anlayışla ele alınması gerekmektedir. Buna ek olarak yeni düzenlemeler, yol gösterici kaynak yaratan yerel yönetimler, yeterli yasal, örgütsel ve ekonomik araçlarla donatılmalıdır. Merkezi yönetim sadece eşgüdümü sağlayan, temel ilkeleri koyan öncü, örnek proje ve uygulamalar geliştiren bir rol üstlenmektedir (2) .

(1) Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Yayını, İstanbul, 2004, s.47

(2) Emre Madran, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 2005, s.79

Resim 5. Anadolu Hisarı *Boğaziçi*

Resim 6. Sahil Yolu *Boğaziçi*

e-İşlevsel Yıpranma

Yapıların özgün fonksiyonları günümüz toplumunun ihtiyaçları için uygun olmayabilir. Özgün fonksiyonu medrese, tekke-zaviye, muvakithane olan yapıların günümüzde fonksiyonlarını devam ettirmesi mümkün olmadığından yapıların (Resim. 7) kullanılmamasının getirdiği bakımsızlık sonucunda yıpranma kaçınılmaz olmaktadır. Bazı dinsel yapılarda bakımsız kalıp yıpranabilmektedir (Resim. 8).

Kültür varlıklarının yeni işlevlerle donatılarak çağdaş yaşamda kendilerine bir yer bulmaları, koruma sektöründe istenen ve teşvik edilen bir yaklaşımdır. Yeni

işlevlerin kimi hallerde gelir getirici nitelikte olması, korumaya yönelmek isteyen girişimcileri cesaretlendiren hususların başında gelmektedir. Ancak, gelirin artması için bir kültür varlığını kapasitesi üzerinde kullanmak bozulmalara ve o varlığın kimi değerlerini yitirmesine neden olabilir (1).

Resim 7. Davutpaşa Medresesi *İstanbul-Fatih*

Resim 8. Edirne'de Bir Cami

(1) Emre Madran, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimar Odası Yayını, Ankara, 2005, s.48

1.3.2. Yeni İşlevin Gerekliliği

Geleneksel mimari yapılar; değişen yaşam biçimi ve ona bağlı olan toplum gereksinimlerindeki farklılaşmalar sonucunda özgün işlevini yitirip farklı bir işleve hizmet etmek için uyarlanmaktadır. Kervansarayların özgün işlevini yitirip otele dönüştürülmesi, depo yapılarının üniversite olarak kullanılması, müze olarak kullanılan tarihi hamam yapıları ve cemaatsiz kalan dini yapıların işlev değiştirerek korunması konusundaki örneklerdir.

Yeni işlev verilerek kullanım, eski yapıların yıkılmadan korunması için önemlidir. Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesinde "Anıtların korunması her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanılmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu çeşit bir kullanım arzu edilir, bu nedenle yapının planı ya da süslemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir" denilerek yeniden kullanımla ilgili temel yaklaşım ana hatlarıyla belirtilmiştir (1).

Korunması gerekli mimari yapıların yeni işlev verilerek korunması, ekonomik açıdan geçerli ve kamuoyuna kabul ettirilmesi kolay bir koruma yöntemidir.

Yeniden işlevlendirme; restorasyon türleri olarak düşünülen sağlamlaştırma, bütünleme hatta yeniden yapma gibi bütün klasik müdahale türlerinden farklıdır. Çünkü bir yapıya yeni işlev vermek demek, onu doğal bir mimari tasarım sürecine sokmak demektir. Başka bir deyişle biraz koruma, biraz kullanım değişikliği değildir. Eğer bir kışla eğitime, bir eski konut bir yeni büroya tahsis edilmişse, bu işlevleri yarım yamalak görmeleri söz konusu değildir. Bunun sonucu yapının belli ölçüde fizyonomi değiştirmesi gerekiyorsa yeni eklerin yapılması gerekebilir (2). Yeniden işlevlendirmede uluslararası bir kural geriye dönülebilirliktir. Bu da genellikle yeni eklerin, eski strükture zarar vermeden yapılması (bu, bağımsız bir struktür gerektirebilir) merdiven, giriş, sundurma, saçak, bölme gibi öğelerin kaldırılabilceğini öngören bir proje hazırlamaktır. Bu davranış, ileride başka koşullarda yapının yine özgün durumuna döndürülmesi amacını içerir .

(1) Halil Onur, Korunması Gerekli Mimari Anıtlara Ek Yapı Tasarımında İlkeler, Doktora Tezi 1991, s.18

(2) Doğan Kuban, Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Yapı Yayıncılık, 2000, s.11

Günümüzde saray, medrese, kervansaray gibi bazı yapılar özgün işlevinin tamamen kaybetmiş olmalarına karşın bazı yapılarda işlevsel olarak eskimekte-dirler. İşlevsel eskime değişik nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Örneğin, kiliselerin bir çoğu cemaatini kaybetmiş, bu durumda bazıları cami olarak kullanılmış bazıları da terk edilerek kendi haline bırakılmıştır (1).

Zaman, mimari anıtların yıpranmasında önemli bir etkidir. Anıtın yaşamını sürdürebilmesi için bazı takviyeler, bazı ekler zorunlu olabilir. Ayasofya'ya yapılan bazı ekler, asıl yapının günümüze kadar yaşamasını sağlamıştır (2).

1.4. Kiliselerin Yeni İşlev Verilerek Korumasında Tarihimizden Yaklaşımlar

İstanbul tarihi yarımadasında Bizans döneminde yapılmış olan kiliselere günümüze ulaşmaya kadar farklı işlevler verilmiştir. Mimari kültür varlıklarının bulunduğu dönemin gereksinimlerine göre kullanılması yapının korunmasını sağlamakta ve yıpranmasını azaltmaktadır. Yapılar zaman içerisinde değişik mimari müdahaleler yapılarak günümüze kadar ulaşmışlardır.

1.4.1. Cumhuriyet Dönemi Öncesi Koruma Yaklaşımları

Osmanlılar bir kiliseyi, bir bazilikayı yıkmazlardı çünkü dinsel yapıları ve daha önemlisi de İslam'ın tanıdığı, peygamberini peygamber bildiği Hristiyan dininin tapınaklarıydı. Dolayısıyla Osmanlıların o kiliseleri yıkmamış olmaları, onların mimari bilince sahip olduklarını göstermektedir. Bizansın Hristiyan kiliselerini ve bazilikalarını yıkmayıp korurken öncelikli ve ağırlıklı olarak dinsel inançların etkisiyle davrandıklarının tartışılmaz kanıtı bunları camiye çevirerek kullanmalarındır (1).

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettiği zaman Ayasofya'nın camiye çevrilmesini ve caminin tek taşına zarar verilmemesini emrediyor. Döşemeye kazma vuran bir yeniçeriye kendi kılıcıyla cezalandırıyor ve fetihten önce kubbesinin bir bölümü yıkık olan Ayasofya'yı ayakta tutmak için İstanbul'un 13.000 altın kadar cizye gelirini tahsil ediyor ve harap Bizans üzerine İstanbul yeniden inşa ediliyor (2).

(1) Gürhan Tümer, Osmanlı'da Koruma Bilinci Var mıydı?, Yapı Dergisi, Sayı:104, 1990, s.40

(2) Halil İnalçık, Bir Fetih Öyküsü, National Geographic Dergisi, Sayı: Mayıs, 2007, s.97

Ayasofya Müzesi'nin ilk minaresi batı tarafında yarım kubbenin köşe kulelerinden güneydekinin üstüne ahşap olarak yapılmıştı. Bu minare II. Selim zamanına kadar durmuştur (1). Sultan Selim döneminde Mimar Sinan batı köşelerindeki iki minare ile doğuda bulunan tuğla minareyi yapmıştır. Ayasofya'nın insan resimli mozaikleri, Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar olduğu gibi kalmıştır. Bu devirden sonra bunların üzerinde yalnız bir boya tabakası görülmektedir. Daha sonra Abdülmecit devrinde Mimar Fossati tarafından tamir edildikten sonra üzeri alçı tabakası ile kapatılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Eski Sinan, Ali Neccar, Mimar Ayas, Mimar Hayrettin, Mimar Mehmet Ağa Ayasofya'yı yerinde tutabilmek için büyük çaba sarf etmişleridir (2). Kariye Müzesi de 1495-1511 tarihleri arasında Hadım Ali Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Ana apsise bir mihrap eklenmiş ve çan kulesinin yerine minare yapılmıştır (3).

Anadolu'da Osmanlıların yeni fethettikleri yerlerde ilk camiler olarak oralarda mevcut olan kiliselerden dönüştürdükleri yapıları kullanmaları 1331 yılında Orhan Bey'in İznik'teki Ayasofya Kilisesi'ni camiye dönüştürmesi ile başlamış olur. Bu tür uygulamalar pratikte bazı yararlar sağlamıştır. Bu yararların başında, Osmanlı komutan ve ordularının yeni fethettikleri yerlerde hemen namaz kılabilecekleri, kazandıkları zaferin duasını yapabilecekleri topluma açık, geniş, temiz, bakımlı bir mekanın hazır olması ve buradaki Müslüman halkın kısa zamanda toplu ibadet gereksinimini karşılayabilecek yapıların belirlenmesi olgusu gelir. Kiliseler de camiler gibi ibadet etme işlevine yönelik olarak özenle inşa edilmiş olan toplum yapılarıdır. Kiliselerin camiye dönüştürülmesinin pratikte sağladığı diğer bir yarar ise ekonomi faktörüne dayanır. Yeni bir caminin inşaatı, zaman alıcı olduğu kadar masraflıdır da. Göçebe bir aşiretten yerleşik düzende beyliğe giderek devlete ve imparatorluğa uzanan gelişim çizgisinde Osmanlı-Türk devleti, askeri başarılarına destek veren büyük harcamaları yanında, yine önemli harcamalar gerektiren köklü bir imar faaliyetine ancak 14. yüzyıldan itibaren girebilmiştir (4).

(1) Semavi Eyice, İstanbul Minareleri, Berksoy Matbaası, 1963, s.8

(2) Ali Sami Boyar, Ayasofya ve Tarihi, Maarif Matbaası, 1943, s.14-15

(3) Robert Ousterhout, Sanatsal Açından Kariye Cami, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s.15

(4) Nural Gündüzalp, 'Trabzon'da Kültürel Değişimin Mimariye Yansıması', Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, KATÜ: Trabzon, 1991, s.27.

Bu arada padişahlar ve saray mensupları kendi adlarına bazı camileri inşa ettirirken vezirler, paşalar gibi üst düzey yöneticileri çok daha az bir masrafla, bazı kiliselerde gerekli onarım, ilave ve düzenlemeleri yaptırarak bunların camiye dönüşmesini sağlamışlardır. Böylece farklı kültürlerde benzer işlevleri yüklenmiş olan yapılar, kültürel değişimin somut göstergeleri durumunda bilinç ve hoşgörü ile bütünleştirilmiş olarak karşımıza çıkarlar (1) .

1.4.2. Cumhuriyet Dönemi Sonrası Koruma Yaklaşımları

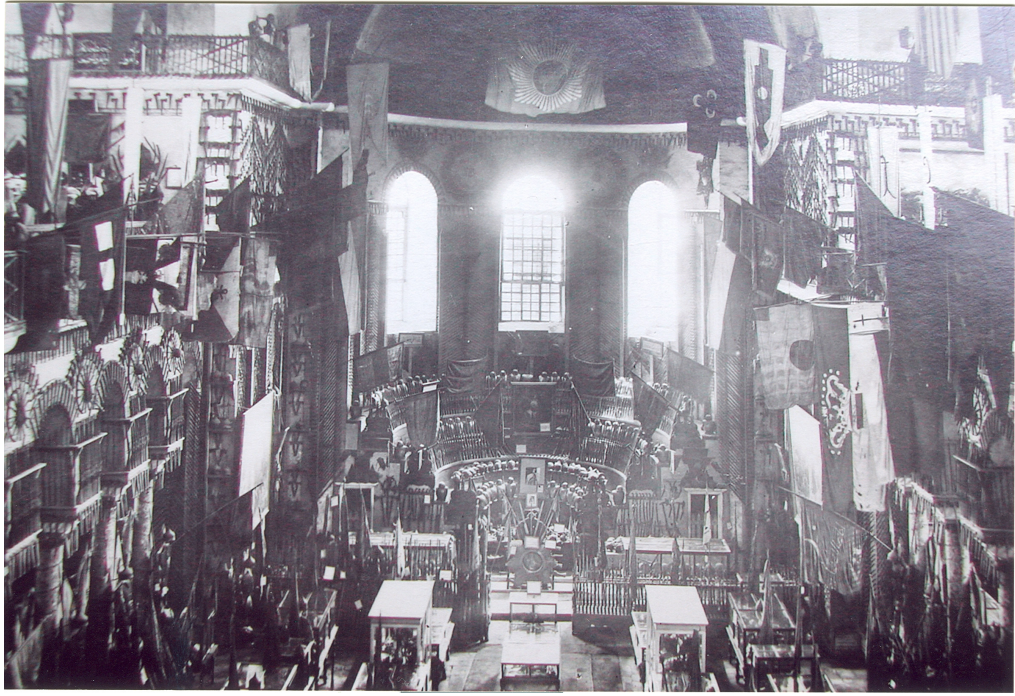
Özgün işlevi kilise olan Aya İrini Kilisesi (Resim. 9) günümüzde gösteri merkezi olarak kullanılmaktadır. İstanbul'da geçmiş dönemlerde cami olarak kullanılmamış bir yapı olma özelliğinde taşıyan bu yapı Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Askeri Müze olarak kullanılmıştır, ayrıca ülkemizde ilk müze örneklerini oluşturmuştur.

Kariye Müzesi, 19. yüzyılın sonlarında İstanbul'un önemli turistik bir yer haline gelmesi ile birlikte yapı "Mozaik Müzesi" olarak tanınmaya başlanmıştır. Kubbedeki mozaikler halen algılanabilmektedir ancak duvarların alt kısımlarındakiler ahşap kapılarla kapatılmıştır. Yapı bu durumdayken 20. yüzyılın başlarında İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsünden Feodor Shmit tarafından incelenmiştir. 1945 yıllarında yapı, Ayasofya Müzesi'nin yetkisinde müze haline getirilmek üzere mülke dönüştürülmüştür (2).

(1) Nural Gündüzalp, 'Trabzon'da Kültürel Değişimin Mimariye Yansıması' , Geçmişten

Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, KATÜ: Trabzon, 1991, s.27.

(2) Robert Ousterhout, Sanatsal Açından Kariye Cami, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s.16

(Resim. 9) Aya İrini Kilisesi İstanbul –Eminönü

1.5. Yapılara Yeni İşlev Kazandırılmasıyla İlgili Yasal Düzenlemeler

Korumanın başarıya ulaşabilmesi için iyi bir yasal düzen kadar devletin ve gönüllü kuruluşların oluşturduğu sağlam bir örgütlenmeye, güçlü bir çalışma kadrosuna, sürekli maddi kaynak akışına ve kamuoyu desteğine gerek duyulmaktadır.

Ülkemizde koruma için gerekli yasal zemin hazırlanmışsa da maddi kaynak ve teknik yardım sağlanması, kadrolaşma alanlarında boşluklar bulunduğundan bu konuda henüz istenilen düzeye erişilememiştir.

1.5.1. Uluslararası Yasal Düzenlemeler

Mimari kültür varlıklarına yeni işlev verilmesiyle ilgili bazı uluslararası yasa ve bildirimler düzenlenmiştir. Bu yaklaşımlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

CARTA DEL RESTAURO (1931):

Madde 4:

Yaşayan, yani ayakta duran anıtlara, yalnızca özgün işlevinden çok uzak olmayan ve binada gerekli uyarlamaların önemli hasara neden olmayacak şekilde yapılabileceği yeni kullanımlar verilmesi kabul edilir.

VENEDİK TÜZÜĞÜ (MAYIS 1964):

Madde 5:

Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanım arzu edilir fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir.

Madde 11:

Anıta mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir. İlgili unsurların öneminin değerlendirilmesi ile ilgili yargı üzerinde ve neyin yok edileceği üzerinde kararı vermek, sadece bu işi üzerine almış kimseye bırakılamaz.

TARİHİ ALANLARIN KORUNMASI VE ÇAĞDAŞ ROLLERİ KONUSUNDA TAVSİYELER (UNESCO, 30 KASIM 1976, NAİROBİ):

Madde 33:

Koruma ve onarım çalışmaları, yeniden yaşama katma etkinlikleri ile birlikte yürütülmelidir. Böylece uygun mevcut işlevleri özellikle ticaret ve zanaatı yerinde tutmak; uzun vadede ülke, bölge veya kentin sosyo-ekonomik yapısı ile bağdaşacak yenilerini getirmek temel olacaktır. Koruma uygulamalarının maliyeti yalnız yapıların kültürel önemleri açısından değerlendirilmemeli, onarılan yapıların kullanımları dolayısıyla kazanacakları değerde göz önünde tutulmalıdır. Her iki değer skalası kullanılmadıkça korumanın sosyal sorunları doğru gözlenemez (1).

(1) Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.162.

Bu işlevler alanın kendine özgü karakterini bozmadan alanda yaşayanların sosyal, kültürel, ekonomik gereksinimlerini karşılayabilmelidir. Kültürel bir yeniden canlandırma politikası tarihi çevreleri kültürel etkinlik merkezi yapmalı ve çevrelerindeki kültürel gelişmede öncü bir rol oynamalıdır.

TARİHİ KENTLERİN VE KENTSEL ALANLARIN KORUNMASI TÜZÜĞÜ

(Washington Tüzüğü – 1987):

Madde 8:

Yeni işlev ve etkinlikler, tarihi kent veya kentsel alanın karakteriyle uyumlu olmalıdır. Bu alanların çağdaş yaşama uyarlanması için gerekli teknik servislerin getirilmesi veya iyileştirilmesi işlemleri özenle yapılmalıdır.

1.5.2. Ulusal Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme 13 Şubat 1869'da yürürlüğe giren Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir. Değişen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda yasa 1874, 1884 ve 1906 yıllarında değişikliklerle genişletilmiştir. 23 Nisan 1906 tarihinde çıkarılan 4. Asar-ı Atika Nizamnamesi, 1912 tarihli Muhafaza-i Abidat Kanunu ve 13 Mart 1930 tarihli "Esvar ve Kala-i Atikadan belediyelere, vilayete terk olunacak yerler hakkında kanun" Cumhuriyet döneminde de kullanılmıştır. 1951'de yurt içinde korunması gerekli mimari ve tarihi anıtları koruma (bakım, onarım, restorasyon) işlerinde uyulacak ilkeleri ve bunlarla ilgili programları saptama, uygulamaları izleme ve denetleme anıtlarla ilgili konularda görüş bildirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Anıtlar Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Koruma konusundaki çağdaş gelişmeleri yansıtan 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu yurdumuzda tarihi çevrenin doku bütünlüğüyle korunmasına olanak veren ilk yasa olarak koruma tarihimizde önemli bir aşama oluşturmaktadır. Yaklaşık on yıl yürürlükte kalan Eski Eserler Kanunu 21 Temmuz 1983'de kaldırılmış, yerini 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu almıştır. İlk maddesinde belirtildiğine göre yeni yasanın amacı: "Korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili tanımlamalar belirlemek, yapılacak işlem ve faaliyetleri düzenlemek, bu konuda gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerini tespit etmektir." Bu yasayla, daha

önce geçerli olan "eski eser" deyimini bırakılarak yerine UNESCO tarafından benimsenen "kültür varlıkları" terimi konulmuştur. Kültür varlıkları: "Tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan, yer üstünde, yer altında ve su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıdır" (1).

2863 sayılı yasa ile, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu kaldırılmış ve yerini Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları almıştır. Yasada yeni kurulların görevleri şöyle tanımlanmıştır: Yurt içinde bulunan ve bu kanunda tanımlanan korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı, merkezi Ankara'da Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tespit edilecek bölgelerde Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları kurulmuştur.

17.06.1987'de yürürlüğe giren 3386 sayılı yasa ve 18.07.2004'de yürürlüğe giren 5226 sayılı yasadaki bazı maddeler değiştirilmiş ancak yapılar yeni işlev verilmesiyle ilgili yeni bir madde eklenmemiştir.

TAŞINMAZ KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU'NUN TAŞINMAZ KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUMA, BAKIM VE ONARIMLARINA İLİŞKİN 28.12.195 GÜN VE 378 SAYILI İLKE KARARI

D maddesi:

Yeni işlev verilecek yapılarda, yapılacak eklerin niteliği ve tarihi yapıyla bütünleşmesi bir tasarım sorunu olarak tasarımı yapan mimar tarafından önce bir avan proje niteliğinde hazırlanarak koruma kuruluna sunulacaktır.

GELENEKSEL MİMARİ MİRAS TÜZÜĞÜ

Madde 5:

Geleneksel yapıların yeni işleve uyarlanması ve yeniden kullanımında, yapılar kabul edilebilir, yaşam standardına yükseltilirken bütünlüğü karakteri ve biçimi saygı görmelidir. Eğer geleneksel biçimler halen kullanılıyorsa, müdahaleler toplumun kabul edeceği bir etik kurallar çerçevesinde yapılabilir (2).

(1) Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Yayını, İstanbul, 2004, s.136

(2)Zeynep Ahunbay, Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, Yapı Yayını, İstanbul, 2004, s.177

*KÜLTÜR VE TABİAT VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA YÜKSEK KURULU
28.6.1988 TARİH VE 22 SAYILI KARARDA*

“Cami ve mescitlerde, cami için yeterli gelmemesi gerekçesiyle ilave yapı veya yıkılarak aynı parselde yenisinin yapılamayacağına; mevcudun korunarak yenilerinin ona yakın başka bir yerde yapılabileceğine; haremelerde meşruta, dükkan ve kulübe gibi eklemelerin yapılamayacağına; son cemaat mahallerinin camekanla kapatılmalarının uygun olmadığına; minarelere hoparlör konulmamasına; abdest alma yeri vb. yerlerde seramik, fayans gibi yeni döşeme malzemelerinin kullanılmayacağına” (1).

TURİZM TESİSLERİ YÖNETMELİĞİ

“Bakanlıkça desteklenmeleri uygun görülen ve yönetmelikte belirlenmiş olan bu tür nitelikleri tam olarak sağlayamayan ancak yapı, yöre, çevre, sokak, doğa, sanat, tarih gibi özelliği bulunan veya özgünlük, üstün hizmet, ulusal veya uluslararası şöhret gibi nitelikleri nedeniyle işletme özelliği arz eden tesislerdir” tanımı bulunmaktadır. Bu tanım geleneksel dokuların bulunduğu yerlerdeki geleneksel konutların ya da han, medrese vb. anıtsal nitelikli yapıların çağdaş turizm kullanımlarına tahsis edilerek korunmalarını sağlayan çok önemli bir yaklaşımın sonucudur. Turizm potansiyeli olan birçok yerleşmemizde çok sayıda geleneksel yapı bu yaklaşımdan yararlanılarak onarılmış ve kullanıma sunulmuştur (2).

(1) Halil Onur, Korunması Gerekli Mimari Anıtlara Ek Yapı Tasarımında İlkeler, Doktora Tezi,1991, s.32

(2) Emre Madran, Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 2005, s.99

1.6. Bölüm Sonucu

Çağdaş korumanın sorunlarından biri, neyin korunup neyin korunmayacağıdır. Mimari yapıların korunabilmesi için bazı koruma değerlerine sahip olması gerekmektedir. Yapının, bir kültürün üstün ürünleri ve sanatsal, tarihsel ya da toplumun ortak gereksinimlerini (sosyal, ekonomik, dini, kültürel vs.) karşılamak üzere inşa edilmiş olması, yapıya diğer yapılardan farklı değer kazandırarak korunmasını sağlamaktadır.

Mimari yapılar zaman içerisinde, fiziksel, çevresel, sosyal, ekonomik, yasal, yönetsel ve işlevsizlik gibi nedenlerden dolayı yıpranmakta ve bunun sonucunda yok olmaktadır. Yapılara onarım müdahalesi yapılmadan önce bu yıpranma nedenlerini iyi gözlemlemek gerekmektedir. Yapıların işlevini kaybetmesiyle, günümüzün toplumsal gereksinimleri doğrultusunda farklı işlevlerle yeniden hizmet verip korunabilmektedir.

Korunması gerekli mimari kültür varlıklarının korunması ve çağdaş yaşam içerisinde değerlendirilmesi önem kazanmaya ve giderek tüm ulusların ortak uğraşı haline gelmeye başlayınca, gerek ulusal ve gerekse uluslararası birçok yasal düzenleme ve bildirimler yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. Uluslar arası yasal düzenlemelerin bir bölümü bağlayıcı olup bir bölümü ise tavsiye niteliğindedir.

Cumhuriyet öncesi dönemde İstanbul'un fethiyle birlikte Bizans kiliselerinin birçoğu işlev değiştirerek cami ya da mescit olarak kullanılmıştır. Cumhuriyet sonrası dönemde ise cami olarak kullanılan kiliselerin tekrar işlev değiştirerek müze olarak kullanılmaktadırlar.

BÖLÜM 2

KORUNMASI GEREKLİ KİLİSELERİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

2.1. Kiliselerin Genel Mimari Özellikleri

Hristiyanlık dini 1. yüzyılda mezhep olarak kabul edilip 2. yüzyılda imparatorluk tarafından hoşgörü ile karşılanmış ve 4. yüzyılda Konstantinus döneminde din danışmanı Eusebius tarafından resmi din olarak kabul edilmiştir. Hristiyanlık dininin ibadet mekanı olarak karşımıza çıkan ‘kilise’ 4. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlamıştır. Daha önceleri başka yapılar, dinsel işlevler için küçük değişikliklerle kullanılmıştır. İlk olarak Romahlara ait olan ‘Bazilikal Plan’ın kilise planında örnek alındığını görmekteyiz.

Hristiyan ibadeti bir tiyatroya benzemektedir. Yunanca “toplantı” anlamına gelen “eklesia” sözcüğünden türeyen kilise kavramı, Hristiyanlığın doğuşu ile başlamış, ancak İstanbul’a ulaşması 4. yy başını bulmuştur.

Kiliselere apsis dikkatin toplandığı sahne niteliğindedir ve bu nedenle mekan uzunlamasına yapılmıştır. Bunun amacı ise apsise yapılan ayine iştirak edebilmektir (1). Erken dönemlerden itibaren kilise yapısının, mimari öğelerin (kemer, kubbe ve sütun gibi) gelişimi ile farklı planları görülmektedir. Merkezi Plan, Kapalı Yunan Haçı Planı, Kubbeli Bazilika Planı gibi planlar bulunmaktadır. Bunu sağlayan yöresel faktörler ve ihtiyaçlardır. Bu nedenle Avrupa’da yapılan bir kilise ile Mezopotamya’da yapılmış bir kilise arasında mimari yönden farklılıklar görülür.

Yüzyıllar boyu farklı dönemlerde, farklı özelliklerle karşımıza çıkan kilise yapısı aslında belli bir düzen içinde inşa edilmiş ve süslenmiştir. Mimaride iç ve dış cephedeki farklılıklar bize dönemin özelliklerini yansıtır.

(1) Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayını, 1994, Cilt.5 s.18

2.1.1. Kiliselerde İç Mimari Öğeler

2.1.1.1. Süsleme Öğeleri

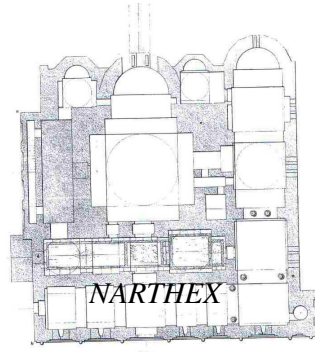
Kiliselere iç mimariyi destekleyen en önemli unsur; süsleme öğeleridir. Özellikle resim sanatı Hristiyan inancında büyük yer tutmaktadır. Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ilk dönemlerde okuma yazma bilmeyen halka İncil'i anlatmak için resmin kullanıldığı bilinmektedir. Resim sanatı fresk ve mozaik olmak üzere iki şekilde karşımıza çıkar. Resim sanatında dönemin düşünce yapısının da etkili olduğunu görüyoruz.

İkonoklazma Dönemi'nde (Bizans'ın 728 – 842 yılları arasındaki dönemi) dini resimlerin tamamen yasaklandığı ve tüm resimlerin tahrip edildiği görülür. Rönesans döneminde ise Antik Roma'ya dönüşe bağlı olarak yapılan resimlerde geometri, simetri, denge, düzen gibi özellikler mevcuttur.

Resim sanatını; heykel, kabartma ve mimari süsleme öğeleri desteklemektedir. Süsleme öğeleri de dönemlere göre farklılıklar gösterir. Gotik Dönem'de göğe yükselerek Tanrı'ya ulaşma fikrinin öne çıktığı görülür. Kiliselerin içleri kadar dış cephe ve giriş kapıları da önemli olduğu için kiliseler heykellerle ve kabartmalarla süslenmiştir. Özellikle Barok Dönem'de artık boşluk kalmayacak şekilde her alanın değerlendirildiğini görülür.

2.1.1.2. Narhtex

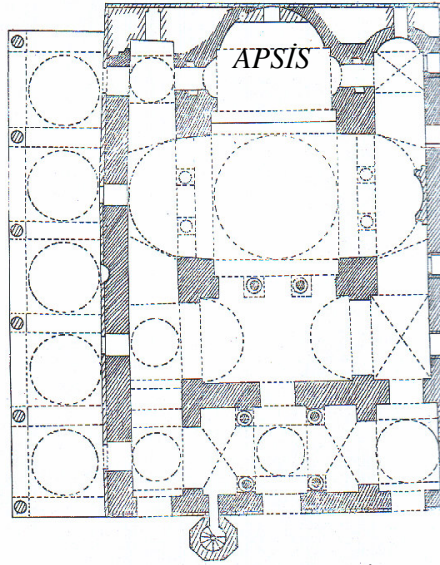
Kilisenin ana mekanına açılan giriş bölümüdür. Erken dönem Hristiyan kiliselerinde bir revak biçiminde yapılmıştır. Narthex, Bizans'ta genel olarak kilisenin batısında ana eksene dik konumda yer alan ve dışa kapılarla açılan bir mekandır (Resim. 10).

Resim 10. Kariye Müzesi İstanbul-Fatih

2.1.1.3. Apsis :

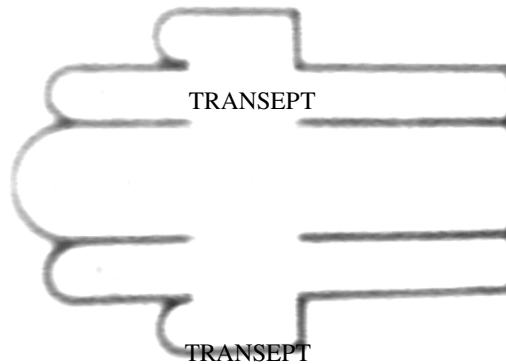
Kilise mekanı içinde doğrultuyu belirleyen yarım daire planlı ve mihrabı içeren bölümdür. İstanbul kilise mimarisinde yoğun olarak görülen apsis, üzeri bir yarım kubbe ile örtülü çıkıntı halindedir (Resim. 11).

Resim 11. Kocamustafa Paşa Camii İstanbul-Fatih

2.1.1.4. Transept:

Kilisede apsise yönelik uzunlamasına mekanı dik doğrultuda kesen ve kilise planını bir haça benzer hale getiren uzunlamasına mekandır. Apsisin iki yanında uzanır (Resim. 12). Tam ortasında ilahi varlığı temsil eden bir kürsü bulunur. Üstü dört kemerli koloncuk üzerinde bir külah ile kapatılmıştır, arkası apsisin yuvarlağı ile sonlanır (1).

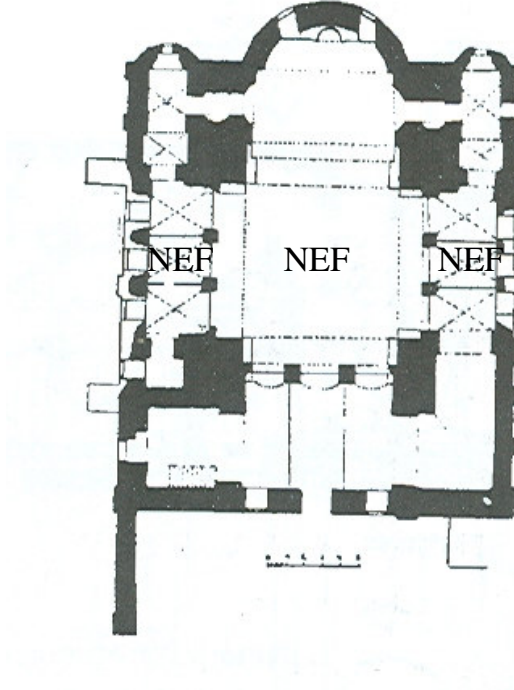

Resim 12. Transept Kolları

(1) Behçet Ünsal, Mimari Tarihi II, YTÜ Yayını, 2000, s.8

2.1.1.5. Nef:

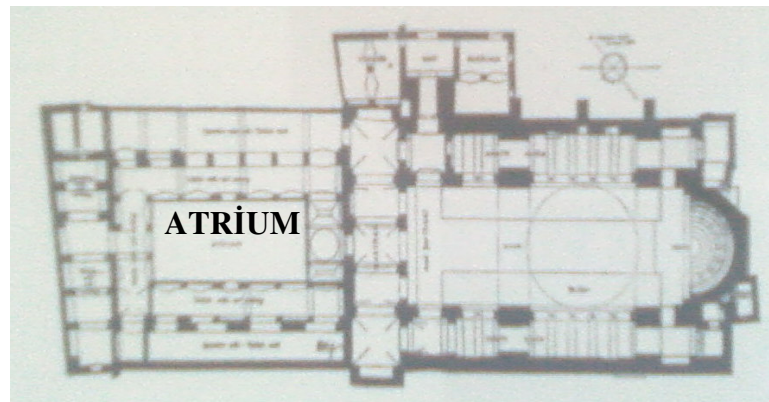
Kilisede apsise dik doğrultuda, birbirlerinden sütun ya da ayak dizileriyle ayrılmış uzunlamasına mekanlardır (Resim. 13). Genelde ilk dönem kiliseleri 3 nefli olup orta nef geniş tutulmuştur.

Resim 13. Gül Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

2.1.1.6. Atrium:

Erken Hristiyan bazilikalarında girişin önünde yer alan avlulu mekandır. İstanbul'da tek atrium bulunan kilise, Aya İrini Kilisesi'dir (Resim. 14).

Resim 14. Aya İrini Kilisesi *İstanbul-Eminönü*

2.1.2. Kiliselerde Dış Mimari Öğeler

Bizans dönemi kiliseleri dışarıya kapalı binalar olduklarından kiliselerin dış mimarilerinde önemli süslemeler bulunmamaktadır. Atik Mustafa Paşa Camii ve Fenari İsa Camisi'ndeki düz taş veya tuğla duvarlar masif bir görünüm vermektedir. Bodrum Camisi'nde bir takım dışa taşkın yarım yuvarlak payeler ve bunların aralarına yerleştirilmiş kör kemerler cephedeki plastik etkiyi sağlamaktadır.

Daha çok Doğu sanatı etkisinde kalmış olan Bizans mimarisi teknik bakımdan önceleri Roma yapı sanatını devam ettirmiş ancak Orta Bizans döneminde (8. yy-13. yy) kendisine özgü bazı duvar örgü teknikleri geliştirmiştir.

Kommenos'lar devrinde (12. yy) tuğla hatullar kullanılmış ve kalın harç tabakaların arasına gizli bir tuğla dizisi yerleştirilmeye başlanmıştır. Kiliselerin masif dış kiteside Eski İmaret Camii ve Zeyrek Cami'sinde olduğu gibi pencereler, kademeli kör kemerler, uzun nişler ile daha göz oyalayıcı bir görünüş almıştır. Kubbelerin kasnakları daha da yükselmiş ve yapı düşey hatlarla göğe doğru uzamıştır.

Palaiologos (13. yy-14. yy) devri mimarisindeki dış cepheler, malzemenin sağladığı renkliliğin ve göz oyalayıcılığın hakim olduğu görülmektedir. Bu devirde cephelerin büyük sathları kırılmaya ve bölünmeye çalışılmış, apsis cephesi en zengin şekilde belirtilmiştir (1).

2.2. İstanbul Tarihi Yarımadasında Yeni İşlev Verilerek Korunan

Bizans Dönemi Kiliselerin Özgün Plan Tipleri

İstanbul'da özgün işlevini kaybedip yeni işlev verilerek korunan kiliselerin bir çoğu Bizans sanatı üslubuna göre yapılmıştır. İstanbul'da Bizans döneminde yapılmış olan kiliselerin plan karakterlerinde, Bizans sanatının dönemlerine göre farklılıklar görülmektedir.

Bizans sanatı, İ.S. 395 yılında ikiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun doğu parçası olan ve 1453'te Osmanlı Türkleri tarafından ortadan kaldırılan Bizans Devleti'nin sanatıdır. Doğu Roma İmparatorluğu ya da kısaca Bizans İmparatorluğu adı ile tanınan bu devlet, aslında Hristiyanlaşmış Roma İmparatorluğu'dur. Bu devleti, Roma İmparatorluğu'nun bir devamı olarak da kabul edebiliriz. Bizans mimarisinin en iyi görüldüğü yer başkent İstanbul'dur.

(1) Semavi Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İÜ. Yayını, 1963, s.90

İstanbul tarihi yarımadasında günümüze kadar ulaşmış olan Bizans dönemine ait 21 adet kilise bulunmaktadır. Bu yapılardan Panayia Muhliotissa Kilisesi özgün işlevini kilise olarak sürdürmekte, diğer yapılar ise günümüzde farklı işlevler verilerek kullanılmaktadır. Günümüzde kullanılan bu kiliseler incelenerek 7 farklı plan tipolojisi altında gruplanmıştır. Bu plan tipolojileri aşağıdaki gibidir:

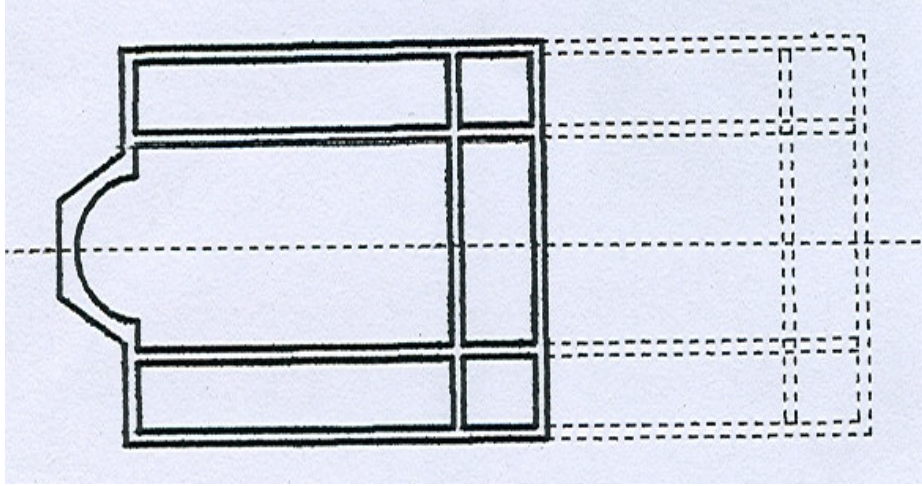
- Bazilikal Plan Tipli Kiliseler
- Merkezi Plan Tipli Kiliseler
- Kubbeli Bazilikal Plan Tipli Kiliseler
- Kapalı Yunan Haçı Plan Tipli Kiliseler
- Tek Nefli Plan Tipli Kiliseler
- Dehlizli Plan Tipli Kiliseler
- Yonca Plan Tipli Kiliseler

2.2.1. Bazilikal Plan Tipli Kiliseler

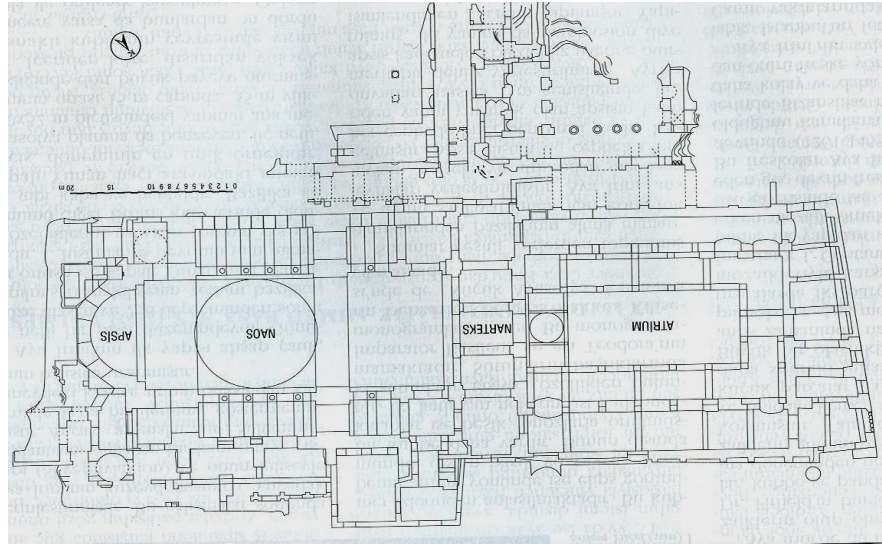
Bazilikalaraın aslı Roma pazar yapılarıdır ve genellikle bir mahkeme salonları bulunurdu. Bunlar uzun dikdörtgen binalardı, tipik olarak iki sütun sırası ile üç kanada bölünürdü ve bu planı Hristiyanlar ilk anıtsal kiliselerinde uygulamışlardır (1). (Resim. 15). Doğu yönünde ise yarım yuvarlak bir biçimde dışarı taşan apsis bulunur. Batı yönünde de narteks adı verilen bir hol vardır. Bunun iki yanındaki merdivenlerden yan neflerin üstünde yer alan ve kadınlara ait olan galerilere çıkılır. Bir bazilikanın üstünde çift meyilli ve kiremit kaplı ahşap bir çatı ya da kubbe bulunur.

Bu basit ve yalın kilise tipi günümüzde Aya İrini Kilisesi'nde görülmektedir. Bu yapının üst örtüsü Kapalı Yunan Haçı plan tipli olup zemin kat planı Bazilikal plan tipidir (Resim. 16).

(1) John Freely, İstanbul'un Bizans Anıtları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.58

Resim 15. Bazilikal Plan Tipli Kilise

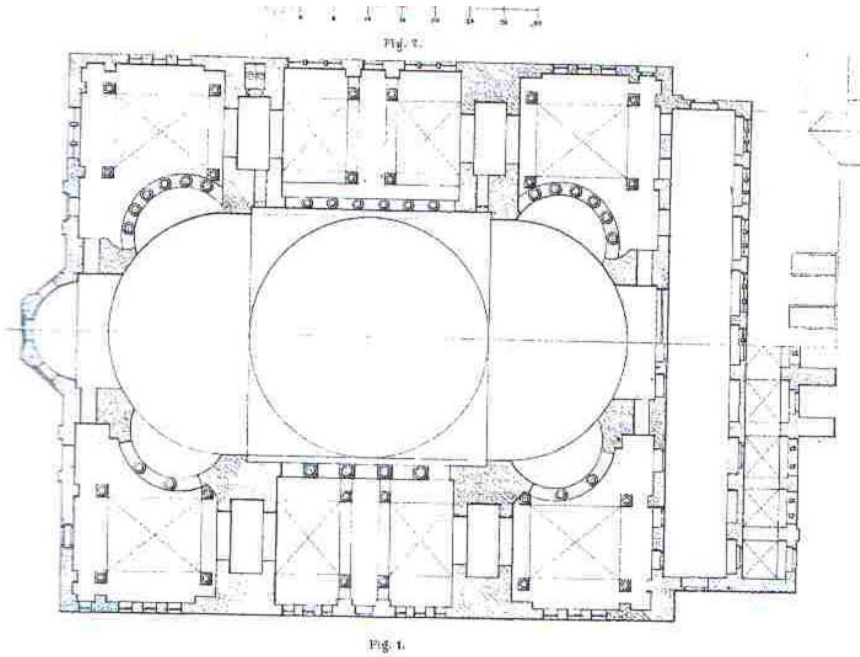

Resim 16. Aya İrini Kilisesi *İstanbul-Eminönü*

2.2.2. Kubbeli Bazilika Plan Tipli Kiliseler

Bizans mimarisi, Bazilika ve Merkezi planı birleştirerek yeni bir mekan yaratmış, bunun sonucunda 5. yüzyılın sonlarına doğru Kubbeli Bazilika plan tipi oluşmuştur.

İlk örnekleri Anadolu'da yapılan kubbeli bazilikaların en görkemlisi günümüzde müze olarak kullanılan Ayasofya Kilisesi'dir (Resim. 17). Kareye yakın dikdörtgen bir alana oturan asıl kilise, kubbeli bazilika biçiminde yapılmıştır. Bir orta sahnın ile iki yan sahnından meydana gelmiştir (1). Bu yapıda, merkezi planlı yapılarda görülen mimari sistem orta nefin üst mimarisinde ve ana mekanda görülmektedir. Ama bunun yanında klasik bazilika mekanının karakteristiği olan yan neflerin yardımcı, hatta orta mekânın görkemi ve genişliği uğruna harcanmış bölümler olduğu da gözden kaçmaz. Ayasofya'da önceleri atrium ile bağıntılı olan dış narteksi, çapraz tonozlarla örtülü geniş bir ana narteks izlemektedir. İç kısım ise adeta çatılı bir bazilika gibi paye ve sütun dizileri ile üç nefe ayrılmıştır. Orta nefin üstüne rastlayan bölümde, esas ağırlığı dört payeye binen 31 m. çapında büyük bir kubbe bulunmaktadır. Ana eksen üstünde iki yarım kubbe daha yer almaktadır. 77 m. uzunluğundaki orta nefin doğu ucu, dışarı taşkın ve üstü yarım kubbeli bir apsis ile sonlanmaktadır.

Resim 17. Ayasofya Kilise Müzesi *İstanbul-Eminönü*

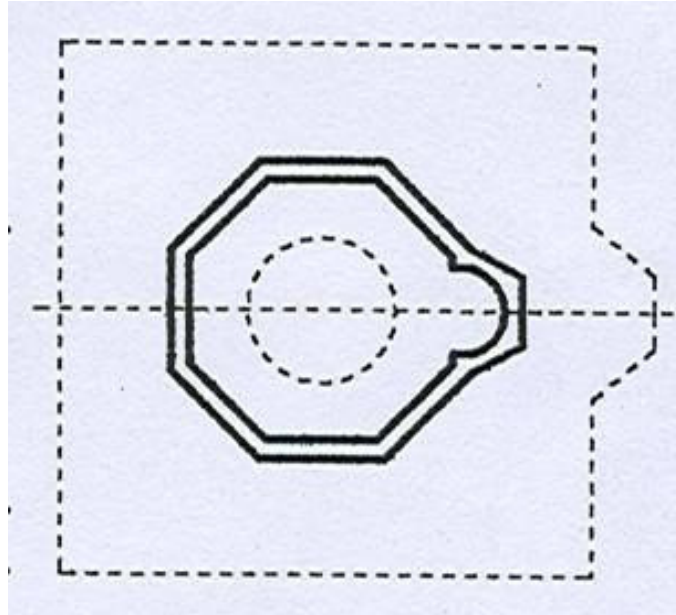
(1) Kemal Ermetin, *Gişeli Camilerimiz*, Töre Yayınları, İstanbul, 2004, s.77

2.2.3. Merkezi Plan Tipli Kiliseler

Yuvarlak bir ana mekan oluşturacak biçimde inşa edilen (Resim. 18) bu plan tipli yapılarda mekanın üstü, yapının bütününe kaplayan bir kubbe ile örtülmüştür. İstanbul'da Merkezi plan tipindeki kiliselere örnekler aşağıda verilmiştir:

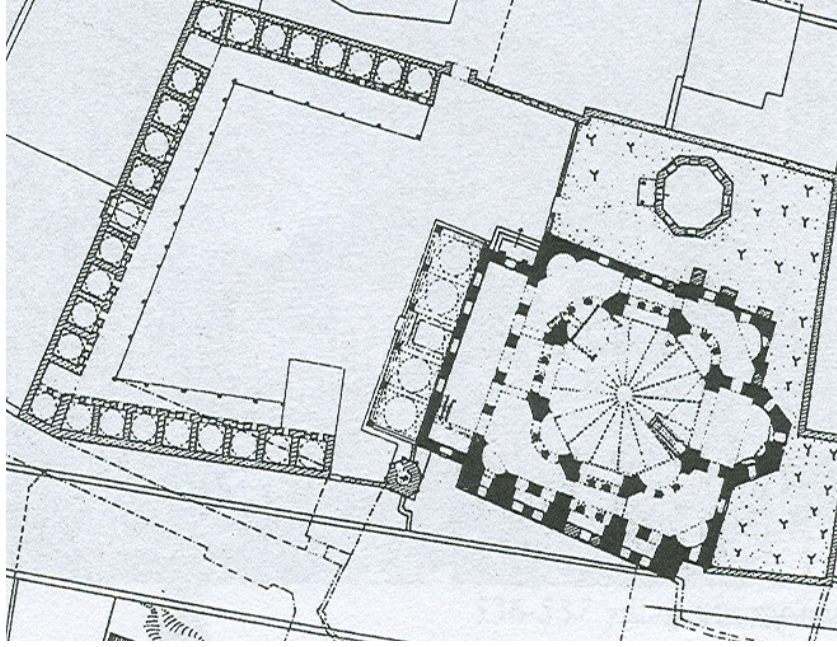
- *Küçük Ayasofya Camii*
- *Sancaktar Hayreddin Mescidi*
- *Şeyh Süleyman Mescidi*

Küçük Ayasofya Camii adını almış olan eski Sergio ve Bakkhos Kilisesi'nde (Resim. 19) bu plan tipi karşımıza çıkar. İmparator I. Justinianos tarafından 526-530 yılları arasında yapılan bu binada dış duvarların düzgün olmayan bir kare meydana getirdikleri görülür. Kilise planını çok düzensiz bir dikdörtgenin içine eğri olarak yerleştirilmiş yamuk bir sekizgen oluşturur (1). Batıya bakan cephede uzanan sütunlu son cemaat yeri Osmanlı döneminde yapılmıştır. Orta mekan, doğu yönünde ileri doğru uzanan ve dışarı taşan bir apsise sahiptir. Payeler ve bunların arasındaki sütunlar ile orta mekandan ayrılan dehliz kısmı, bir at nalı gibi burayı kuşatmaktadır.

Resim 18. Merkezi Plan Tipli Kilise

(1)John Freely, İstanbul'un Bizans Anıtları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.110

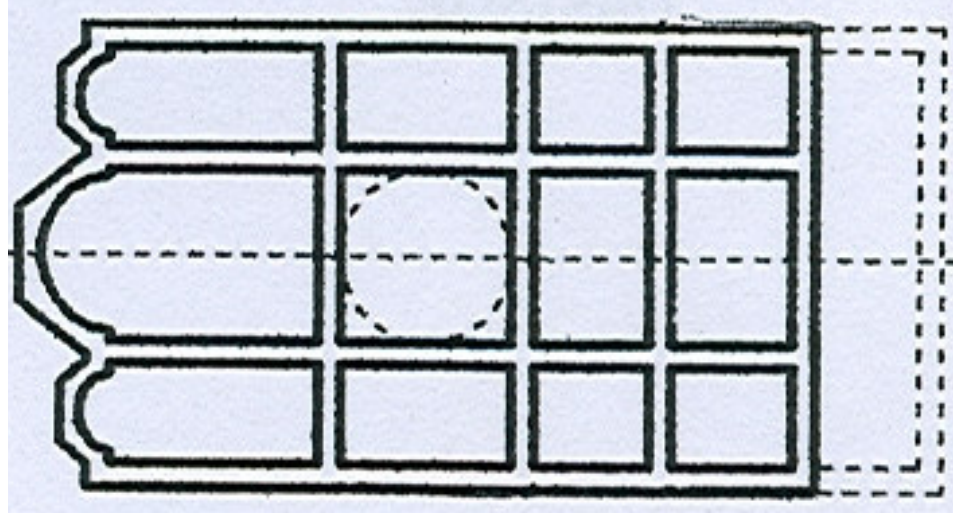
Resim 19. K. Ayasofya Kilise Camii *İstanbul-Eminönü*

2.2.4. Yunan Haçı Plan Tipli Kiliseler

Bizans sanatının ilk dönemi siyasi ve askeri gerilemelerle beraber 726'da ortaya çıkan ve kiliselerin dini resimlerle süslenmesini yasaklayan bir döneme girmiştir ve bu durum, kısa bir ara ile 842 tarihine kadar sürmüştür. Bu döneme ikonaklasma denir.

İkonaklasma'nın 842'de ortadan kalkması sona ermesi ile gerçek anlamı ile başlayan Orta Bizans devri sanatı, Bizans'a karşı yapılan Haçlı seferlerinin sonunda İstanbul'u ele geçiren Latinlerin burada bir Latin İmparatorluğu kurmalarına kadar sürmüştür. Bu devirde Bizans sanatı, kilisenin İkonaklamaya karşı kazandığı zaferle yeni bir yön almış ve sanat, önceki devrindeki özgünlüğünü yitirmiştir.

Bu plan tipindeki kiliselerin orta kısmı Kapalı Yunan Haçı biçimindedir (Resim. 20) ve tam ortada bir kubbe bulunmaktadır. Başlangıçta hayli kaba ve ağır bir görünüşe sahip olan Kapalı Yunan Haçı planı sonradan geliştirilerek iç çizgilerin incilmesi ile daha hafif bir görünüş almıştır.

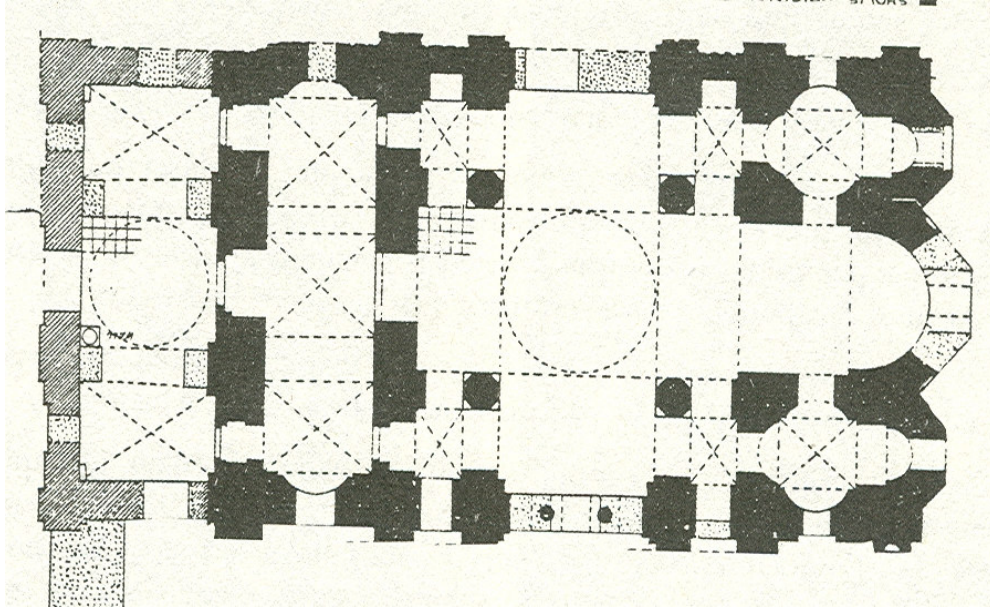
Resim 20. Kapalı Yunan Haçı Plan Tipli Kilise

İstanbul'daki Kapalı Yunan Haçı plan tipindeki kiliseler şunlardır :

- *Aya İrini Kilisesi (Yapının sadece üst örtüsünde görülmektedir)*
- *Gül Camii*
- *Bodrum Camii*
- *Fenari İsa Cami (Kuzey yapısı)*
- *Eski İmaret Camii*
- *Kariye Müzesi*
- *Vefa Molla Gürani Camii*
- *Kalenderhane Camii*
- *Zeyrek Camii (Kuzey ve Güney Yapısı)*
- *Hırami Ahmed Paşa Mescidi*
- *Fethiye Camii-Müzesi (Güney Yapısı)*

Kubbe Eski İmaret Kilise Camisi'nde (Resim. 21) olduğu gibi ağır masif köşe duvarlarına değil, paye ve sütunlara bindirilmiş bir narteksi takip eden naos dört ince payenin yardımı ile taksim edilen bir Kapalı Yunan Haçı şeklindedir. Binanın dış cephelerine konulan birtakım yan yuvarlak payeler ve bunların arasına yerleştirilen kör kemerlerle hareket ve plastik bir ifade kazandığı görülmektedir (1) .

(1) Semavi Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İÜ. Yayını, 1963, s.8

Resim 21. Eski İmaret Kilise Camii İstanbul – Fatih

2.2.5. Tek Nefli Plan Tipli Kiliseler

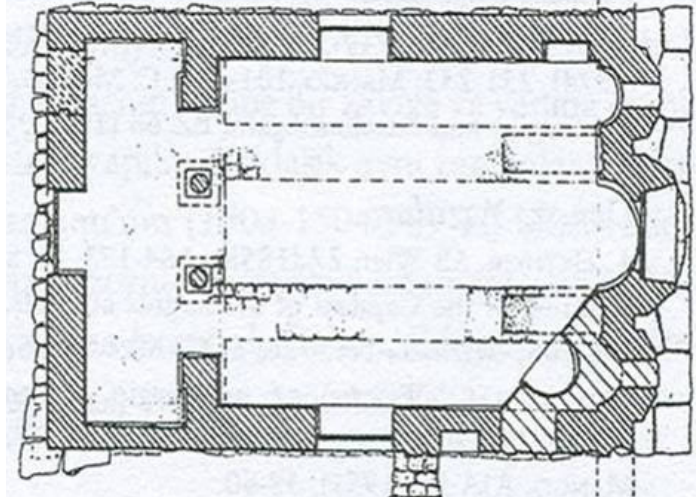
Bir kenarı dar, diğer kenarı uzun bir mekana sahip olan ve küçük ölçekteki yapılarda uygulanan plan tipidir.

İstanbul'da Tek Nefli plan tipindeki kiliselere şunlardır :

- *Manastır Mescidi*
- *Kefeli Camii*

Manastır Mescidi (Resim. 22) dikdörtgen planlı olup yapının batısında bulunan narteksi meydana getiren çapraz tonozlarla örtülü üç bölüm, iki mermer sütunun taşıdığı üçlü bir kemer dizisiyle naosa açılır (1) .

(1) John Freely, İstanbul'un Bizans Anıtları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.238

Resim 22. Manastır Mescidi *İstanbul-Fatih*

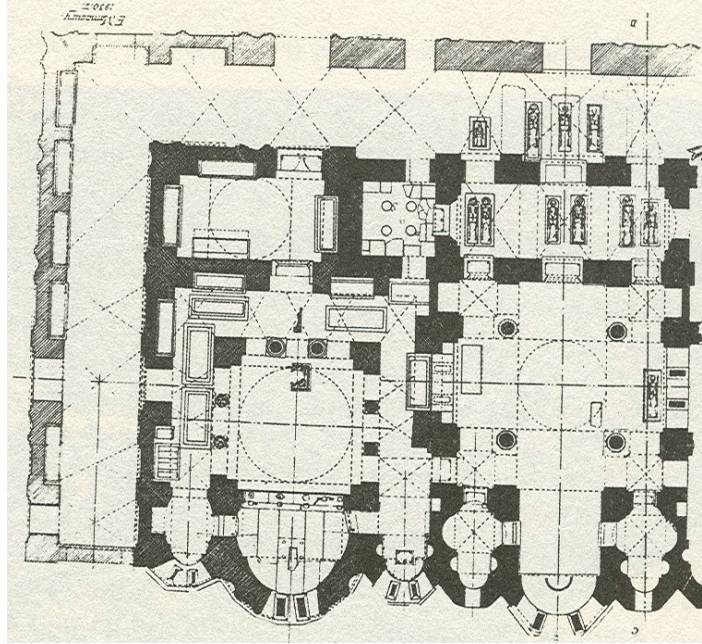
2.2.6. Dehlizli Plan Tipli Kiliseler

Son Bizans döneminde İstanbul'da yeni bir mimari tipin doğduğunu ve bunun 1284-1294 yıllarında yapıldıkları bilinen ve üç kilisede uygulandığını görmekteyiz. Bu yapılar:

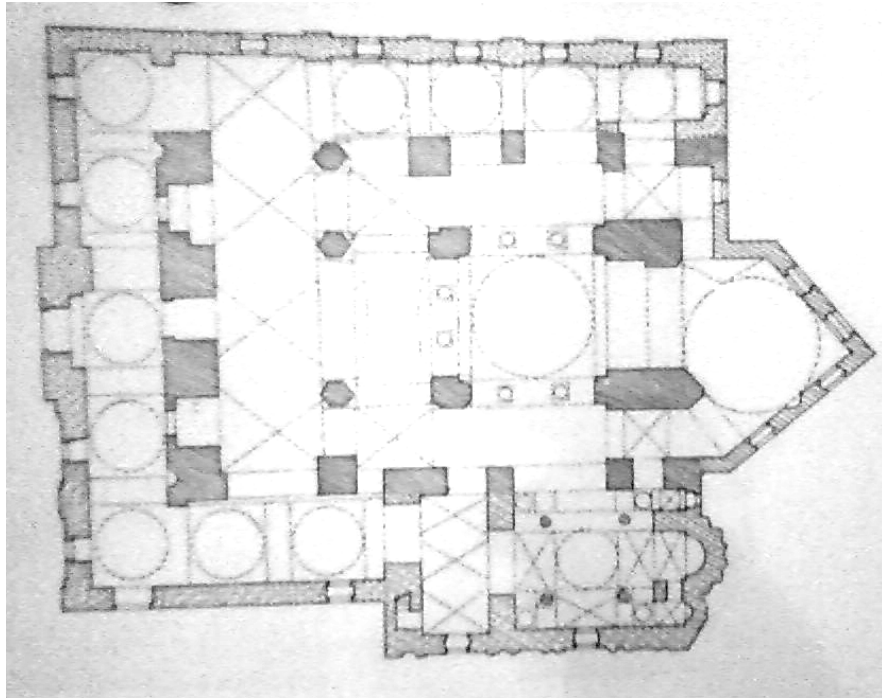
- *Koca Mustafa Paşa Camii*
- *Fenari İsa Camii (Resim 23) (Güney Yapısı)*
- *Fethiye Camii (Resim 24) (Kuzey Yapısı)*

Bu plan tipinin Kapalı Yunan Haçı plan tipi ile bir ilgisi yoktur çünkü naos kısmında dört kemer üzerine yükselen bir kubbe bulunmakta ve orta mekan bu kare alanın altında kalmaktadır. Bu orta kısmı, üç yandan atnalı gibi saran basık tonozlu dehlizler çevrelemektedir. Bu yüzden bu plana kısaca Dehlizli Tip denir. Bu plan tipi 1261'den sonra ortaya çıkmıştır. Burada pandantifli ve yüksek kasnaklı bir kubbe ile yüksek bir naos kısmı binanın bütününe hakim olmakta, bu mekanı üç taraftan basık ve tali bir rol oynayan dehlizler çevirmektedir (1).

(1) Semavi Eyice, Son Devir Bizans Mimarisi, İÜ. Yayını, 1963, s.74

Resim 23. Fenari İsa Kilise Camii *İstanbul - Fatih*

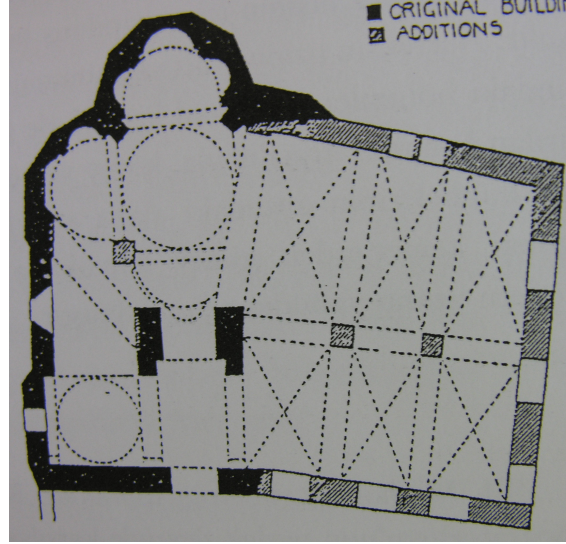

Resim 24. Fethiye Kilise Camii *İstanbul - Fatih*

2.2.7. Yonca Plan Tipli Kiliseler

Yonca plan tipli kiliselerin, merkezi bir plana sahip olmakla beraber dört yöne gelişen mekanlar olduğu görülmektedir.

İstanbul'da günümüze kadar ulaşan ve halen özgün işlevini koruyan (Resim. 25) tek yapı olan Panayia Muhliotissa Kilisesi bu plan tipine örnektir.

Resim 25. Panayia Muhliotissa Kilisesi *İstanbul – Fatih*

2.3. Bölüm Sonucu

Bizans İmparatorluğu'nun dışı kapalı bir yapısı vardır. Zaten imparatorluğun ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti ile karşılaşana dek etrafında etkilenebileceği bir topluluk olmadığından kiliselerin dış mimarisinde önemli süslemeler bulunmamaktadır.

Yöresel faktörler ve ihtiyaçlara göre mimari yapılarda farklılıklar görülür. Bizans İmparatorluğu'nda kuruluştan yıkılışa kadar inşa edilen kiliselerde farklılıklar vardır. Özellikle resim sanatı Hristiyan inancında büyük yer tutmaktadır ve resim sanatında da dönemin düşünce yapısı etkili olmuştur.

İstanbul tarihi yarımadasında Bizans dönemine ait, işlev değiştirerek günümüzde kullanılan 21 adet kilise yapısı 7 farklı plan tipine göre gruplanmıştır. Bunlar; Bazilikal plan tipi, Kubbeli Bazilikal plan tipi, Merkezi plan tipi, Kapalı Yunan Haçı plan tipi, Dehlizli plan tipi, Yonca plan tipi ve Tek Nefli plan tipi olarak şema ve örneklerle sınıflandırılmıştır.

İSTANBUL TARİHİ YARIMADA SINDA KULLANILMAKTA OLAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELERİNİN PLAN TİPLERİ

YAPIL (GÖRÜLMEKTE OLAN)	SANCAKTAR HAYRETTİN MEVCİDİ	KÜÇÜK AYASOFTA CAMII	AYALIBENİ KİLİSESİ	AYASOFTA MÜZESİ	ECCA MUSTAFA PAŞA CAMII	GÜL CAMII	KEREMİ MEVCİDİ	FENARİSA CAMII	LALELİ BOĞRUM CAMII	ESKİMARET CAMII	KARİYE MÜZESİ	VEFA MÖLLA GÜBRANİ CAMII	ZEFERİK CAMII	HURAMİ AHMET PAŞA CAMII	KALENERHANE KİLİSESİ	BAKIRLIK KİLİSESİ	FERİHYE CAMII	MANASTİR MEVCİDİ	KASHİĞAĞA MEVCİDİ	ŞEYH İSMAIL ATEK MUSTAFA PAŞA CAMII	
ORJINAL ADI	Bilimsel	Sergüzev Bekler	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ	Hırsız Konağı KİLİSESİ
YERİ	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa
ÖZGÜN İŞLEVİ	Kilise	Kilise	Kilise	Kilise	Manastır / Kilise	Kilise	Manastır / Kilise	Manastır / Kilise	Kilise	Kilise	Manastır / Kilise	Kilise	Manastır / Kilise	Kilise	Kilise	Kilise	Manastır / Kilise	Kilise	Kilise	Kilise	Kilise
GÜNÜMÜZDEKİ İŞLEVİ	Mevki	Cami	Müze	Müze	Cami	Cami	Mevki	Cami	Cami	Cami	Müze	Cami	Cami	Cami	Cami	Cami	Mevki	Mevki	Mevki	Cami	Mevki
İNŞA TARİHİ	1377-477	50	32	53	677	977	977	807	1077	107	101	1177-1277	1104-1106	1277	1277	1266	1206	1277-1377	1477	1477	1577
İŞLEV DEĞİŞTİRME TARİHİ	1577	1677	1841	1855	1891	1899	2006	1896	1901	148	1901	1577	1577	1588	1577	1586	1591	1577-1577	1477	1477	1577
ÖZGÜN PLAN TİPİ	Mevki	Mevki	Mevki	Mevki	Doküman	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa	İstanbul Paşa
GÜNÜMÜZDEKİ YAPIL PLANI																					

Not: Kilitli olan ve kilitli olan yapılar kilitli olarak gösterilmiştir.

BÖLÜM 3

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDAKİ BİZANS KİLİSELERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

Bizans İmparatorluğu 4. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar başkenti olan İstanbul'da bir çok yapı inşa etmiştir. Hristiyanlık dininin ibadet mekanı olan kiliseler, Bizansın farklı dönemlerinde değişik plan tiplerinde yapılmıştır. Bu kiliselerden bazıları günümüzde herhangi bir işlev verilerek kullanılmaktadır. Birçoğu da zaman içerisinde yıprandığından yapılar harap durumdadır.

3.1. İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA BULUNAN HARAP DURUMDAKİ BİZANS KİLİSELERİ

İstanbul tarihi yarımadasında Bizans dönemine ait 13 adet kilise yapısı günümüzde harap durumdadır. Bu yapılar çevresel yıpranmanın etkisiyle toplumun tarihi eserlere karşı duyarsızlığı sonucunda harabiyete uğramıştır. İstanbul tarihi yarımadasında harap durumda bulunan kiliseler şunlardır:

Harap durumdaki kiliseler (A) harfi ile belirtilmiştir.

- (A1) Acem Ağa Mescidi
- (A2) Aya Kapı Kilisesi
- (A3) Ayia Euphemia Kilisesi
- (A4) Ayia Georgios Kilisesi
- (A5) Ayia Polieuktos Kilisesi
- (A6) Boğdan Sarayı İbadethanesi
- (A7) Ese Kapısı Mescidi
- (A8) Hodegetria Kilisesi
- (A9) İmrahor Camii
- (A10) Odalar Camii
- (A11) Sinan Paşa Mescidi
- (A12) Soter Filantropos Kilisesi
- (A13) Topkapı Sarayı Bazilikası

(A1) ACEM AĞA MESCİDİ :

Eminönü Sultanahmet'te (Resim 26) kalıntıları bulunan yapıdan günümüze apsis ve kuzey duvarı gerçek yüksekliklerinin yarısı kadarı ayakta kalmıştır (1). Kilisenin diğer bölümleri 20. yüzyılın başında yok olmuştur.

Resim 26. Acem Ağa Mescidi *İstanbul -Eminönü*

(A2) AYA KAPI KİLİSESİ:

İstanbul Fatih'te Ayakapı yakınında bulunan yapı son derece harap durumdadır (Resim 27). Yapının üstünde üç katlı konut bulunmaktadır ve çevresini kuşatan binalardan dolayı görünmez hale gelmiştir. Yapı tuğla ve taş kullanılarak karma bir teknikle örülmüştür (1).

Resim 27. Aya Kapı Kilisesi *İstanbul -Eminönü*

(1) John Freely, *İstanbul'un Bizans Anıtları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.187

(A3) AYIA EUPHEMIA KİLİSESİ :

İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda bulunan yapıdan (Resim 28) günümüzde sadece İstanbul Adliye Sarayı'nın avlusunda bulunan temel kalıntıları ulaşabilmiştir.

Resim 28. Ayia Euphemia Kilisesi İstanbul –Eminönü

(A4) AYIA GEORGIOS KİLİSESİ :

İstanbul Sarayburnu'nda bulunan yapının kalıntıları toprak altında yer almaktadır (Resim 29).

Resim 29. Ayia Georgios Kilisesi İstanbul –Eminönü

(A5) AYIA POLIEUKTOS KİLİSESİ :

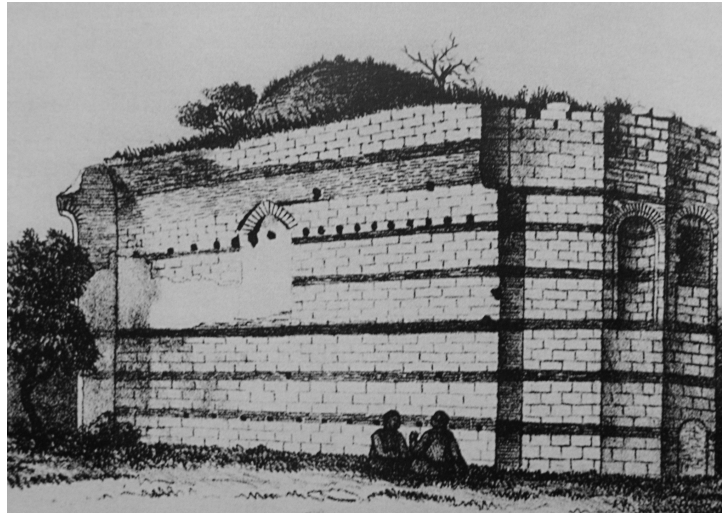
Fatih Saraçhane’de bulunan yapı (Resim 30), mimari ve plastik sanatlara ait parçalar dışında kiliseden günümüze kalan sadece temel kalıntılarıdır. Üst yapı yapılan tesviye çalışmaları sonucunda yok olmuştur (1).

Resim 30. Ayia Polieuktos Kilisesi İstanbul –Fatih

(A6) BOĞDAN SARAYI İBADETHANESİ :

Fatih Draman’da bulunan yapının (Resim 31) şapel kısmı 19. yüzyılda çökmüştür ve kalıntıları günümüzde düzensiz yapılaşmanın içerisinde kalmıştır.

Resim 31. Boğdan Sarayı İbadethanesine Ait Bir Gravür İstanbul –Fatih

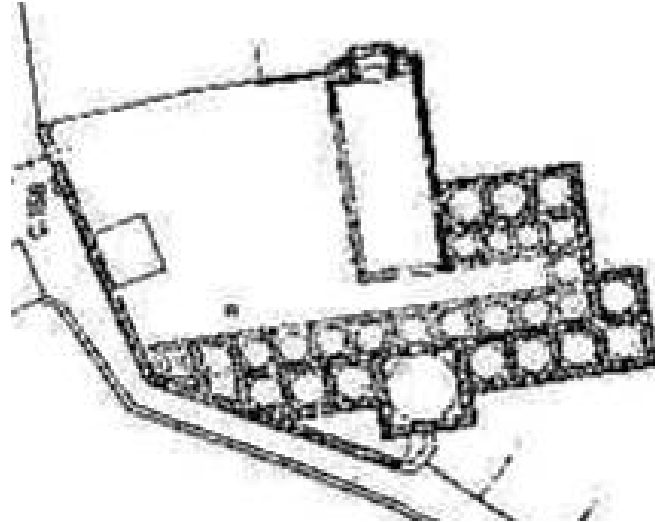
(1) John Freely, İstanbul’un Bizans Anıtları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.66

(A7) ESE KAPISI MESCİDİ:

Fatih'te Adli Tıp Kurumu'nun bahçesinde bulunan yapı (Resim 32) günümüze son derece harap bir durumda ulaşmıştır.Yapının günümüzde apsis duvarı ve orta bölümden batı cephesine kadar uzanan beden duvarı ayakta durmaktadır (Resim 33) .

Resim 32. Ese Kapısı Mescidi *İstanbul –Fatih*

Resim 33. Ese Kapısı Mescid Planı *İstanbul –Fatih*

(A8) HODEGETRİA KİLİSESİ:

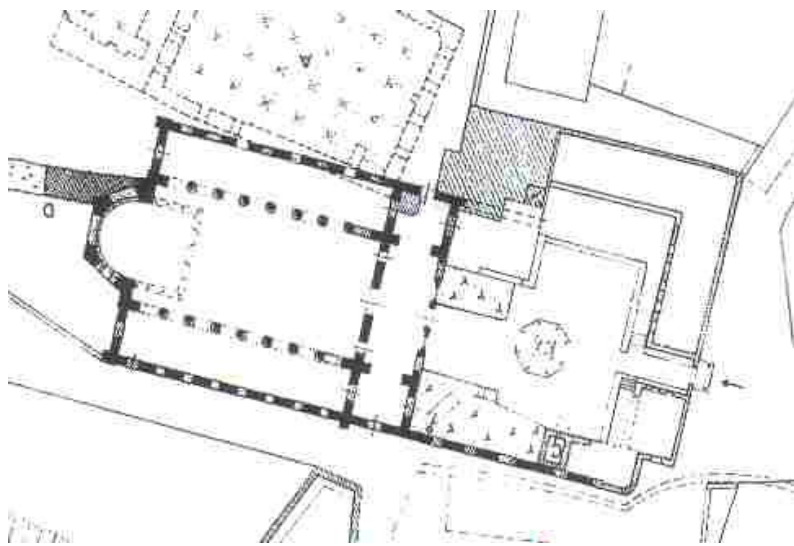
Eminönü Gülhane’de bulunan yapının kalıntıları günümüzde toprak altında bulunmaktadır.

(A9) İMRAHOR CAMİİ:

Yedikule’de bulunan yapı (Resim 34) 1894 depremi ve 1920 yılındaki yangın sonucu tümüyle harap olmuştur. Yapının etrafındaki yapı kalıntıları, üzerlerine evler yapılması nedeniyle giderek yok olmaktadır. Yapının çatısı yok olmuştur ve günümüzde sadece beden duvarları bulunmaktadır (Resim 35).

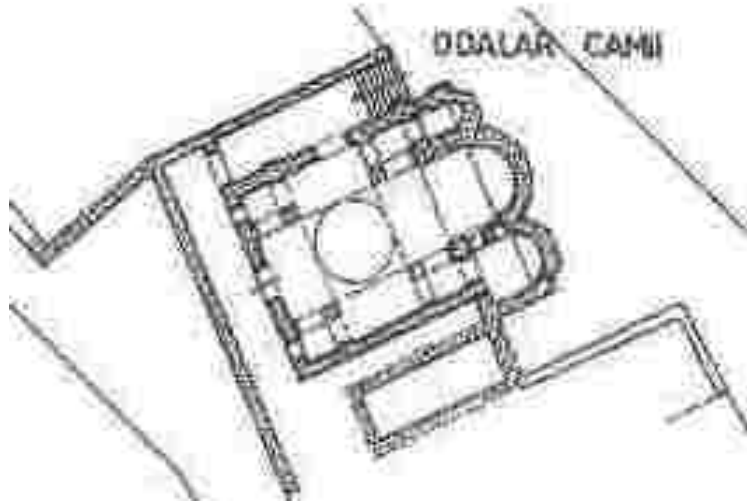
Resim 34. İmrahor Camii İstanbul –Fatih

Resim 35. İmrahor Camii Planı İstanbul –Fatih

(A10) ODALAR CAMİİ:

Fatih Karagümrük'te bulunan yapı 1919'da çıkan yangın sonucu uzun bir süre yıkıntı olarak kalmıştır. Yapı, 1950-1960 yıllarında inşa edilen yapılar altında kalıp tümüyle kaybolmuştur (1). Yapının restitüsyon planı Resim 36'dedir.

Resim 36. Restitüsyon Planı İstanbul-Fatih

(A11) SİNAN PAŞA MESCİDİ:

Fatih'te Küçükmustafapaşa'da bulunan yapıdan (Resim 37) günümüze sadece apsis bölümü ulaşmıştır. Yapının kuzeyinde bulunan evler üstü doldurulmuş ve bahçe olarak kullanılan yapının yakından incelenmesini olanaksız kılmaktadır.

Resim 37. Sinan Paşa Mescidi İstanbul-Fatih

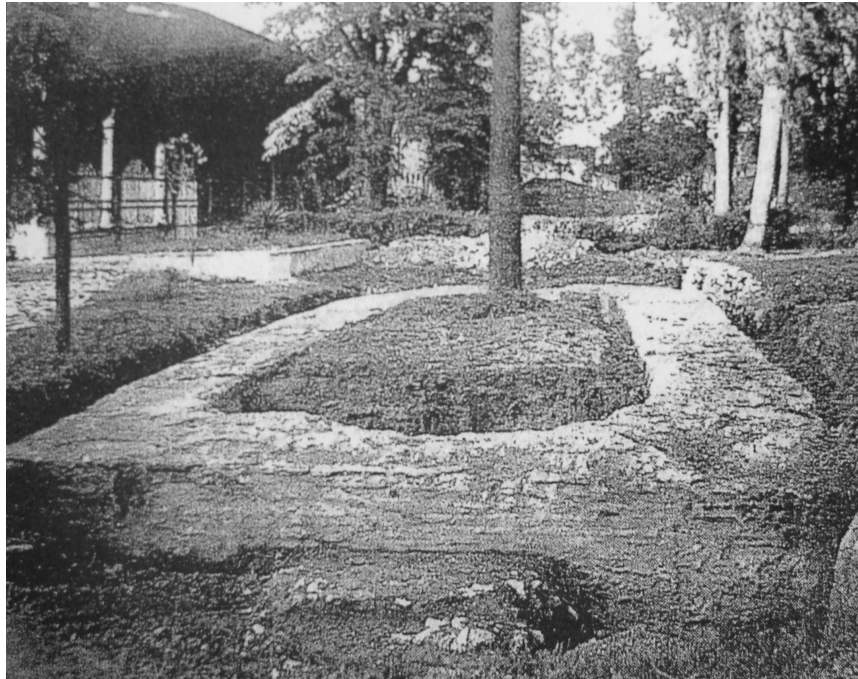
(1) Wiener Müller, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.189

(A12) SOTER FİLANTROPOS KİLİSESİ:

Eminönü Sarayburnu'nda bulunan yapıdan günümüze alt yapısı ulaşmıştır. Yapı önemli ölçüde tahribata uğramıştır.

(A13) TOPKAPI SARAYI BAZİLİKASI:

Günümüzde Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunda bulunan (Resim 38) bu kilise büyük olasılıkla saray yapılırken sıkılmıştır. 1937'de kazı yapılmıştır ama sonradan tümüyle geri doldurulmuştur (1).

Resim. 38. Topkapı Sarayı Bazilikası *İstanbul –Fatih*

(1) Wiener Müller, İstanbul'un Tarihsel Topografyası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.74

3.2. İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDAKİ YENİ İŞLEV VERİLEN BİZANS KİLİSELERİNİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

Günümüzde İstanbul tarihi yarımadasında Bizans dönemine ait 21 adet kilise yapısı bulunmaktadır. Bu kiliseler işlev değiştirerek cami, mescit ve müze olarak kullanılmaktadır. Bu yapılardan 11'i cami, 6'sı mescit, 3'ü müze, 1'i hala kilise olarak kullanılmaktadır. İstanbul tarihi yarımadasında farklı işlevlerle kullanılmakta olan kiliseler şunlardır:

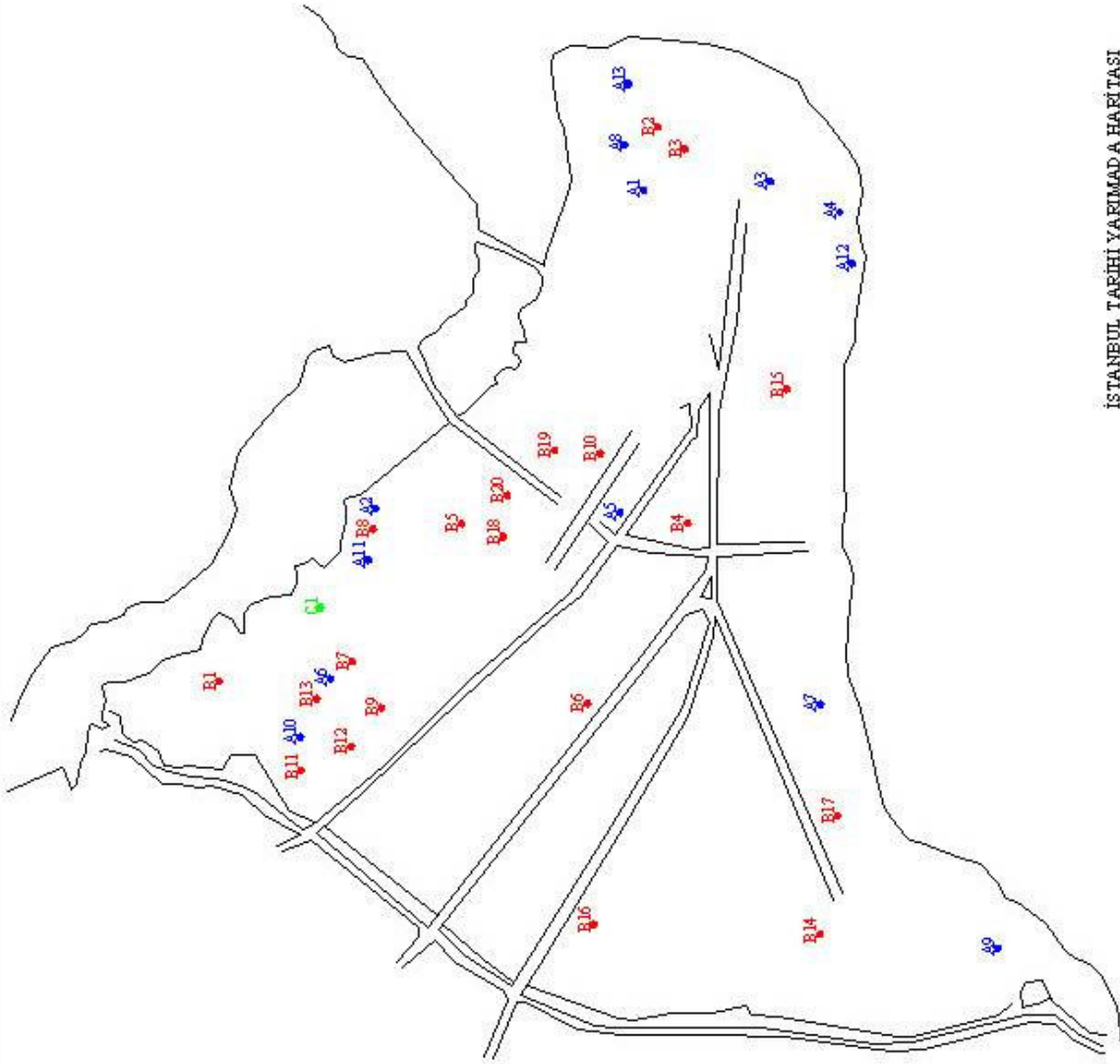
Günümüzde yeni işlev verilerek kullanılan kilisler (B) harfi ile belirtilmiştir.

- (B1) Atik Mustafa Paşa Kilise Camii (bkz.47)
- (B2) Aya İrini Kilisesi (bkz.51)
- (B3) Ayasofya Müzesi (bkz.54)
- (B4) Bodrum Kilise Camii (bkz.56)
- (B5) Eski İmaret Kilise Camii (bkz.59)
- (B6) Fenari İsa Kilise Camii (bkz.62)
- (B7) Fethiye Kilise Camii-Müzesi (bkz.65)
- (B8) Gül Kilise Camii (bkz.68)
- (B9) Hırami Ahmet Paşa Mescidi (bkz.71)
- (B10) Kalenderhane Kilise Camii (bkz.73)
- (B11) Kariye Müzesi (bkz.77)
- (B12) Kasımağa Mescidi (bkz.80)
- (B13) Kefeli Mescidi (bkz.83)
- (B14) Koca Mustafa Paşa Kilise Camii (bkz.86)
- (B15) Küçük Ayasofya Kilise Camii (bkz.89)
- (B16) Manastır Mescidi (bkz.92)
- (B17) Sancaktar Hayrettin Mescidi (bkz.95)
- (B18) Şeyh Süleyman Mescidi (bkz. 98)
- (B19) Vefa Molla Gürani Kilise Camii (bkz.100)
- (B20) Zeyrek Kilise Camii (bkz.103)

Günümüzde özgün işlevini koruyan Bizans kilisleri (C) harfi ile belirtilmiştir.

- (C1) Panayia Muhliotissa Kilisesi (bkz.106)

İSTANBUL TARİHİ YARIMADANINAKI BEZANS DÖNEMİ KİLİSELERİ	
■	LAZİ BARAÇI DEĞİRMENİ KİLİSELERİ
■	LAZİ DE İDİ AĞA SİNİ M ÇİĞİ
■	LAZİ AYLA ELPHEDİMA KİLİSESİ
■	LAZİ AYLA GEORGE KİLİSESİ
■	LAZİ AYLA POLIKTOS KİLİSESİ
■	LAZİ BOĞDAN SARAYI BİNA ÖZGEMESİ
■	LAZİ İSC LAZİSİ MESCİDİ
■	LAZİ HODİGİZİT AKİLİSESİ
■	LAZİ İMBRİHAR CAMİ
■	LAZİ CEDALAR CAMİ
■	LAZİ SİNAN PAŞA MESCİDİ
■	LAZİ SÖTİR İLANTROGOS KİLİSESİ
■	LAZİ TORBAÇI SARAYI BAZİLİKASI
■	LAZİ GÖNÜLÖZEVİSİ İLE VÜTHERİBÖK DÖNEMİNİN KİLİSELERİ
■	LAZİ İNTERAKTİVİTA PAŞA KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İSA İBNSİ KİLİSESİ
■	LAZİ İYANİYYA MESCİDİ
■	LAZİ İLALİ DÖĞRÜMÇÜ CAMİ
■	LAZİ İSRAİLİ BAĞIÇI KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İSRAİLİ İSA KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İTİBAZİYYA MESCİDİ CAMİ
■	LAZİ İZEL KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İBRAHİM ABBET PAŞA MESCİDİ
■	LAZİ İSMAİL ERDİRME KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İLİ KARİYE MESCİDİ
■	LAZİ İLİ KANİKAĞA MESCİDİ
■	LAZİ İLİ KİTİLLİ MESCİDİ
■	LAZİ İZEL ARIŞTİFA PAŞA KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İZEL AYAGÖYÜK CAMİ
■	LAZİ İZEL MANASTİR MESCİDİ
■	LAZİ İZEL AKTAR HAYRİYYAN MESCİDİ
■	LAZİ İZEL SULTYMAN MESCİDİ
■	LAZİ İZEL VİTASRALI AĞERMAN KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İZEL ZEVKİ KİLİSE CAMİ
■	LAZİ İZEL İZELİĞİN İZELİĞİ KİLİSE İZELİĞİNİN KİLİSESİ
■	LAZİ İZELİĞİNİN İZELİĞİNİN İZELİĞİ

İSTANBUL TARİHİ YARIMADA HARİTASI

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 1**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ

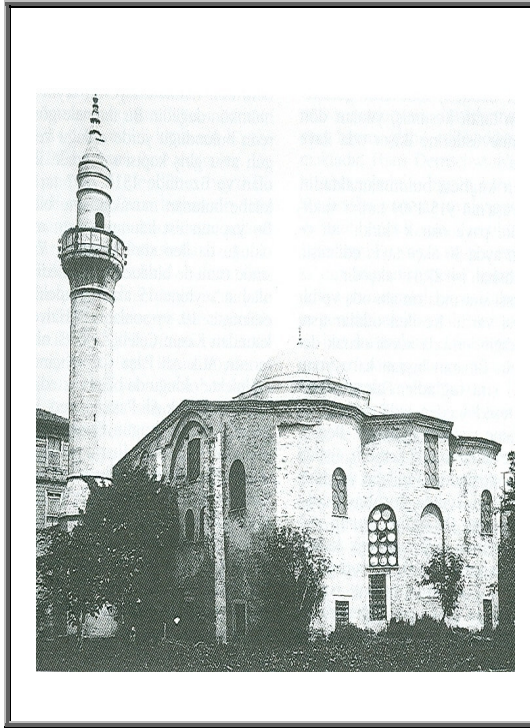
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 39. Vaziyet Plan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 1**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

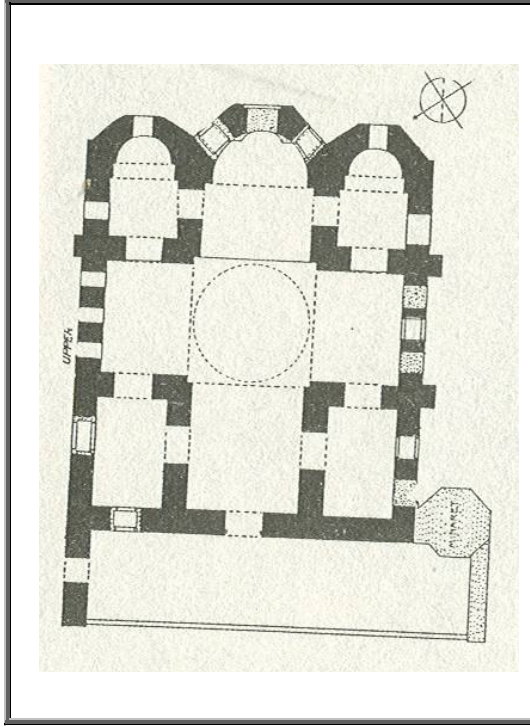
Kapalı Yunan Haçı plan tipli olan Atik Mustafa Paşa Kilise Cami, Ayvansaray'da Haliç kıyısı kara surlarına yakın mesafede bulunur. Özgün işlevi kilise olan yapı Beyazıt-ı Veli'nin sadrazamlarından Koca Mustafapaşa tarafından minare ve minber ilave edilerek 1490 yılında cami haline getirilmiş ve günümüzde de cami işlevini sürdürmektedir. Cami tek kubbeli kagiridir, mihrabı alçı ve minberi ahşaptır. Minaresi sağda olup kesme taştan inşa edilmiştir. Yapının özgün planında bulunan narteks mekanı geçmiş dönemlerde yıkılmış ve ahşap çatılı bir giriş bölümü eklenmiştir. Bu bölüm cami olarak kullanılan kilisede son cemaat mekanı olarak kullanılmaktadır. Penceresiz ve basık kasnaklı bulunan kubbe Osmanlı döneminde yapılmıştır.

Resim 40. Eski Bir Fotoğraf

Resim 41 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 1**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

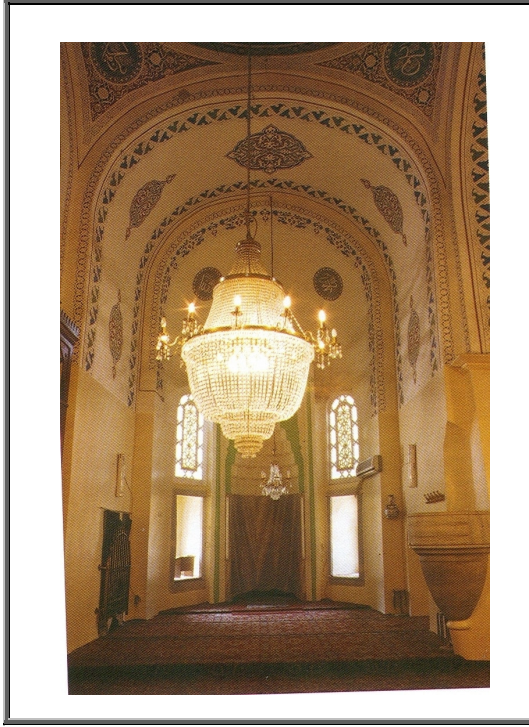
Resim 42 . Plan

Resim 43 . Kesit

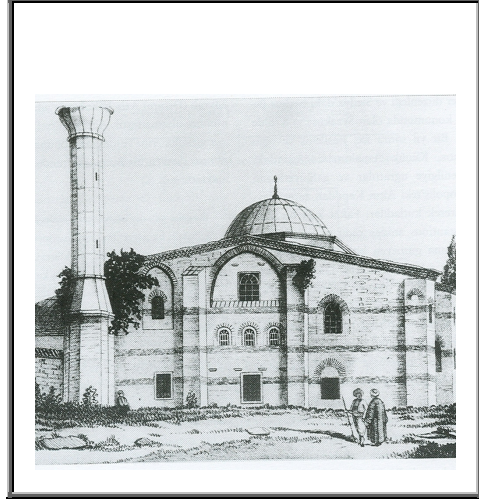

Resim 44 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B1**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ATİK MUSTAFA PAŞA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 45 . Yapının İçinden Bir Görünüm

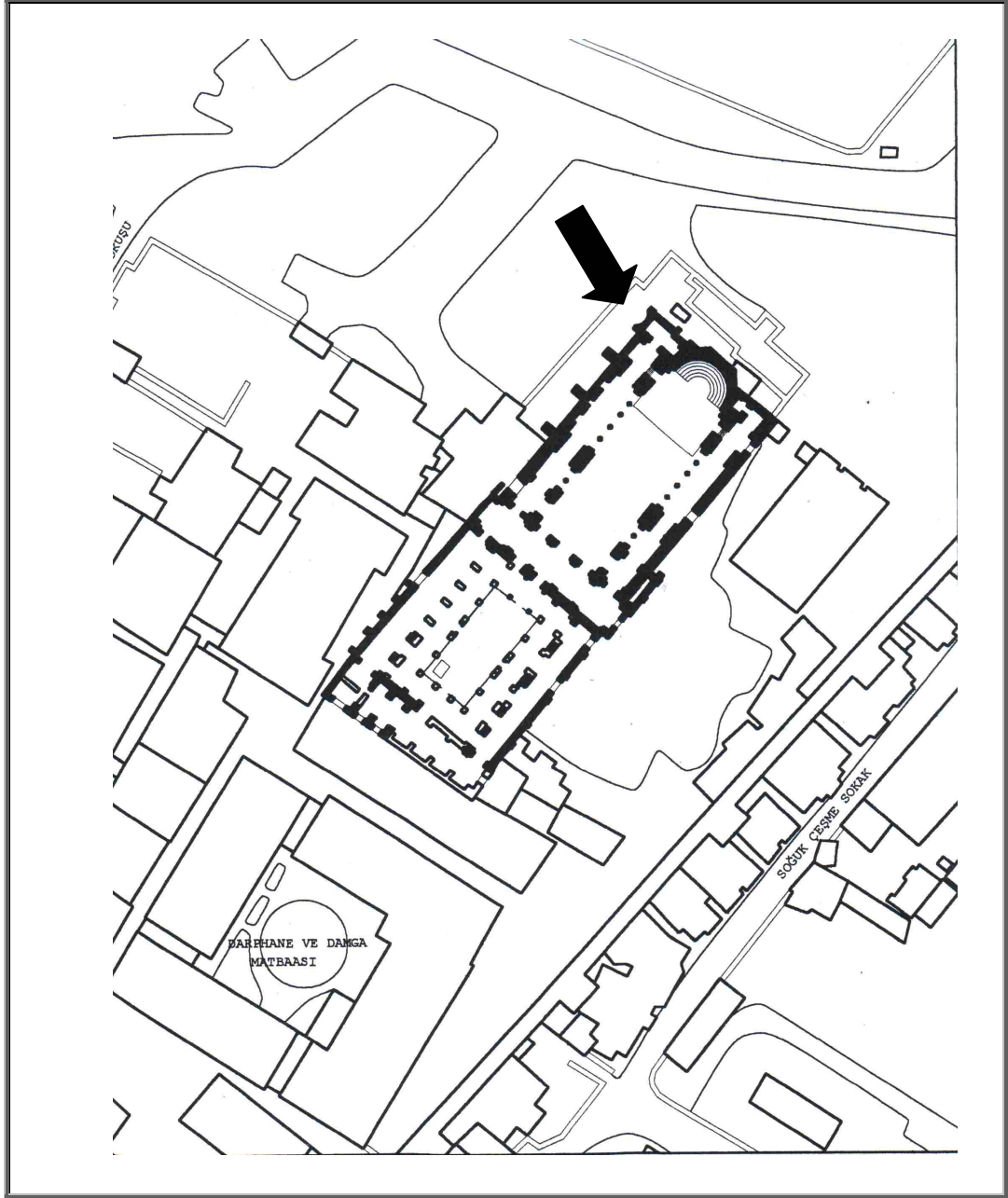
Resim 46 . Eski Bir Gravür

Resim 47 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 2**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: AYA İRİNİ MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MÜZE-ÇOK AMAÇLI SALON

Resim 48 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 2**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: AYA İRİNİ MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MÜZE-Ç. AMAÇLI SALON

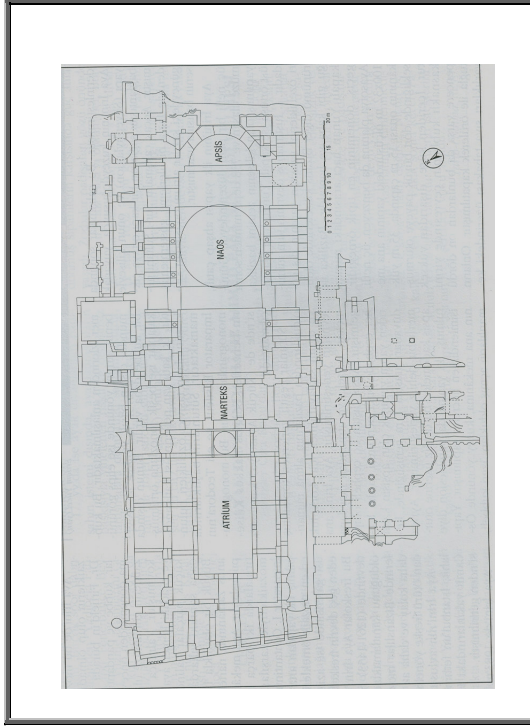
Zemin katı bazilikal, üst örtüsü Kapalı Yunan Haçı plan tipli olan Aya İrini Kilisesi, Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda olup dış savunma duvarlarıyla da Ayasofya'dan ayrılır. Saray sınırları dahilinde bulunması sebebiyle fetihten sonra camiye çevrilmemiş ender kiliselerdendir ayrıca günümüze kadar ulaşmış olan atriumlu Bizans kilisesidir. Osmanlı döneminde büyük değişikliğe uğrayan, revaklarla çevrilen atrium bölümü, yapının özgün halinden oldukça uzaklaştırmaktadır. Yapının iç mekanında günümüze ulaşabilen tek bezeme apsis yarım kubbesindeki altın yıldızlı haç mozağıdır. Yapı günümüzde Kültür Bakanlığı'nın idaresinde müze ve çok amaçlı salon olarak işlev görmektedir.

Resim 49. Yapıdan Bir Görünüm

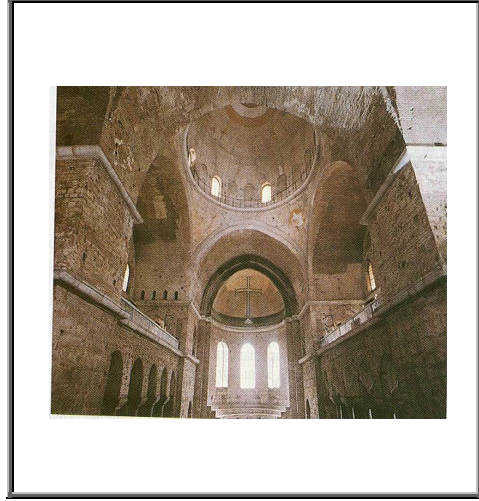

Resim 50 . Yapının Genel Görünümü

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

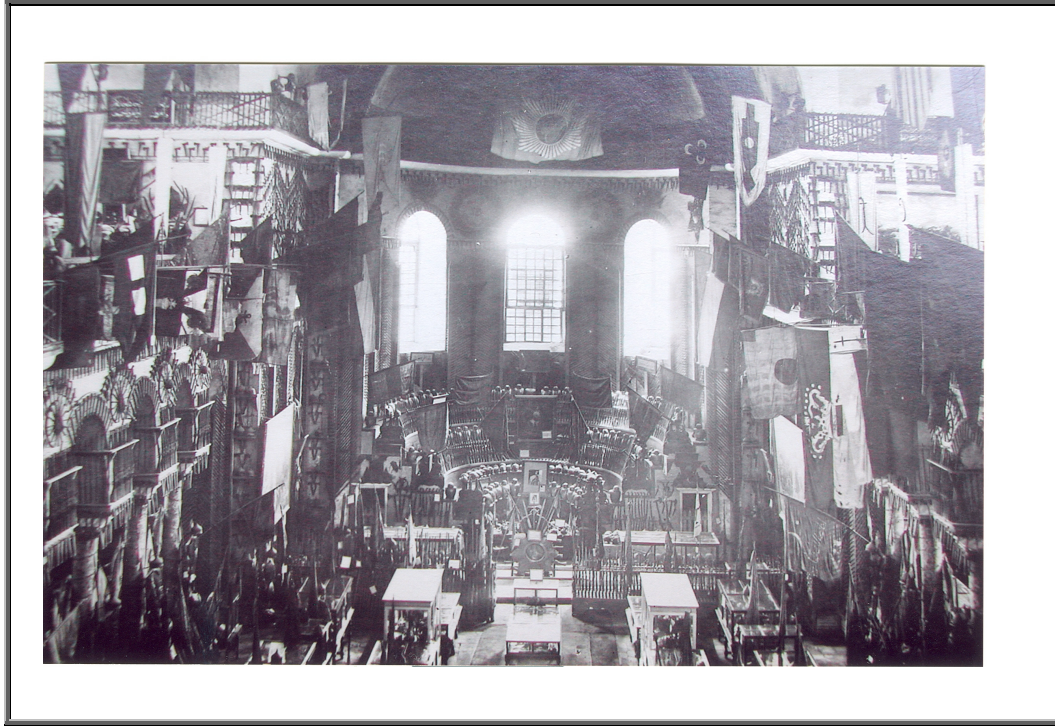

ÖRN NO: **B 2**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: AYA İRİNİ MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MÜZE- Ç. AMAÇLI SALON.

Resim 51. Plan

Resim 52. Yapının İçinden Bir Görünüm

Resim 53 . Yapının Silah Müzesi Olarak Kullanıldığı Dönemlerden Eski Bir Kartpostal

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 3**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: AYASOFYA MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-CAMİ
YENİ İŞLEVİ: MÜZE

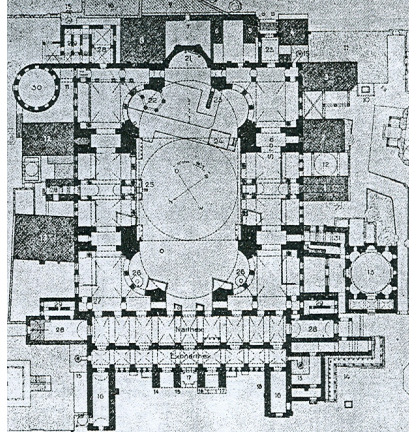
Bizans sanatının günümüze kadar ulaşmış en önemli eseri olan Ayasofya, Kubbeli Bazilika plan tiplidir. Fetihten sonra camiye çevrilen yapıda Bizans sanatının yanında zaman içinde yapılan mimari eklerle Osmanlı sanatına ait yapılarının da korumaya değer olduklarını görmekteyiz. Yapının yeni işlev verilerek cami olarak kullanıldığı dönemlerde minber, mihrap, hünkar mahfili ve farklı dönemlerde inşa edilmiş minareler bulunmaktadır.

Resim 54 . Minberden Görünüm

Resim 55 . Yapının Genel Görünümü

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 3
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: AYASOFYA MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-CAMİ
YENİ İŞLEVİ: MÜZE.

Resim 56 . Plan

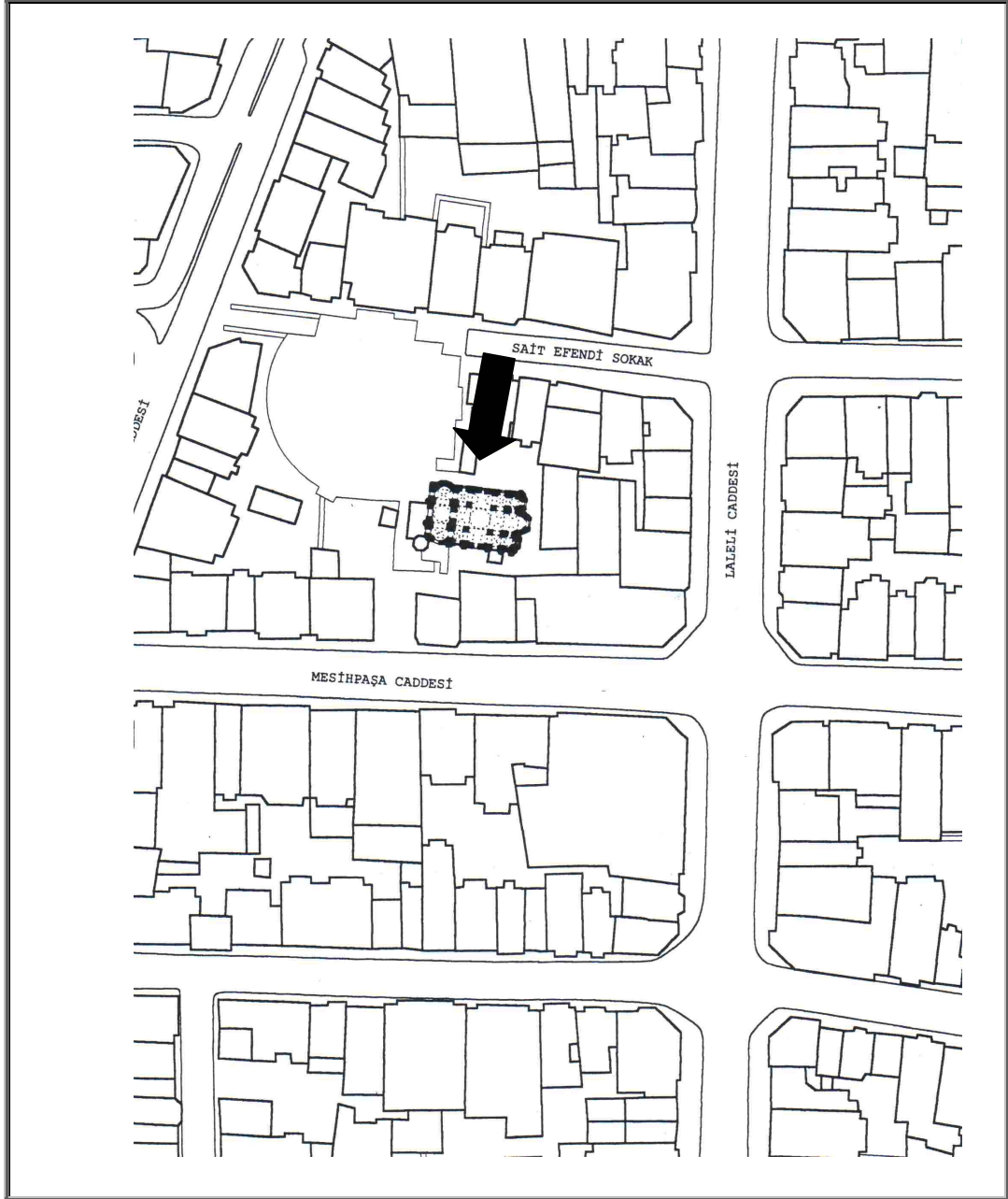
Resim 57 . Eski Bir Kartpostal

Resim 58 . Yapıya Sonradan Eklenen Şadırvan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 4
 İSTANBUL-EMİNÖNÜ
 YAPI: BODRUM CAMİİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 59 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 4**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: BODRUM CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Laleli Ordu Caddesi'nin güneyinde bulunan Kapalı Yunan Haçı plan tipli Bodrum Cami eski bir Bizans kilisesidir. Caminin hemen altında bulunan sarnıçta bugün çarşı olarak kullanılmaktadır. Yapı 1782'de yangında tahrip olmuş son cemaat mekanı yok olmuştur. Günümüzde cami olarak işlevini sürdürmektedir. Yapıdan Bizans ve Osmanlı dönemine ait herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Bodrum Kilisesi'nin cami olarak kullanıldığı dönemlerde yapılmış olan kalem işi ve nakışlar bilinçsizce yapılmış müdahaleler sonucunda yok olmuştur.

Resim 60 . Yapıdan Bir Görünüm

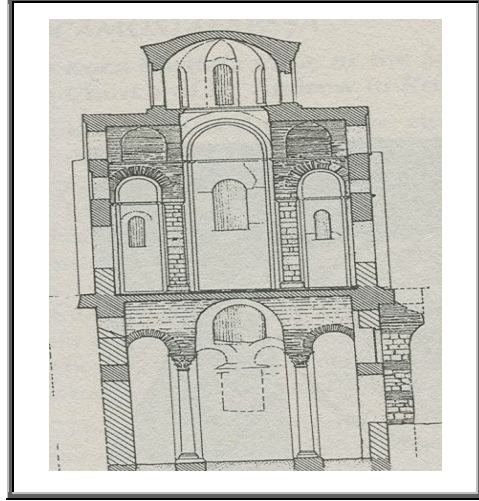

Resim 61 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

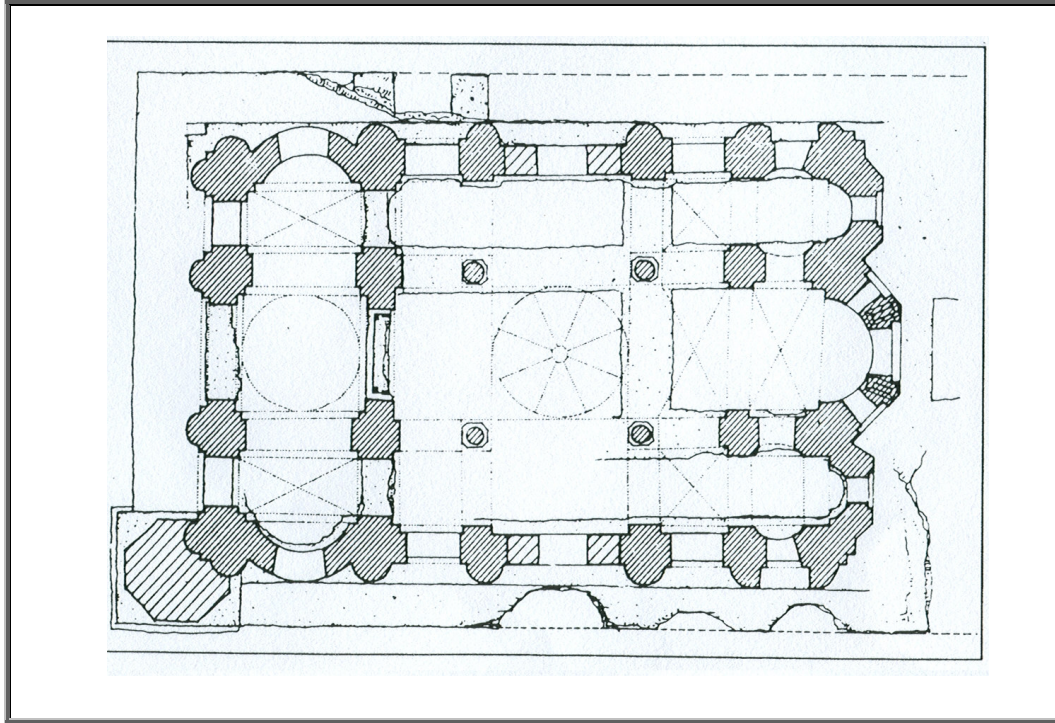

ÖRN NO: B 4
 İSTANBUL-EMİNÖNÜ
 YAPI: BODRUM CAMİİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 62. Yapının İçinden Bir Görünüm

Resim 63. Kesit

Resim 64. Plan

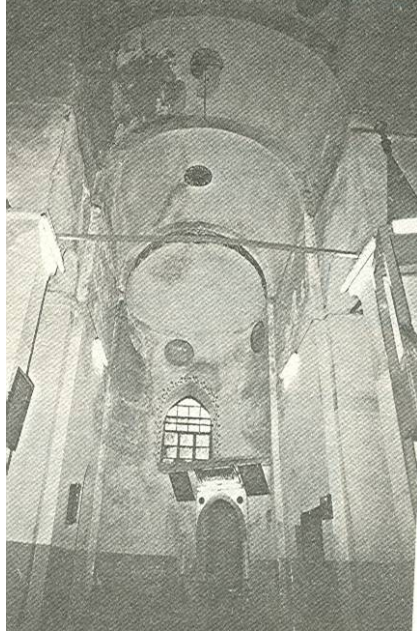
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 5
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ESKİ İMARET CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 65. Plan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 5**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ESKİ İMARET CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

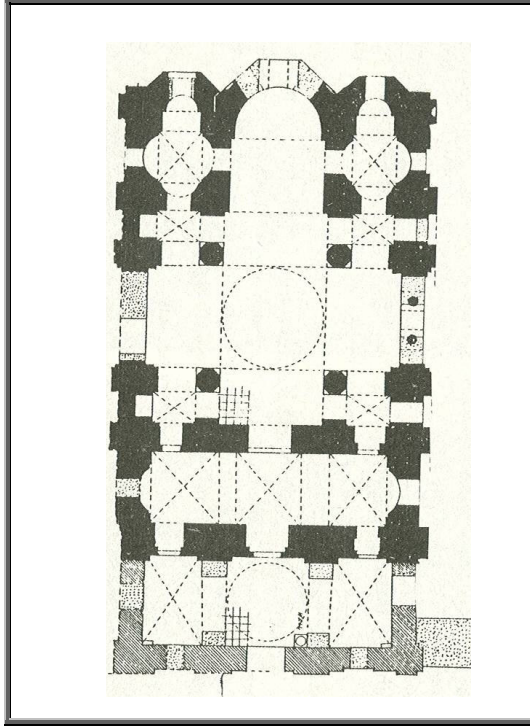
Kapalı Yunan Haçı plan tipli kilise, Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilmiştir. Daha sonraları bu yerde imaret tesis edilmiş, caminin adı da Eski İmaret Cami olarak anılmaya başlanmıştır. Sağ kısımda Osmanlılar tarafından yapılan minare yıkılmış olup küpü durmakta ve betonla kaplanmış durumdadır. Yapı bulunduğu konumdan dolayı çevresel yıpranmaya maruz kalmıştır.

Resim 66. Yapının İçinden Bir Görünüm

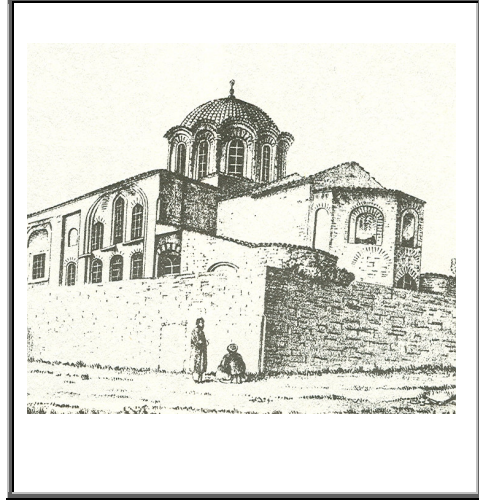

Resim 67. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

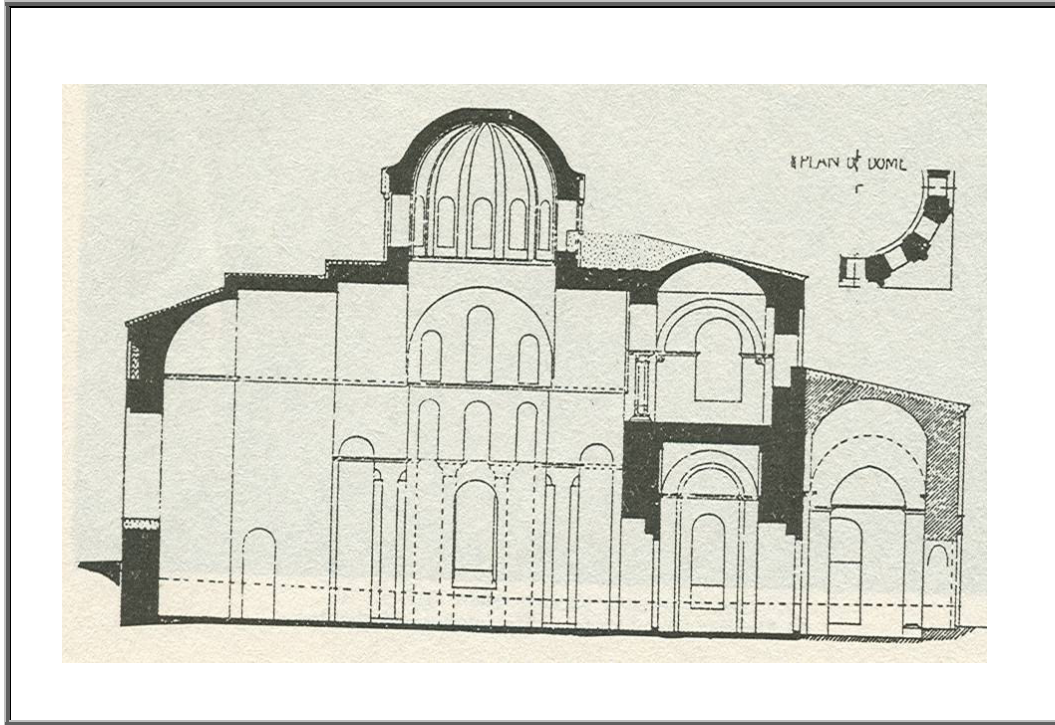

ÖRN NO: B 5
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ESKİ İMARET CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 68 . Plan

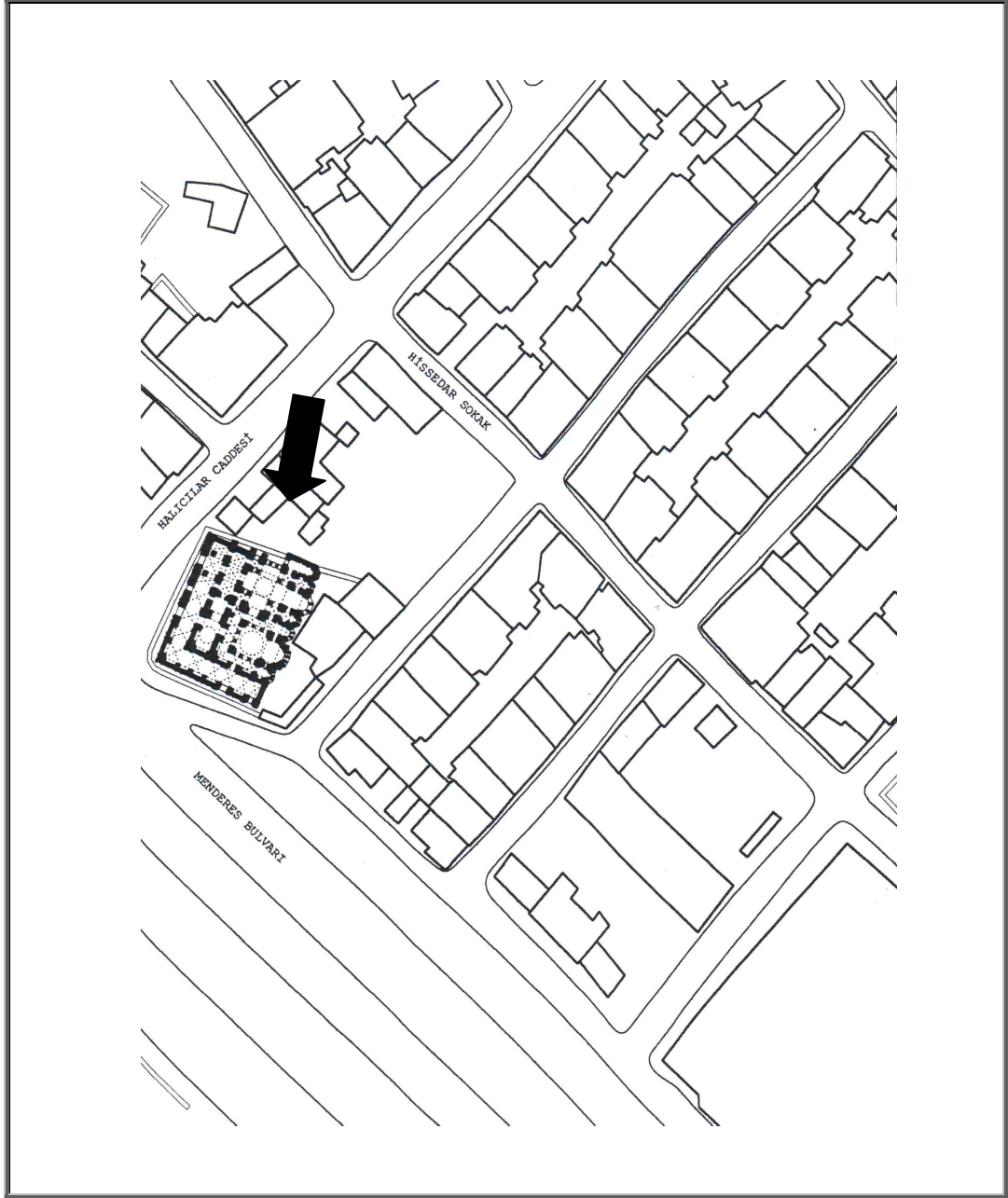
Resim 69 . Eski Bir Gravür

Resim 70 . Kesit

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 6
İSTANBUL-FATİH
YAPI: FENARİ İSA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 71. Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 6
İSTANBUL-FATİH
YAPI: FENARİ İSA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

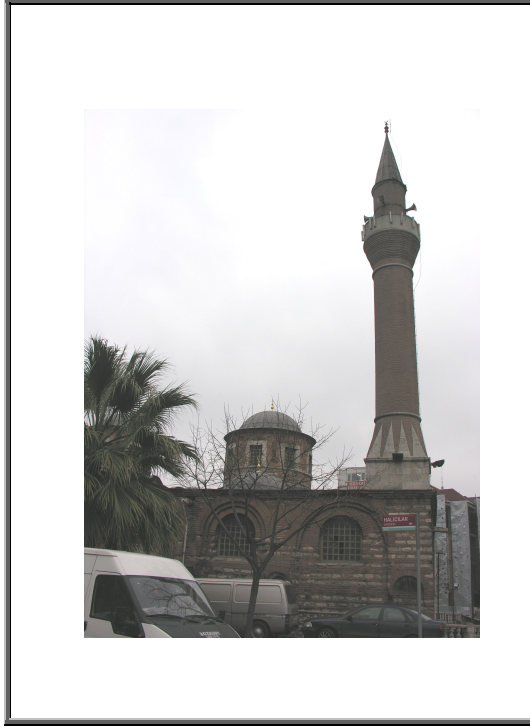
Hahıncılar Caddesi'nin Vatan Caddesi ile birleştiği köşededir. Güney yapısı Dehlizli plan tipli kuzey yapısı Yunan Haçı plan tiplidir. Molla Şemsüddin Fenari'nin torunu Kazasker Alaaddin Fenari tarafından cami haline getirilmiştir. Minberi ahşap, mihrap nişi alçıdır. Sağdaki minare taş kare kaideden başlamakta taş üçgenlerle daralan bir pabuçtan sonra, gövde ve petek tuğladan yapılmıştır. Minarenin külahı kurşun kaplamadır. Minare 1943'te yıktırılmış, 1960'tan sonra tekrar yaptırılmıştır. Yapı, yakınından geçen yoldan olumsuz etkilenmiş ve yükselmiş olan mevcut yol kotunun kısmen alt kısmında kalmıştır.

Resim 72 . Yapının İçinden Bir Görünüm

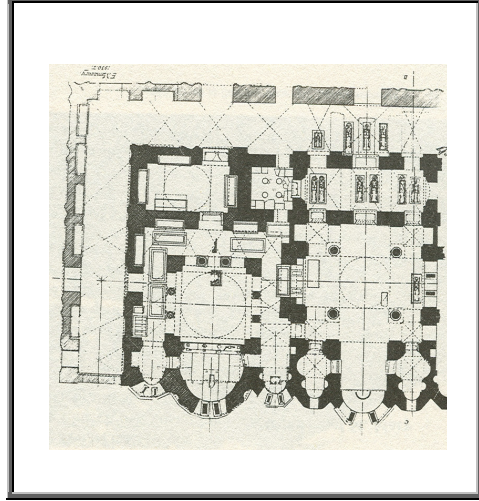

Resim 73. Yapının Genel Görünüşü

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 6**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: FENARİ İSA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 74. Yapıdan Bir Görünüm

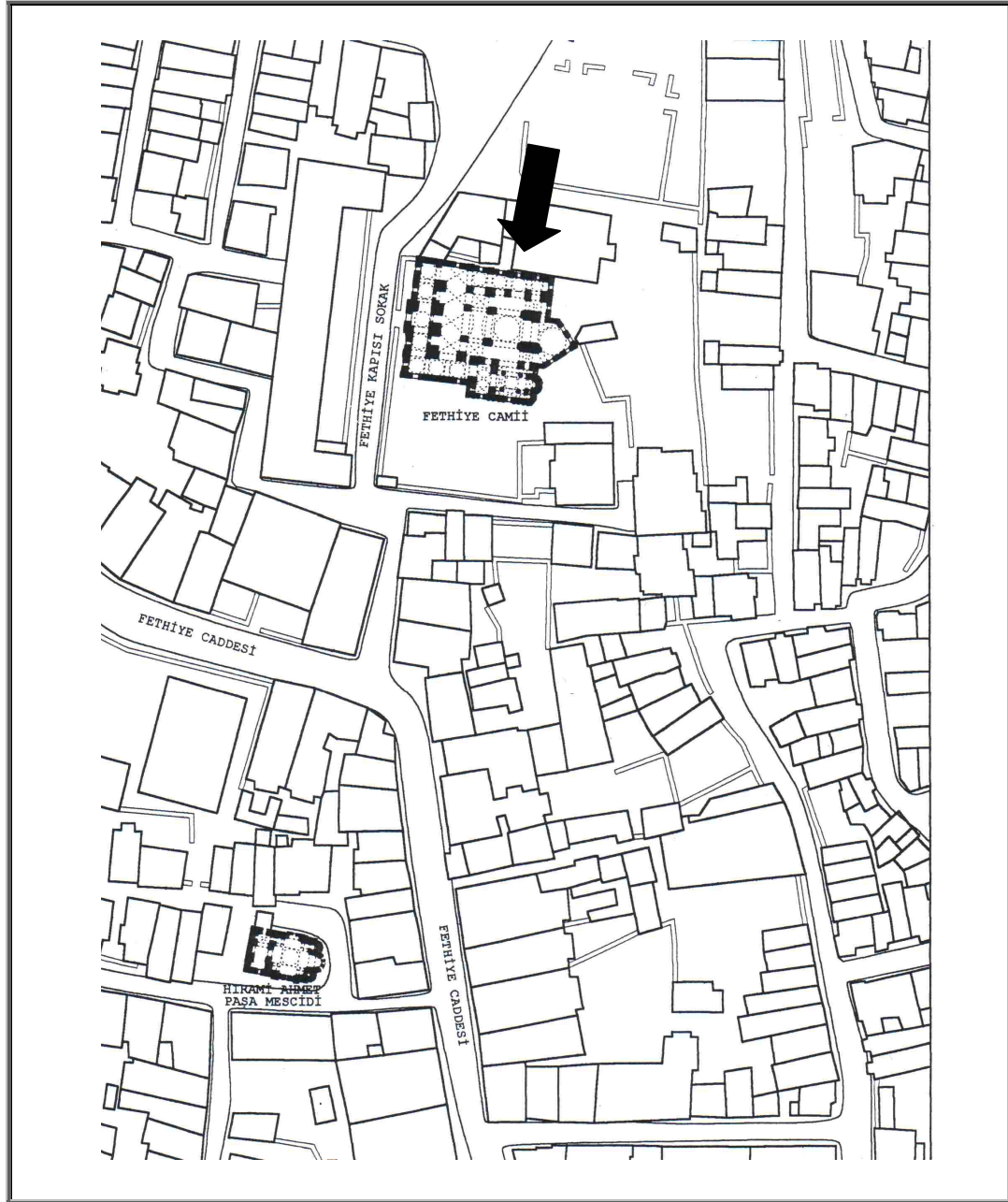
Resim 75 . Plan

Resim 76. Yapının Genel Görünüşü

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B7**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: FETHİYE CAMİİ-MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ-MÜZE

Resim 77 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 7**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: FETHİYE CAMİİ-MÜZESİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: CAMİ-MÜZE

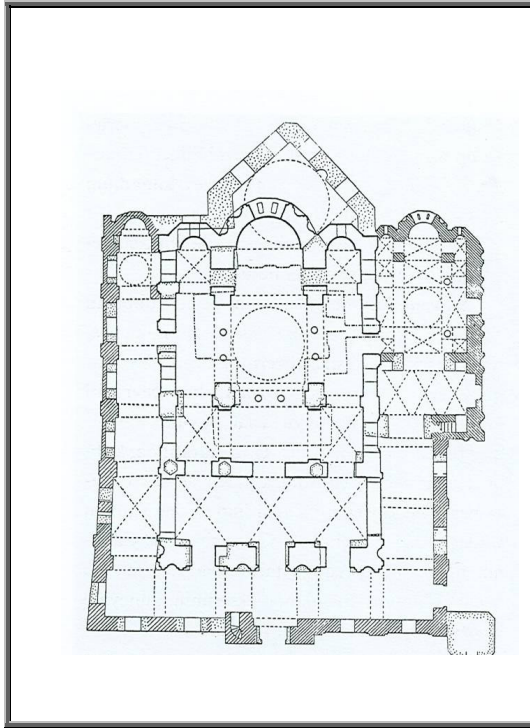
Kuzey yapısı Dehlizli plan tipli güney yapısı Kapalı Yunan Haçı plan tipli olan kilise İstanbul'un fethinden sonra 1454 yılında Patrikhane olarak kullanılmıştır. 1590 yılında İran savaşlarında Gürcistan ve Azerbaycan'ın fethedilmesiyle fethin hatırası olarak camiye dönüştürülmüştür. Fethiye Kilisesi, camiye dönüştürülürken yapının apsis kısmı yıkılarak yerine kible yönüne uygun bir mihrap yapılmış, bir minare ve medrese inşa ettirilmiştir. Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülmüş, 1955 yılında Amerikan Bizans Enstitüsü tarafından içindeki mozaik ve freskler açığa çıkarılmış, sonradan yapılan kemer sökülüp yerine eski haline uygun sütunlar yapılmıştır. 1960'lı yıllarda yeniden cami olarak ibadete açılmıştır ve günümüzde de cami fonksiyonuyla birlikte müze olarak da kullanılmaktadır.

Resim 78 . Yapıdan Bir Görünüm

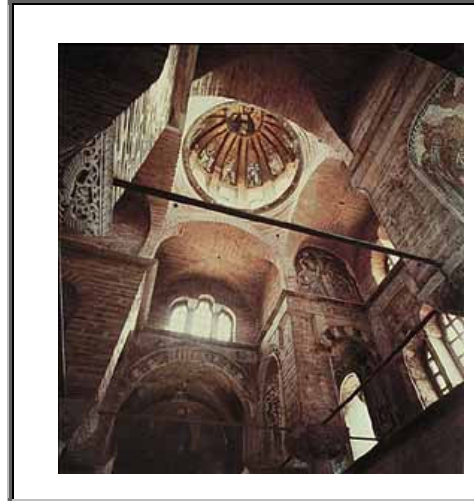

Resim 79 . Yapının Genel Görünümü

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B7**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: FETHİYE CAMİİ-MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ-MÜZE

Resim 80 . Plan

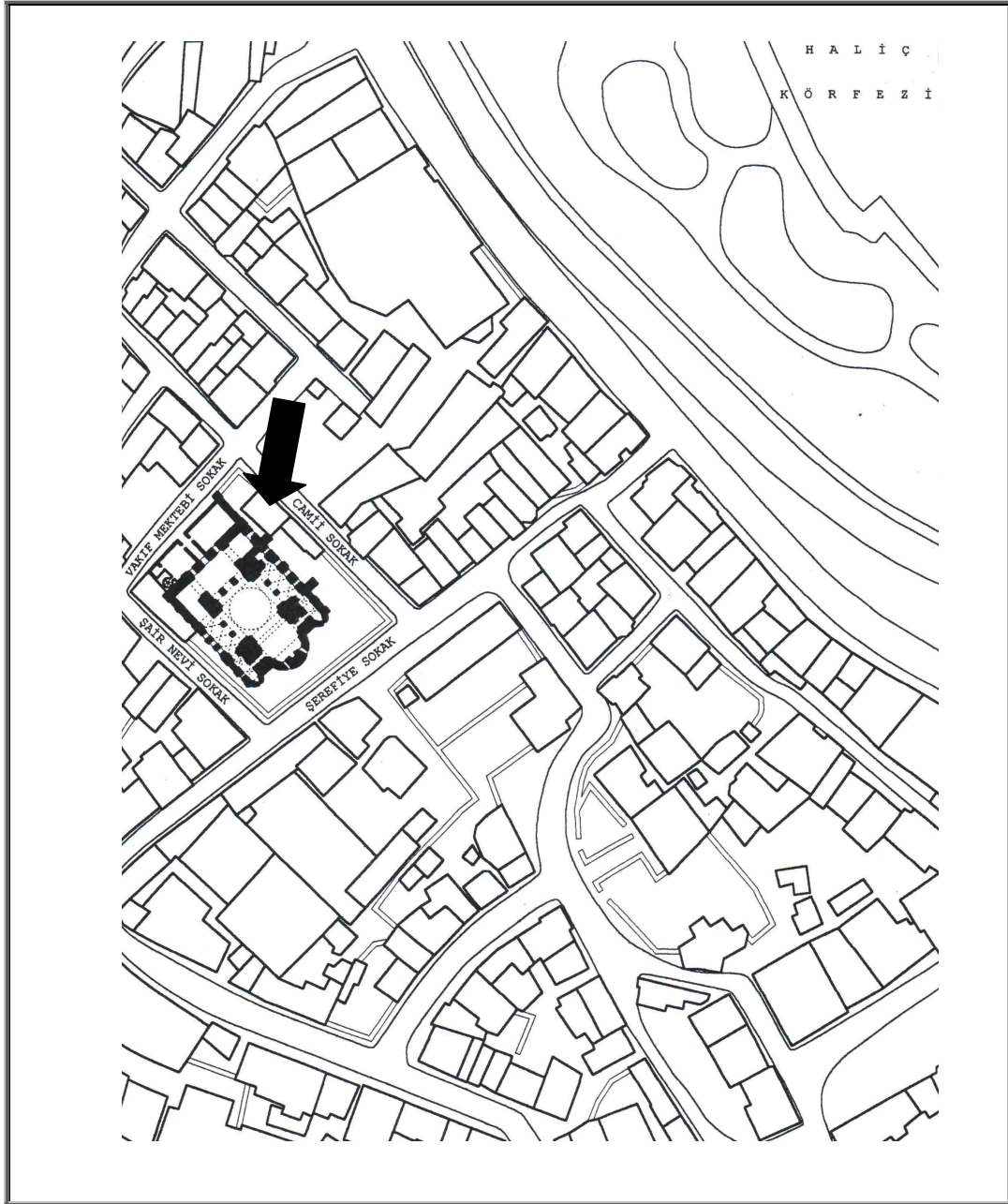
Resim 81 . Yapının İçinden Bir Görünüm

Resim 82 . Yapının Genel Görünümü

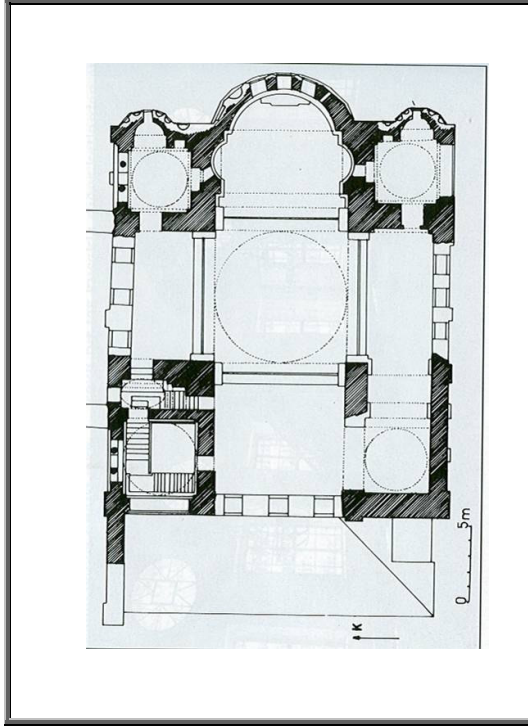
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 8
 İSTANBUL-FATİH
 YAPI: GÜL CAMİİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 83 . Vaziyet Planı

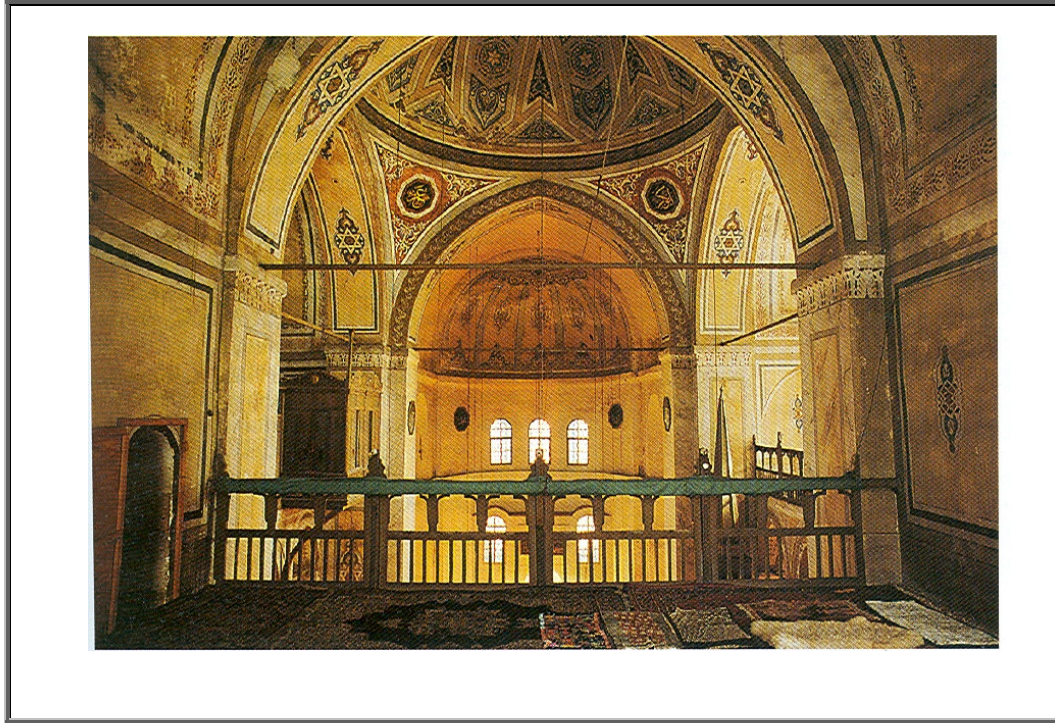
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 8**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: GÜL CAMİİ
ESKİ İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

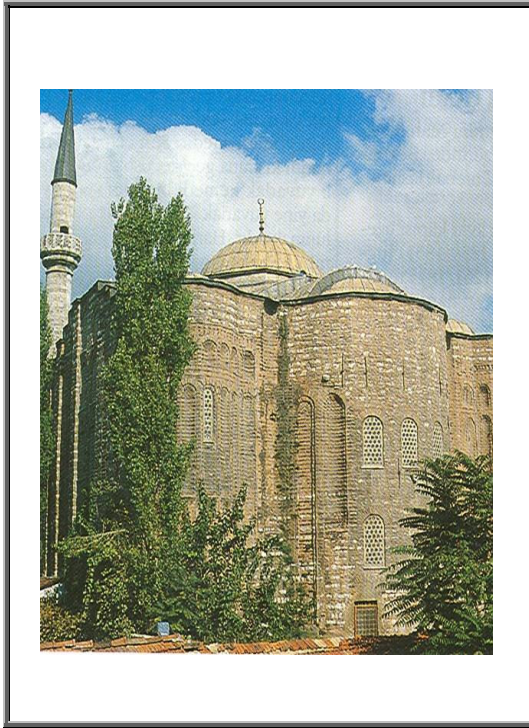
Gül Kilisesi fetihten sonra tersane, alet, depo mahzen olarak kullanılmıştır. Bizans devrinde Kapalı Yunan Haçı plan tipinde inşa edilmiştir. Sultan Selim tarafından minare ilave edilerek cami haline getirilir. Sultan Mahmut zamanında hünkar mahfili de ilave edilmiştir. Mihrabı sade, minber ve kürsü ahşaptır. Sol arka müezzin mahfili vardır. Arka kısımda çatılı, beton ve camekanlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Ön kapı karşısında çatılı bir şadırvan vardır.

Resim 84 . Plan

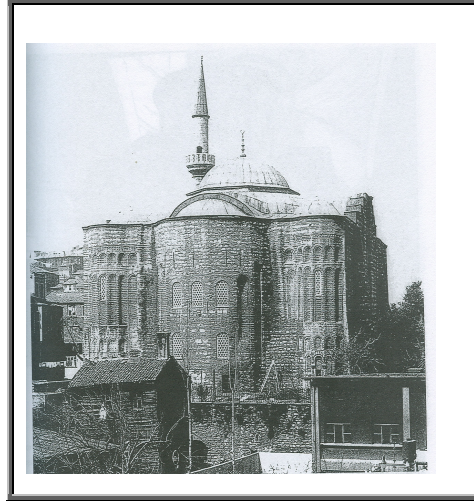

Resim 85 . Yapının İçinden Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

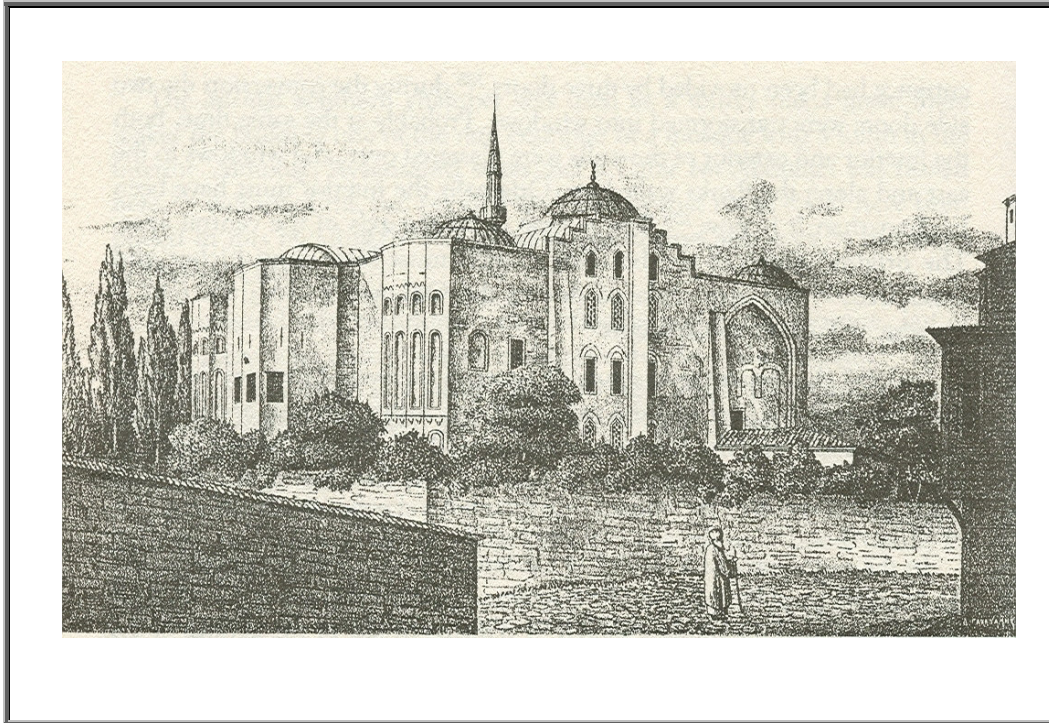

ÖRN NO: **B 8**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: GÜL CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 86 . Yapıdan Bir Görünüm

Resim. 87 . Eski Bir Fotoğraf

Resim 88 . Eski Bir Gravür

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

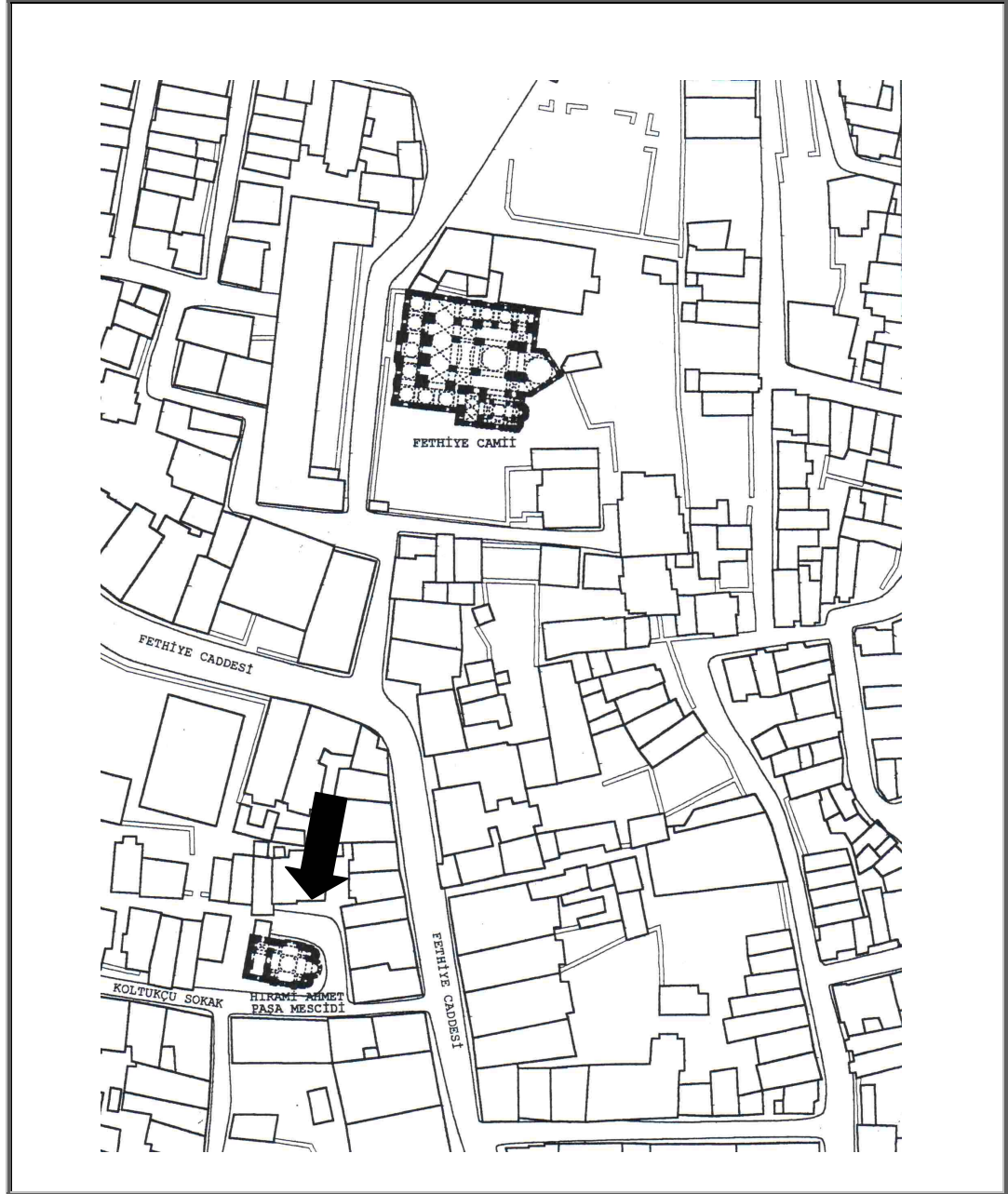
ÖRN NO: **B 9**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: HIRAMI AHMET PAŞA MESCİDİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: MESCİD

Resim 89 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 9**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: HIRAMI AHMET PAŞA MESCİDİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: MESCİD

Kapalı Yunan Haçı plan tipli olan kilise önceden tonozlu olan narteks bölümünü takip eden ana mekanda haçın kollarını örten dört adet beşik tonoz dört sütun tarafından taşınıyordu. Yapının mescide dönüştürülmesiyle bu sütunlar kaldırılarak binanın örtü sistemi, uçları yan duvarlara saplanan kalın ahşap kirişlere oturtulmuştur. Yapıya minare eklenmemiştir.

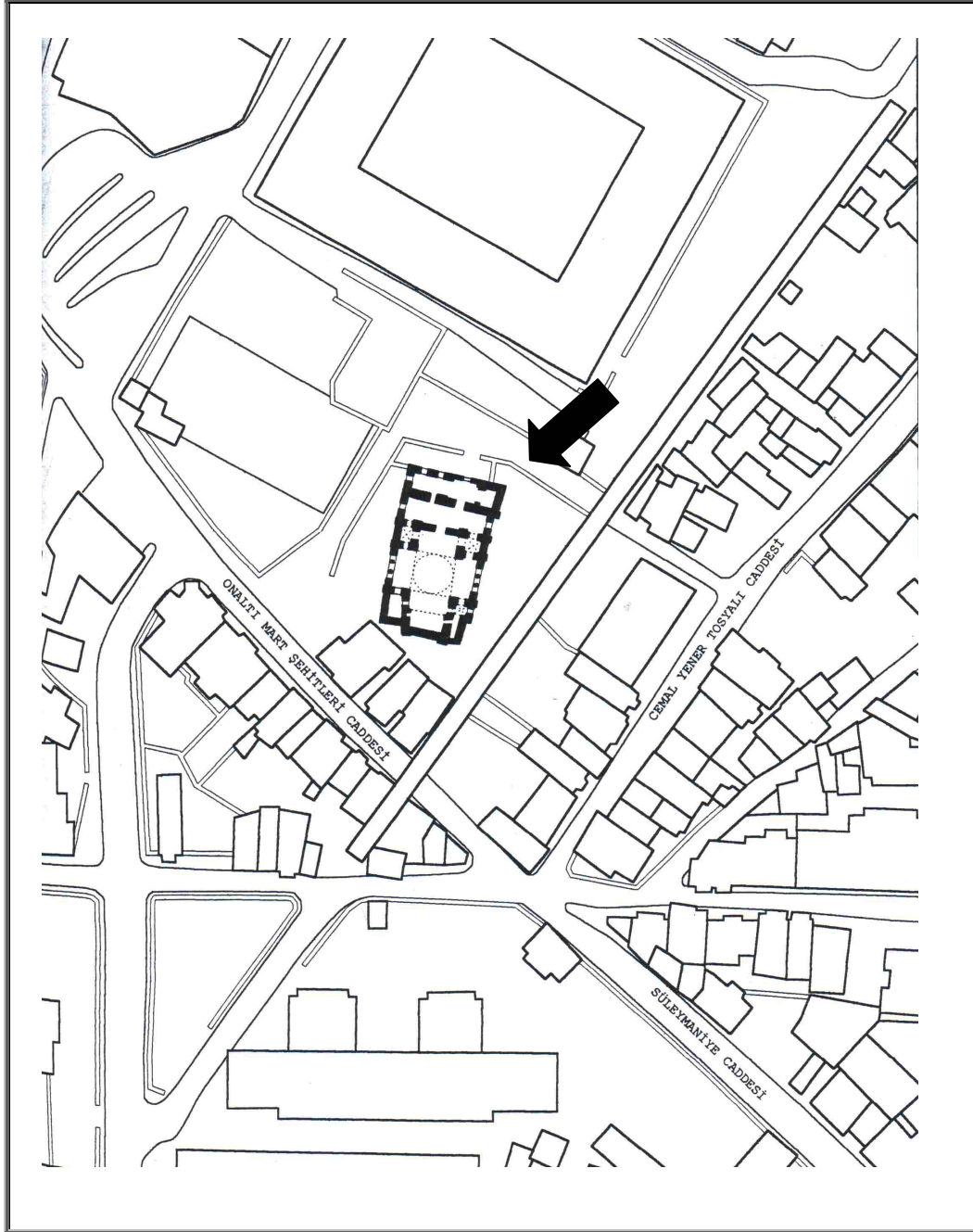
Resim 90 . Çatıdan Bir Görünüm

Resim 91 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 10**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KALENDERHANE CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 92 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 10**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KALENDERHANE CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

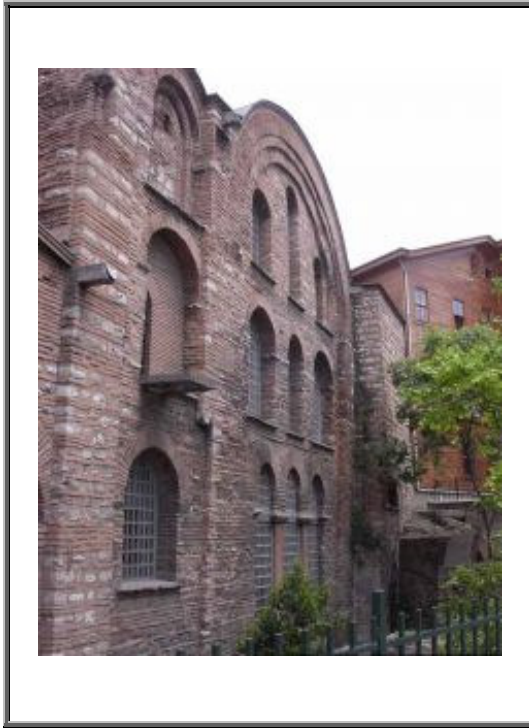
Bizans döneminde kilise olarak inşa edilen bu yapı Kapalı Yunan Haçı plan tiplidir. Bu kilise 18. yüzyılın ilk yarısında camiye dönüştürülmüştür. Kalenderhane Camisi'ne girdiğimizde namaz için durulan safların 90 derecelik açılarla kesmesi gerekirken, camiyi 45 derecelik açılarla kestiğini görüyoruz. Kilise olarak inşa edilen bu caminin kubbesi dört köşeden örülen kemerlerle oluşturulan dairenin üstüne oturtulmuştur. Kubbede çok da eski dönemlerden kalmadığı anlaşılan mozaik desenleri bulunmaktadır. Caminin avlusunda kilisenin ilk zamanlarında yapıya dahil olan ancak şimdi yıkılıp harabe halindeki duvar kalıntıları bulunmaktadır.

Resim 93 . Yapıdan Bir Görünüm

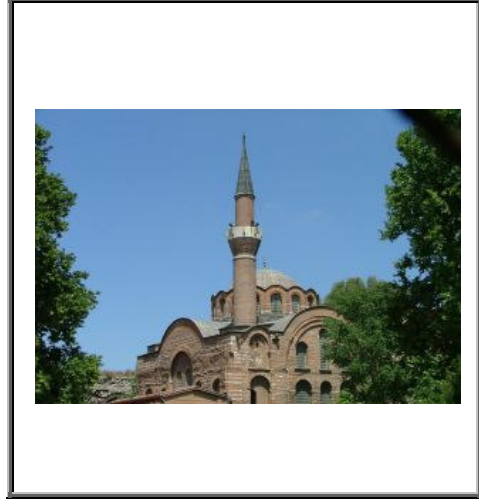

Resim 94 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 10**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KALENDERHANE CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 95 . Yapıdan Bir Görünüm

Resim 96 . Yapıdan Genel Bir Görünüm

Resim 97 . Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 10**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KALENDERHANE CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 98 . Yapının İçinden Bir Görünüm

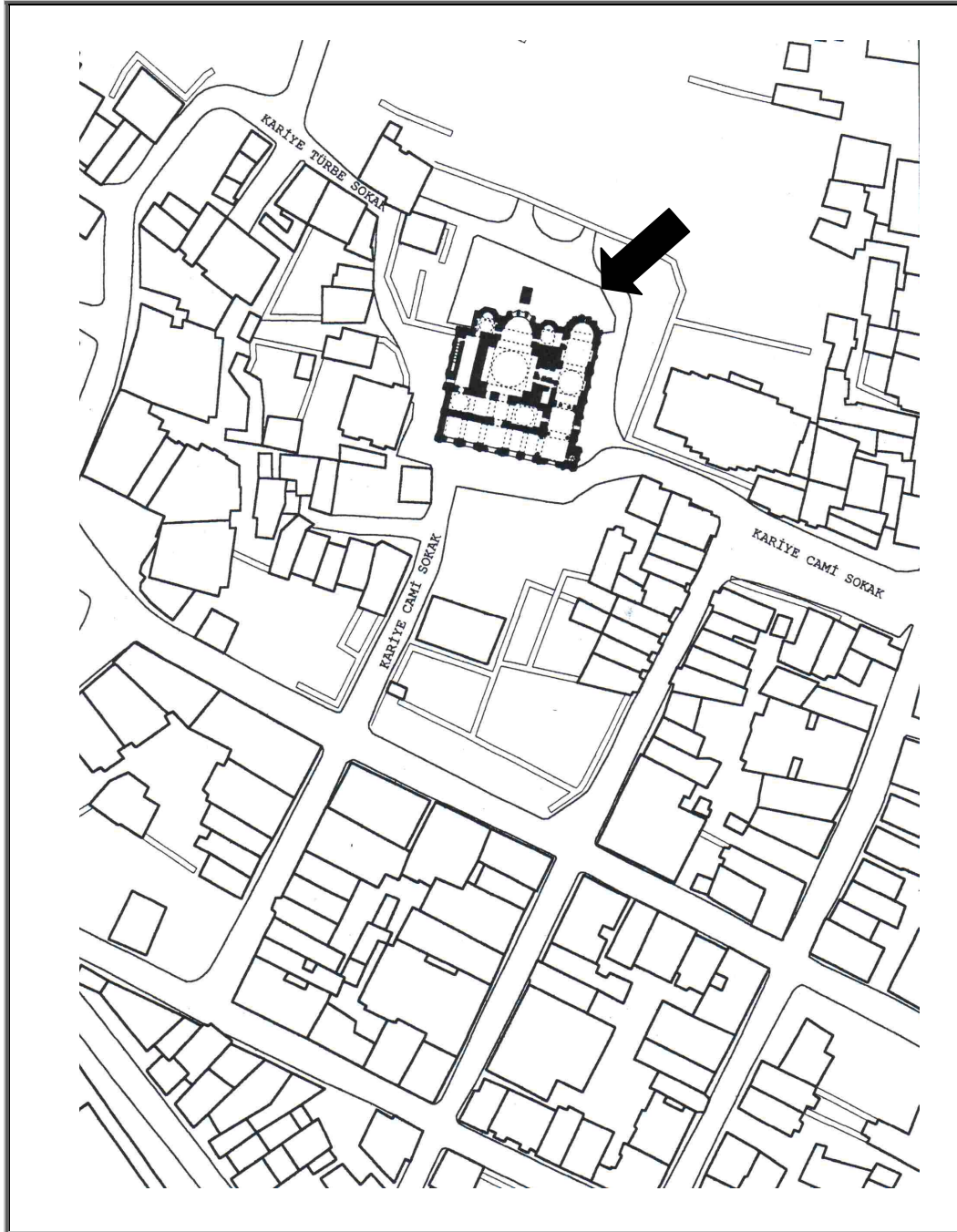
Resim 99 . Yapının İçinden Bir Görünüm

Resim 100 . Yapının İçinden Bir Görünüm

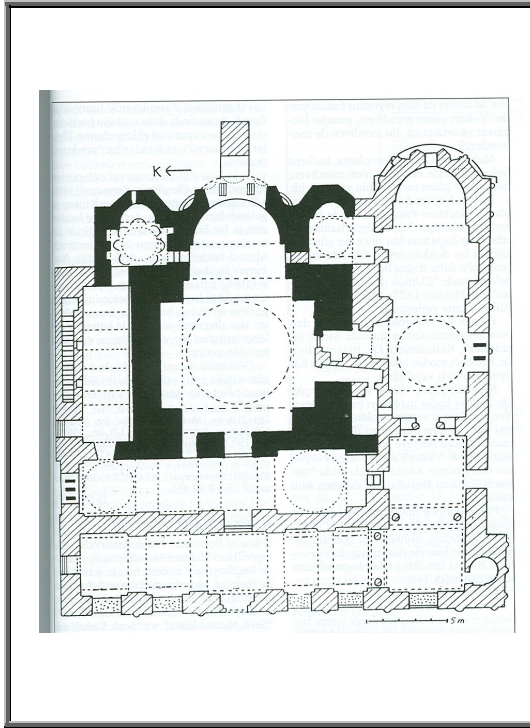
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 11
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KARIYE MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-CAMI
YENİ İŞLEVİ: MÜZE

Resim 101 . Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 11**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KARİYE MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-CAMİ
YENİ İŞLEVİ: MÜZE

Kapalı Yunan Haçı plan tipine göre yapılmış olan yapı çeşitli tamirler görecer günümüze ulaşmıştır. Fetih'ten sonra 50 yıl kadar boş kalmıştır. Beyazıt Veli'nin sadrazamlarından Atık Ali Paşa tarafından mabede bir minare yaptırılarak ve mihrap, minber ilave edilerek cami olarak işlevlendirilmiştir. Kilisenin mozaik ve freskleri oldukça önemlidir. Altında mahzen vardır. Minaresi kesme taştan olup tek şerefeli ve külahlıdır. 1947 yılında cami müze haline getirilmiştir ve günümüzde de bu işlevini sürdürmektedir.

Resim 102 . Plan

Resim 103. Yapıdan Genel Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 11**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KARİYE MÜZESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-CAMİ
YENİ İŞLEVİ: MÜZE

Resim 104. Yapının İçinden Bir Görünüm

Resim 105 . Eski Bir Fotoğraf

Resim 106 . Yapıdan Bir Görünüm

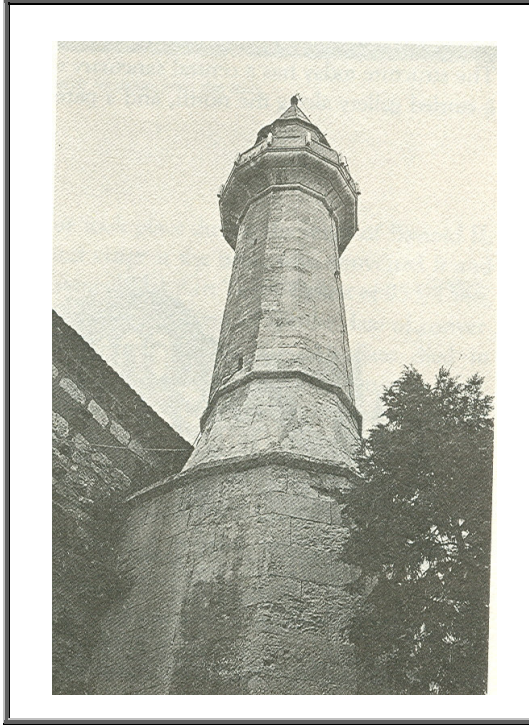
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 12
 İSTANBUL-FATİH
 YAPI: KASIM AĞA MESCİDİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 107 . Vaziyet Planı

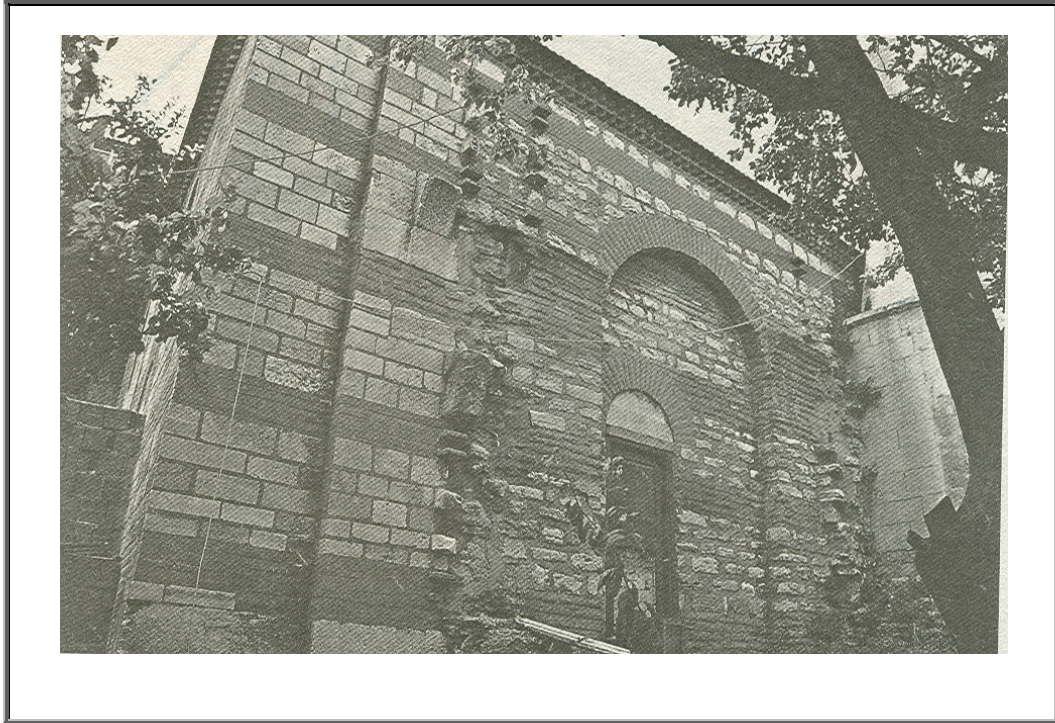
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 12**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KASIM AĞA MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

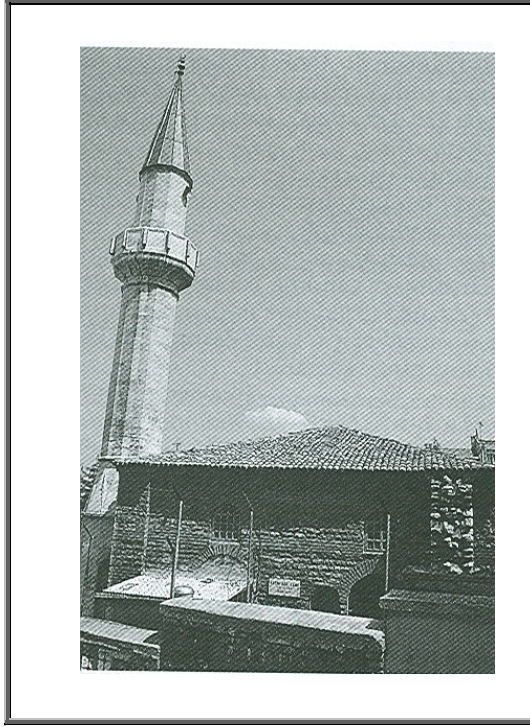
Kasım Ağa Mescidi'nin, hemen yakınında bulunan eski bir Bizans kilisesi olan Odalar Cami'sine bağlı manastırın günümüze ulaşmış bir bölümü olduğu kabul edilir. Yapı Tek Nefli plan tiptir. Osmanlı döneminde mescit olarak kullanılmakta iken 1894 depremi sonucu kullanılmaz hale gelip uzun yıllar harap bir halde kalmıştır. Yapıya sonradan ilave edilmiş minare, kürsü ve minber bulunmaktadır.

Resim 108. Minareden Görünüm

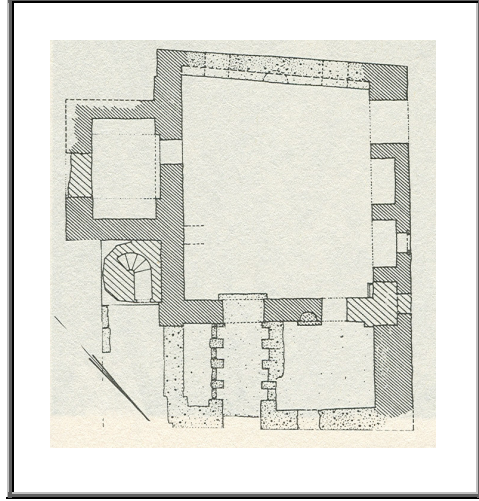

Resim 109. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

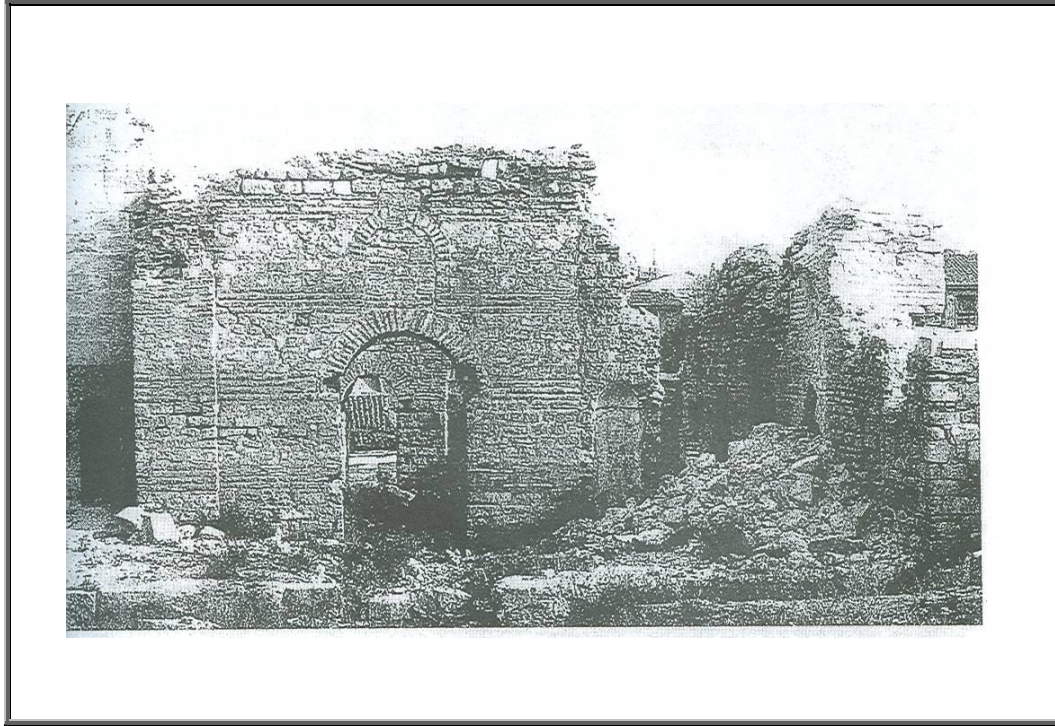

ÖRN NO: **B 12**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KASIM AĞA MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 110. Eski Bir Fotoğraf

Resim 111. Plan

Resim 112. Yapının Onarım Öncesindeki Görünümü

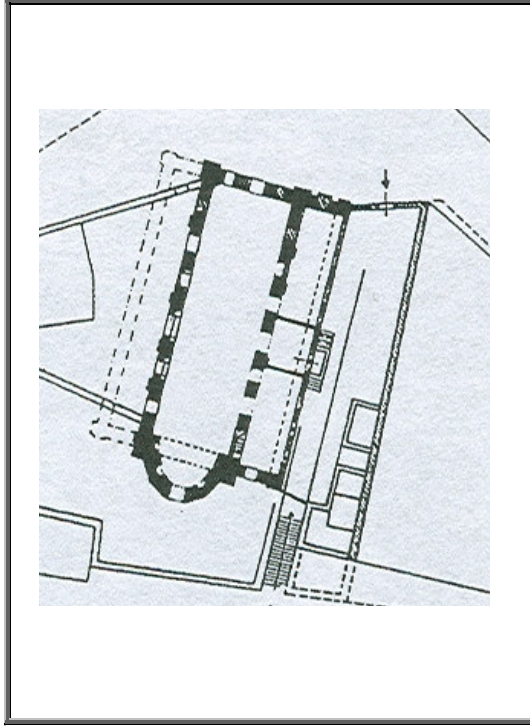
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 13**
 İSTANBUL-FATİH
 YAPI: KEFELİ MESCİDİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 113. Vaziyet Planı

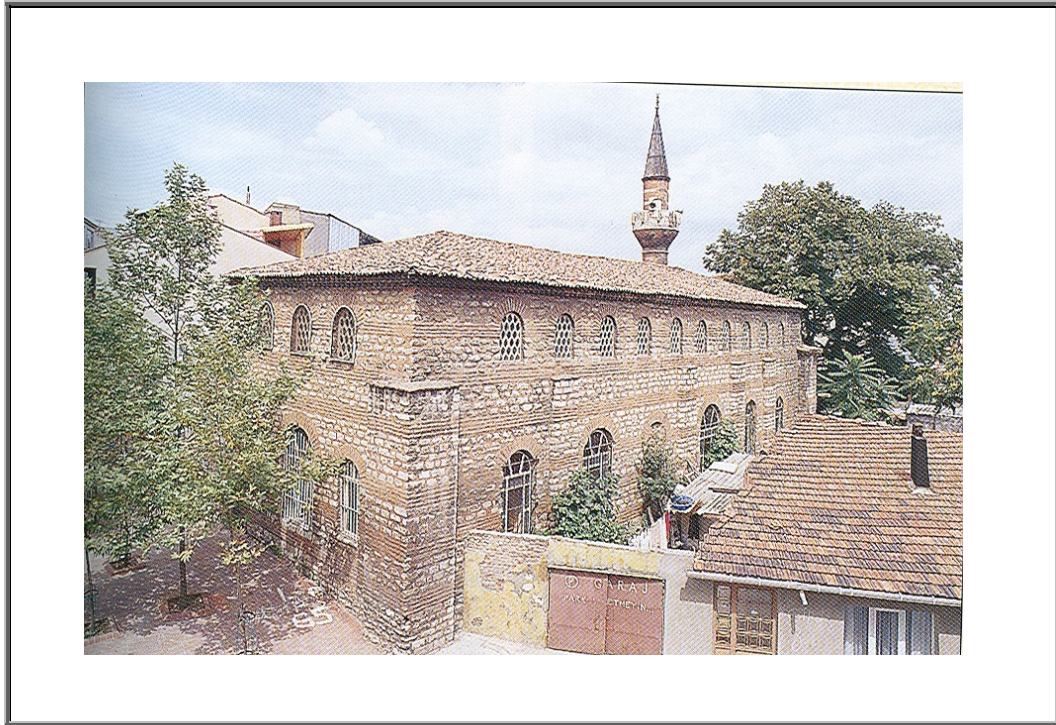
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 13
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KEFELİ MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

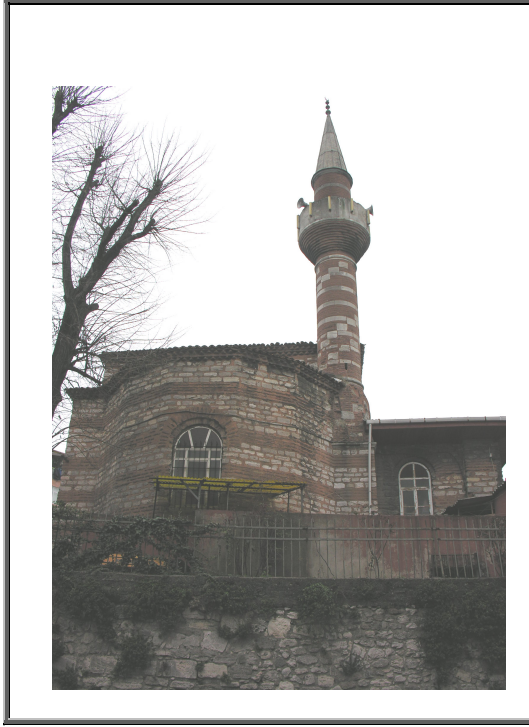
Bizans dönemine ait bir manastır yapısı olduğu ve geç dönemde de kilise olarak kullanıldığı tahmin edilen Kefeli Mescidi, günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır. Özgün haliyle Üç Nefli plan tipine sahip olduğu kabul edilen yapının günümüzde sadece orta nef mekanı ve batıya bakan nef duvarı ayakta kalmıştır. Yapının batıya bakan bölümü günümüzde mescidin son cemaat mekanı olarak fonksiyon görmektedir. Son olarak 1970'lerde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen Kefeli Mescidi'nde Bizans ve sonraki Latin dönemlerine ait herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Resim 114. Plan

Resim 115. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 13
 İSTANBUL-FATİH
 YAPI: KEFELİ MESCİDİ
 ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
 YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 116. Yapıdan Bir Görünüm

Resim 117. Yapıdan Bir Görünüm

Resim 118. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 14**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 119. Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 14

İSTANBUL-FATİH

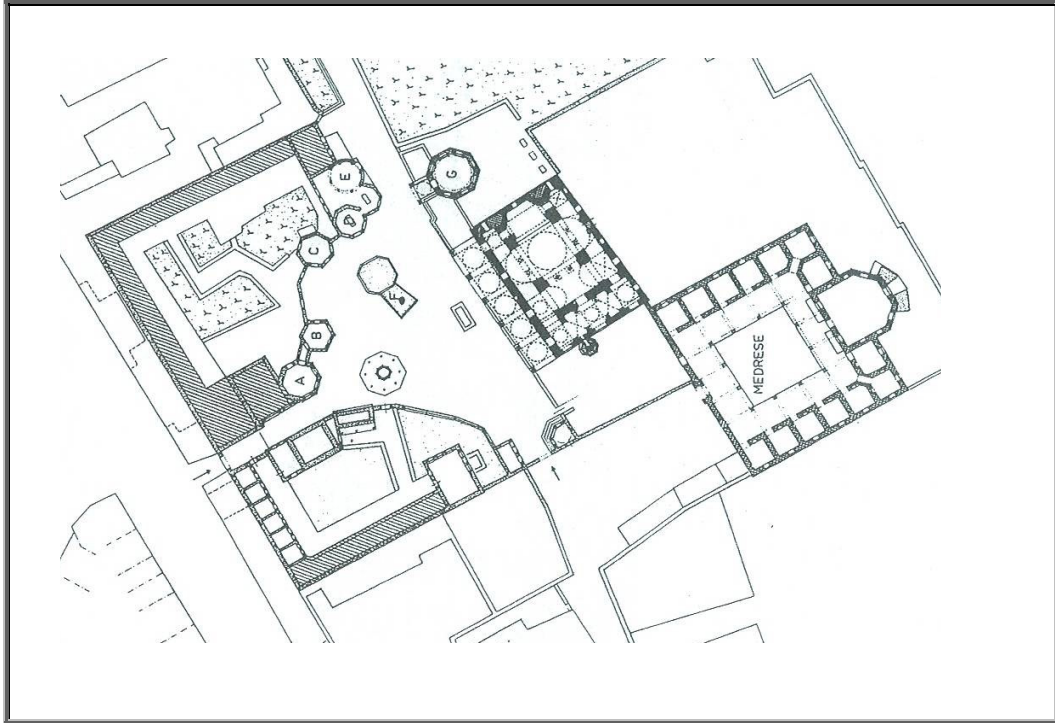
YAPI: KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Yapı Dehlizli plan tipli olup özgün mimarisi büyük ölçüde değişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Osmanlı döneminde yapılan onarım çalışmaları sayesinde günümüzdeki görünümünü almıştır ve cami olarak kullanıldığında yapının bütün örtü sistemi yeniden düzenlenmiştir. Günümüzde orjinal yapıya ait iç mekandaki dört büyük paye, bunların arasındaki dört büyük kemer ve orjinal başlıklı sütunlar ayırt edilebilmektedir. Binanın dış görünüşünde daha önce kilise olduğunu gösteren tek yapı özelliği; doğu yönünde kurşun kaplı çatı seviyesini aşan ve beşik tonozu ile esas apsis yarım kubbesini örten kısımdır.

Resim 120. Minarenden Bir Görünüm

Resim 121. Plan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 14**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 122. Yapıdan Bir Görünüm

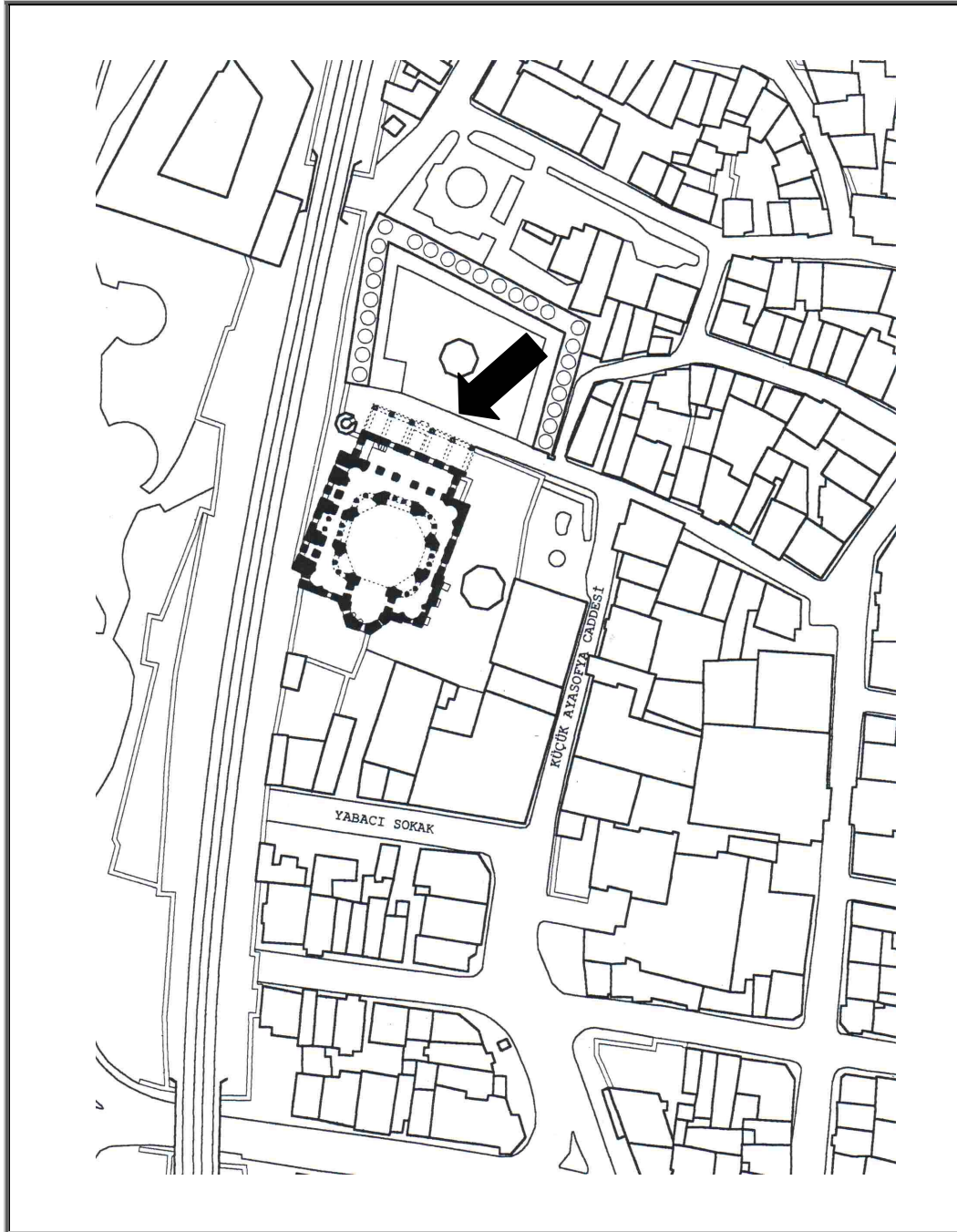
Resim 123. Yapıdan Genel Bir Görünüm

Resim 124. Yapıdan Bir Görünüm

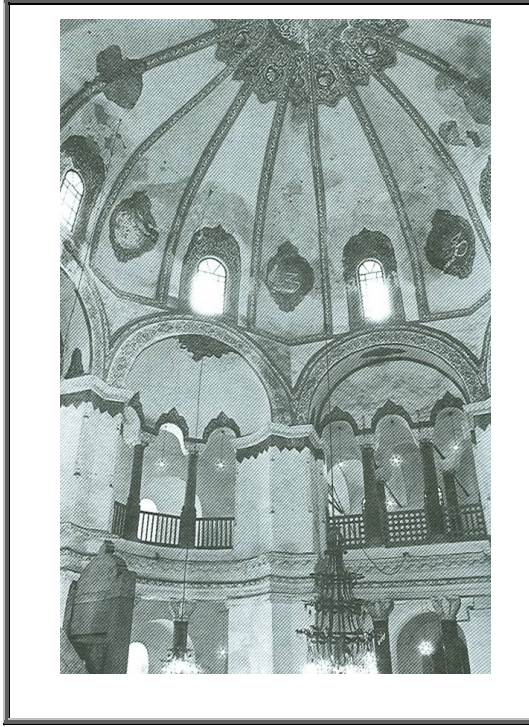
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 15**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 125. Vaziyet Planı

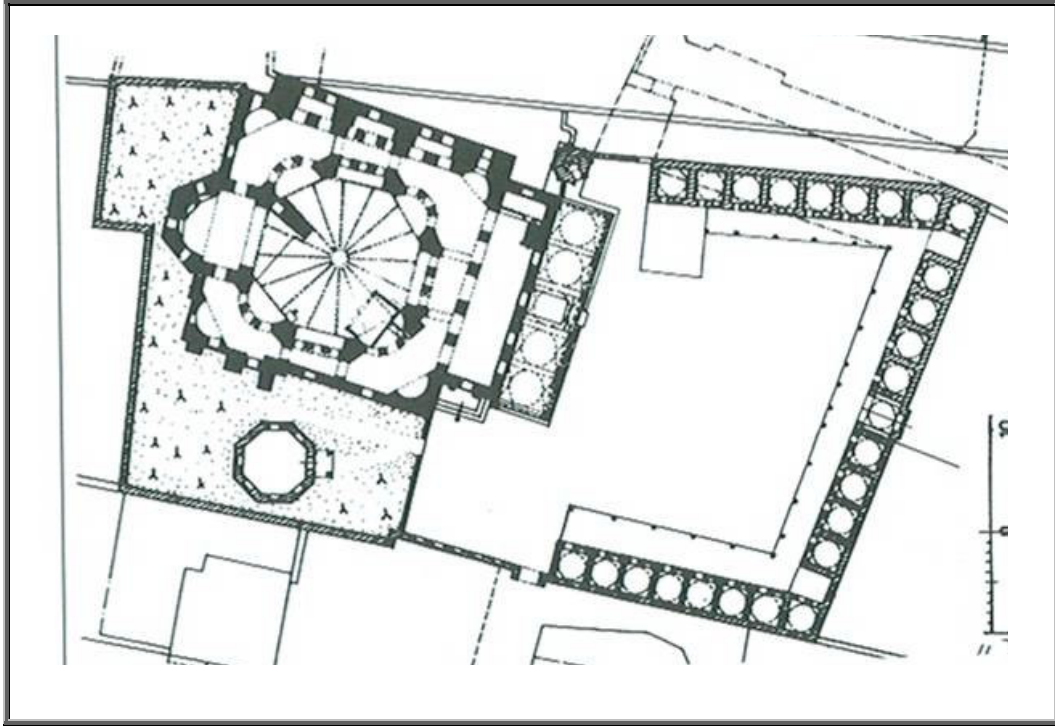
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 15**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Bizans döneminin Merkezi plan tipli yapılarının günümüze ulaşabilmiş en önemli örneklerinden olan Küçük Ayasofya Cami, tarih boyunca birçok defa onarım görmüştür. Yapı, cami haline dönüştürülürken üzerinde bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmış, avlu etrafına zaviye hücreleri eklenmiş ve kuzey tarafına da türbe inşa edilmiştir. Yapının giriş cephesine klasik Osmanlı mimarisi örneği beş kubbeli son cemaat yeri ilave edilmiştir, cephelerde ise Osmanlı mimari prensiplerine uygun biçimde irili ufaklı pencereler açılmış, bazı pencereler de örülmüştür.

Resim 126. Yapının İçinden Bir Görünüm

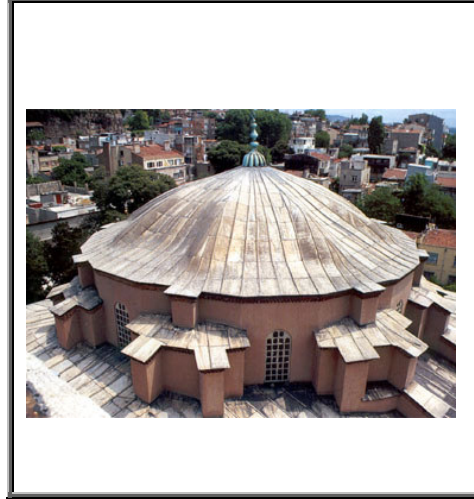

Resim 127. Plan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

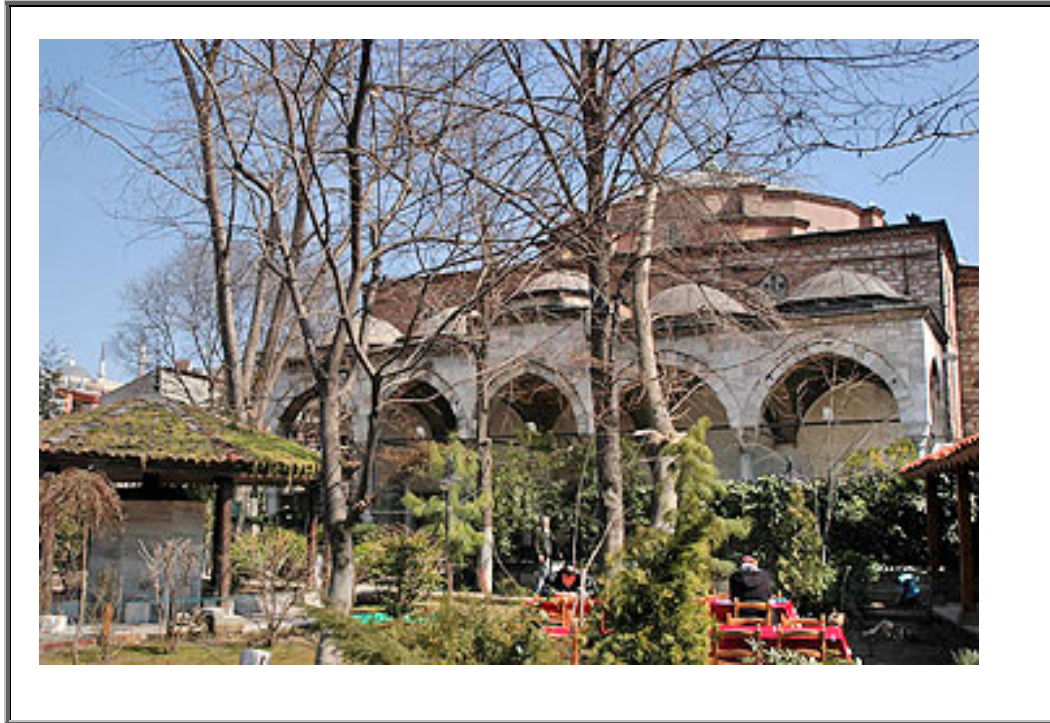

ÖRN NO: **B 15**
İSTANBUL-EMİNÖNÜ
YAPI: KÜÇÜK AYASOFYA CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 128. Yapının İçinden Bir Görünüm

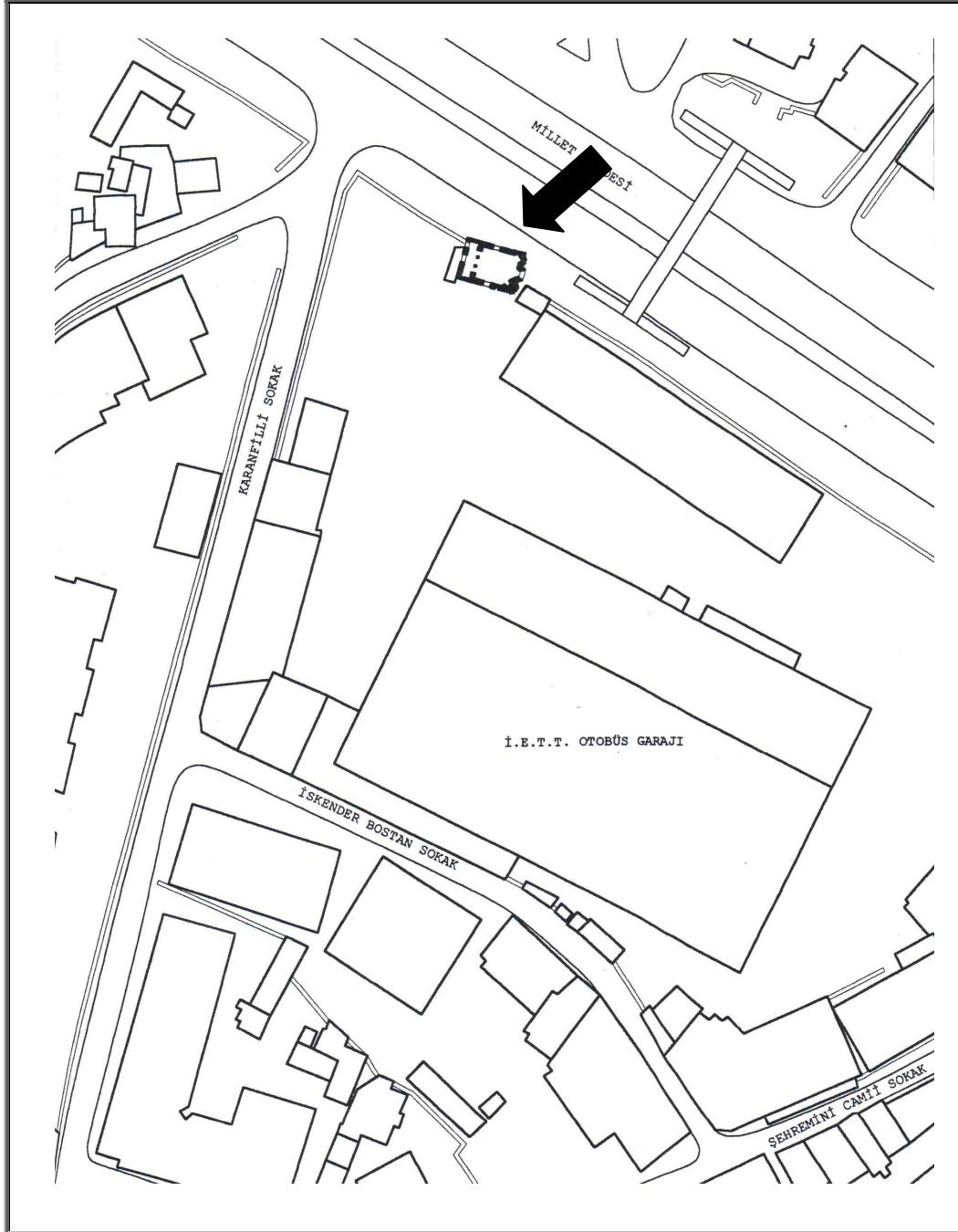
Resim 129 . Yapı Kubbesinden Bir Görünüm

Resim 130. Yapıdan Bir Görünüm

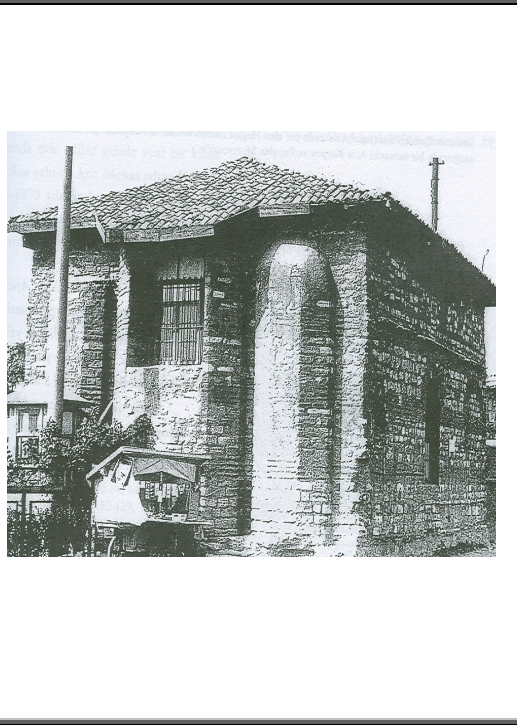
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 16
İSTANBUL-FATİH
YAPI: MANASTIR MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 131. Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 16**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: MANASTIR MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

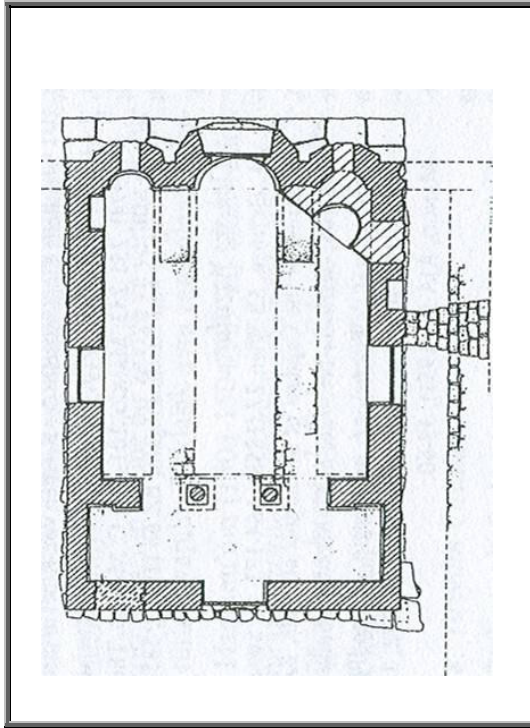
1955 yılında gerçekleştirilen istimlaklar sonucu Millet Caddesi'nin hemen yanında, İ.E.T.T. otobüs garajı sınırları içerisinde kalan yapı, halen mescit olarak kullanılmaktadır. Yapı Tek Nefli plan tiplidir ve yapının iç mekanında Bizans dönemine ait herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Sonraki bir dönemde değiştirilmiş olan örtü sistemi ise herhangi bir mimari üslup taşımamaktadır. Uzunca bir süre garaj deposu olarak kullanım görmüş olan yapının etrafında görülen bazı duvar kalıntıları, çevrenin garaj olarak düzenlenmesi sırasında kaybolmuştur.

Resim 132. Yapının Eski Bir Fotoğrafi

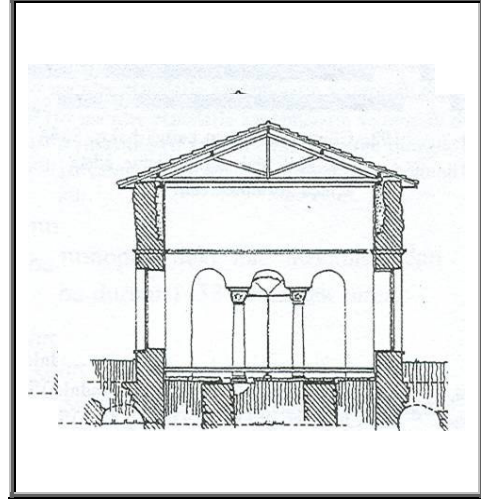

Resim 133. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 16
İSTANBUL-FATİH
YAPI: MANASTIR MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 134. Plan

Resim 135. Kesit

Resim 136. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

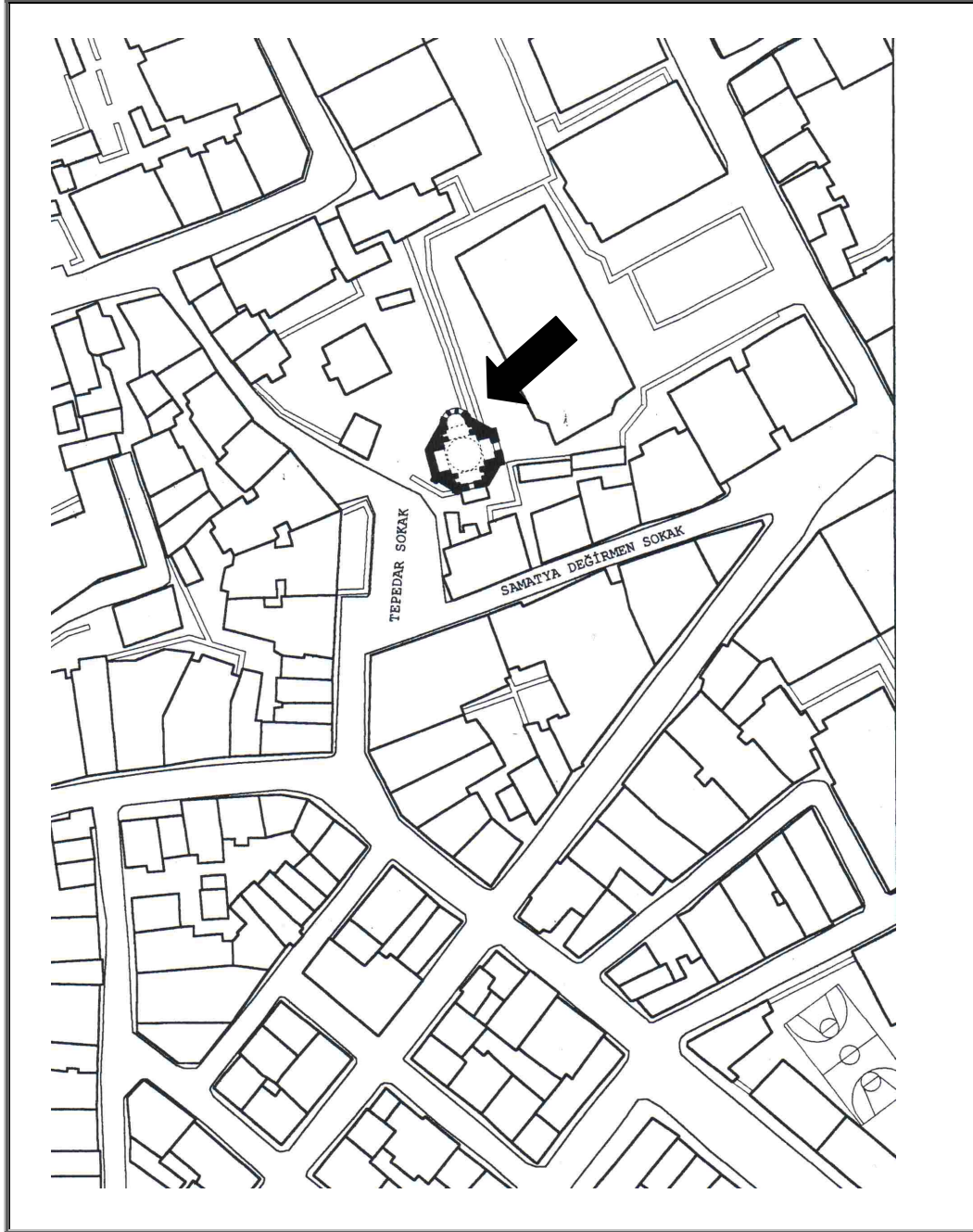
ÖRN NO: **B 17**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: SANCAKTAR HAYREDDİN MESCİDİ

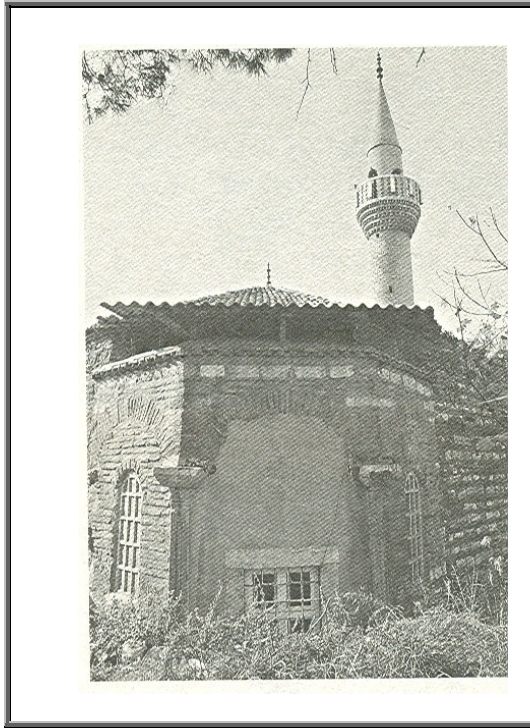
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 137. Vaziyet Planı

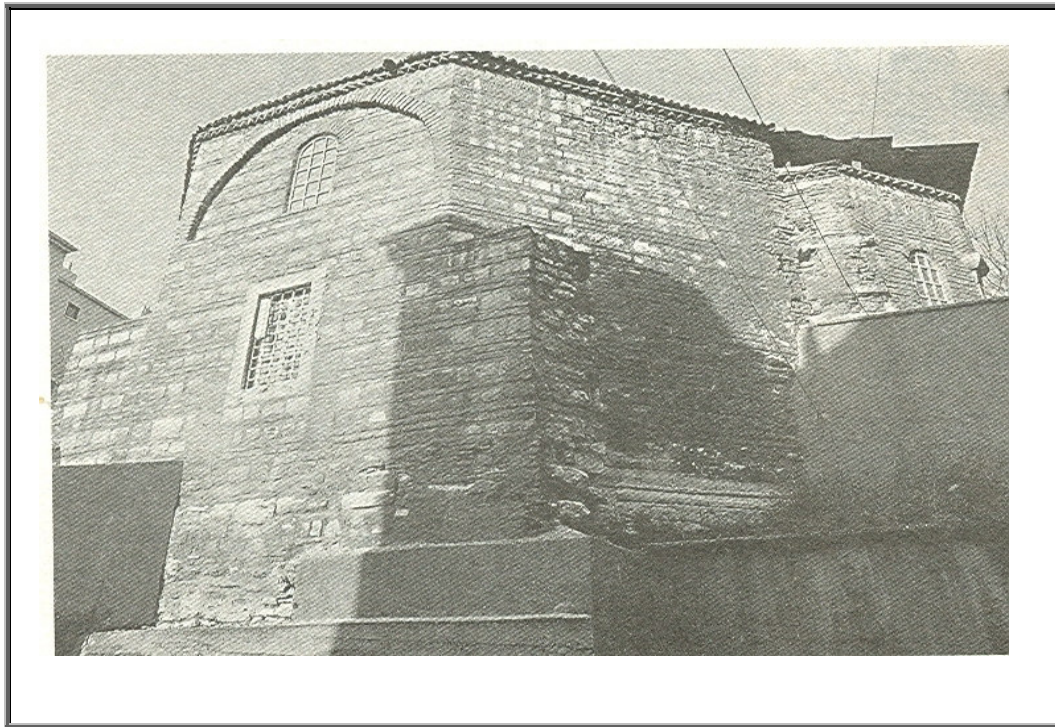
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 17**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: SANCAKTAR HAYREDDİN
MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

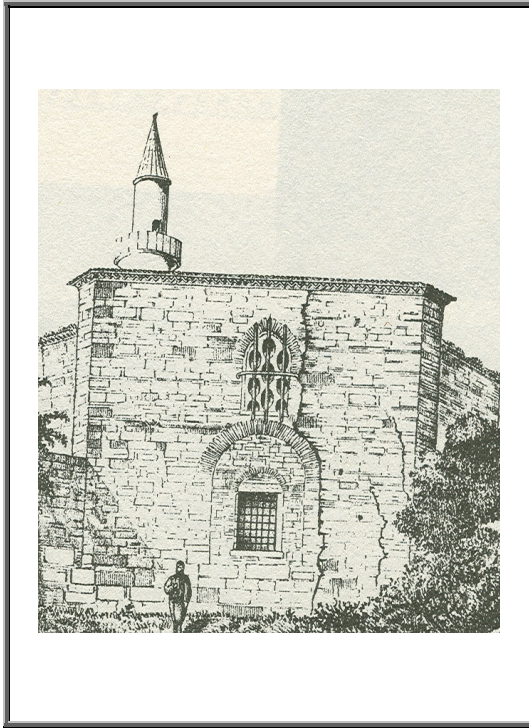
Yapı Bizanslılara ait Gastrio Kilisesi iken Sancaktar Hayreddin tarafından cami olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Yapı, Merkezi plana sahiptir. 1894 depreminde kubbesi çökmüş ve harap bir duruma gelmiştir. 1973-1975 yılları arasında Vakıflar tarafından onarılmıştır. Yapı tuğla ile inşa edilmiş sekiz köşeli ve tek kubbeli iken tamirde çatılı hale getirilmiştir. Mihrap sade ve yapının özgün mimarisine göre açıktır. Minberi ve kadınlar bölümü ahşaptır. Sol kısımda bulunan minare tuğladan olup tek şerefelidir.

Resim 138. Yapının Eski Bir Fotoğrafi

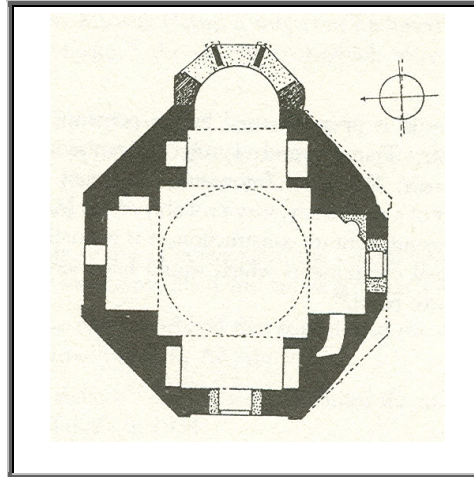

Resim 139. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

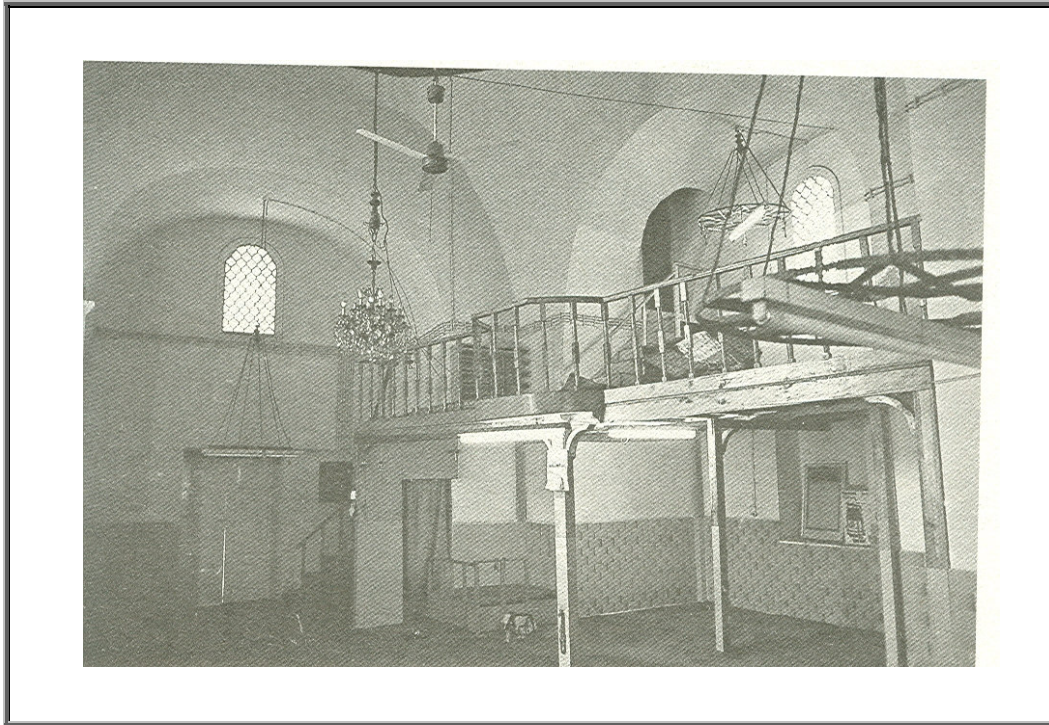

ÖRN NO: **B 17**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: SANCAKTAR HAYREDDİN
MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 140. Eski Bir Gravür

Resim 141. Plan

Resim 142. Yapının İçinden Bir Görünüm

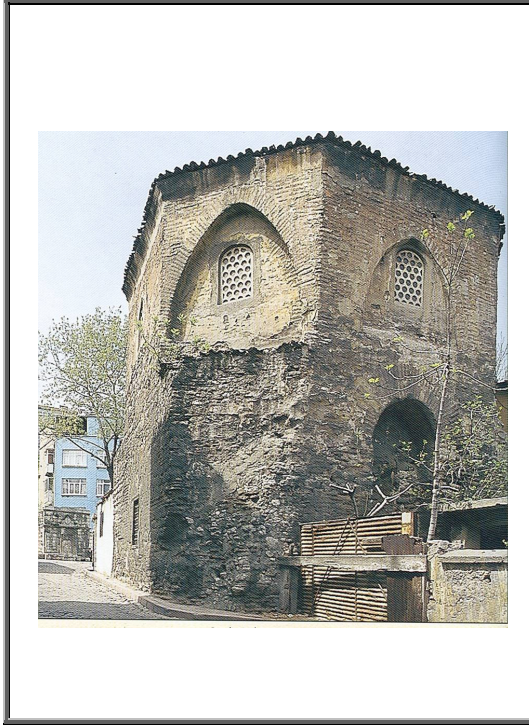
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 18**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Resim 143. Vaziyet Planı

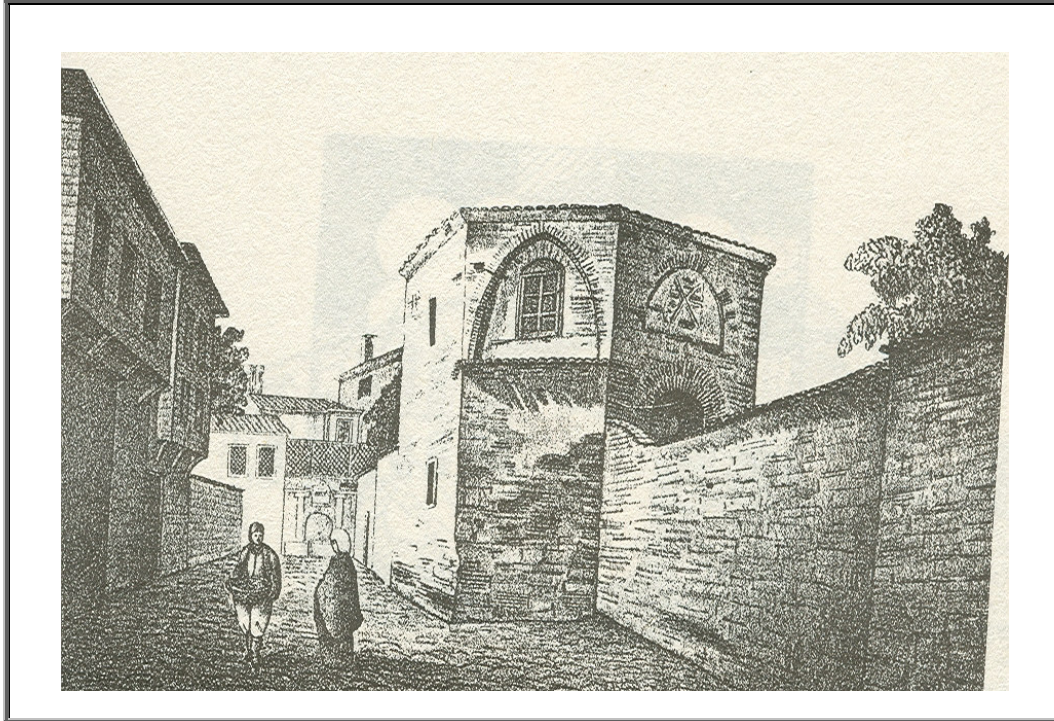
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 18**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: MESCİT

Erken Bizans döneminde Merkezi plan tipinde olup günümüzde mescit olarak kullanılmaktadır. Bir mezar yapısı olarak inşa edildiği tahmin edilen Şeyh Süleyman Mescidi, günümüzde yoğun bir yapılaşmanın içinde kalmıştır. Dış cephesi bakımsız durumda olan yapının iç duvarlarında geç Osmanlı dönemi kalem işi nakışlar dışında, Bizans dönemine ait herhangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Resim 144. Yapıdan Bir Görünüm

Resim 145. Eski Bir Gravür

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

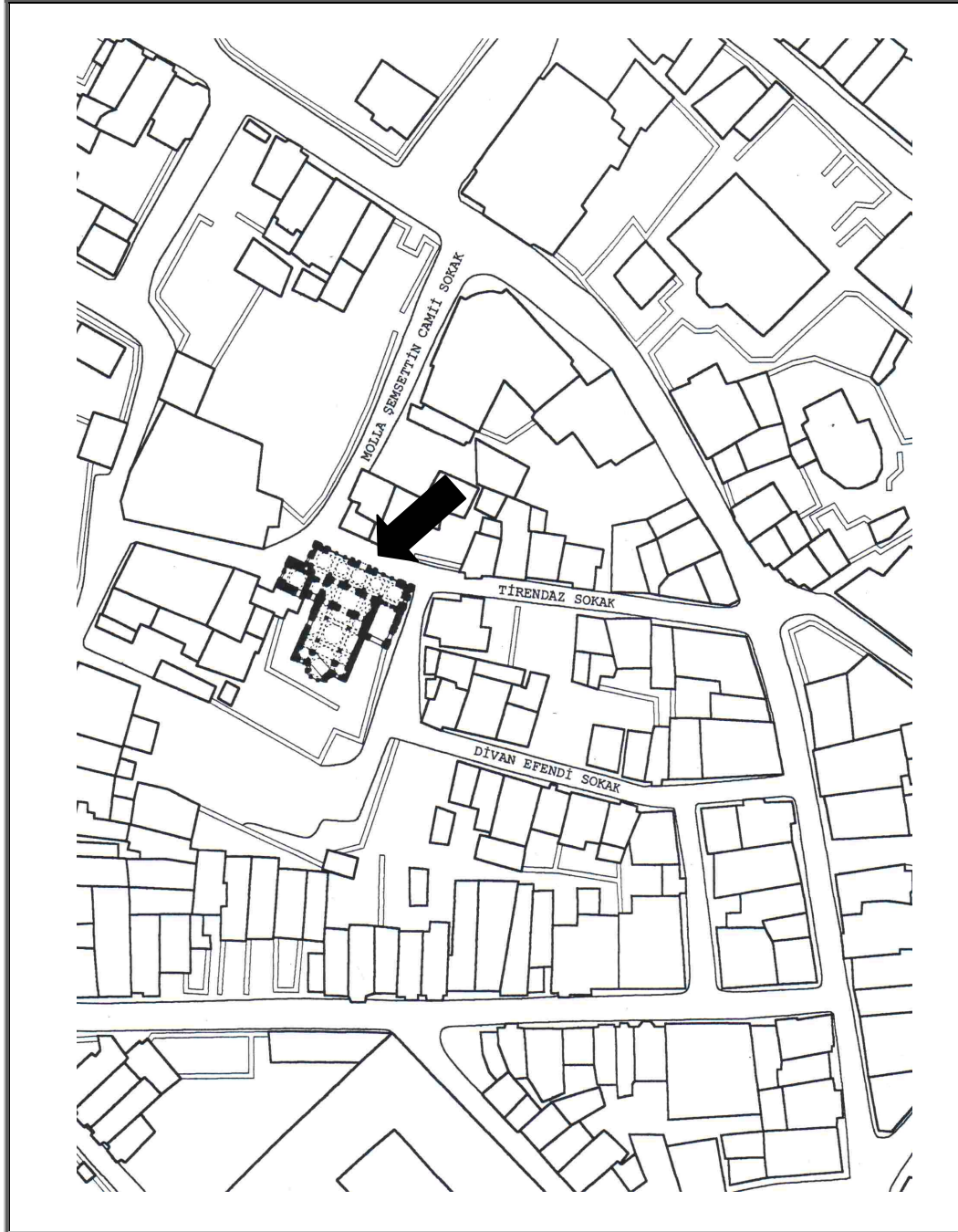
ÖRN NO: **B 19**

İSTANBUL-FATİH

YAPI: VEFA (MOLLA GÜRANİ) CAMİİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 146. Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 19**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: VEFA(MOLLA GÜRANİ) CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

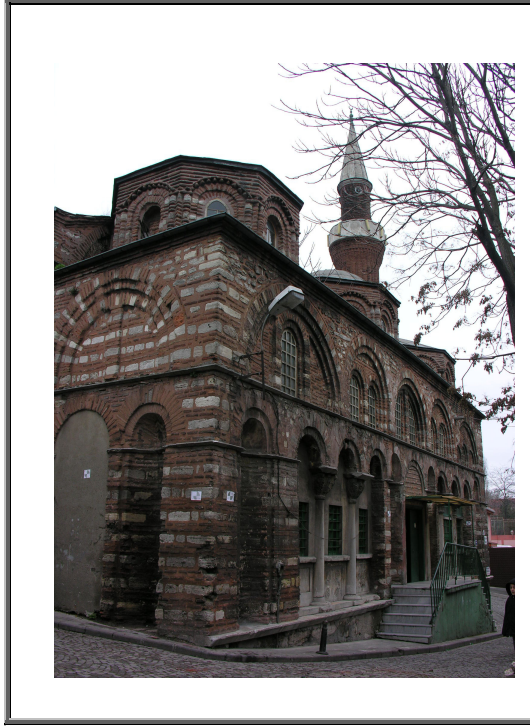
Vefa Kilise Cami, Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir ve her iki yanında bulunan neflerin 1833 yangının sonucunda ortadan kalktığı kabul edilmektedir. Son dönemlerde yapılan onarım çalışmaları sırasında narthex cephesinde bulunan kemerlerin kavisli saçak hattı düzeltilmiş, dış duvarlardaki taş örgüleri özgün haliyle uyumlu olmayan bir hal almıştır.

Resim.147. Yapının İçinden Bir Görünüm

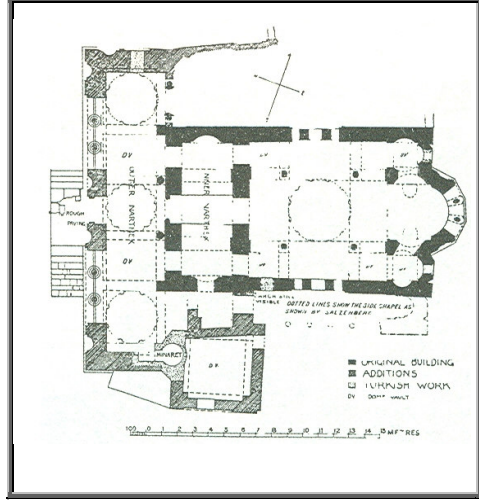

Resim 148. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 19**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: VEFA(MOLLA GÜRANİ) CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 149. Yapıdan Bir Görünüm

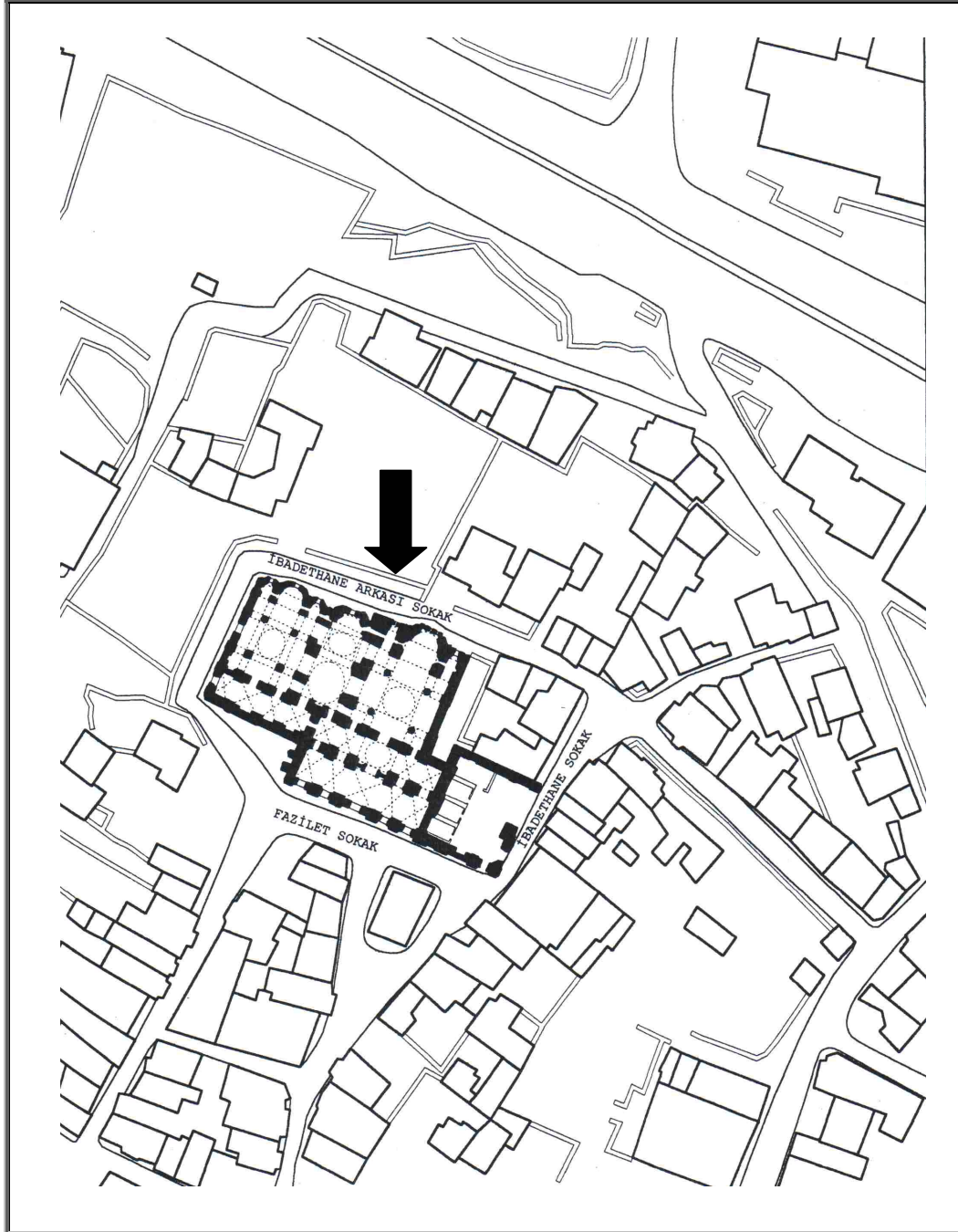
Resim 150. Plan

Resim 151. Yapıdan Bir Görünüm

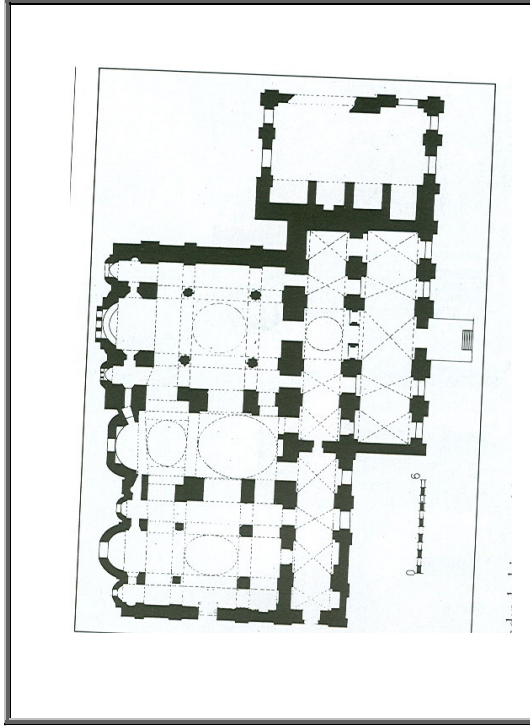
**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 20
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ZEYREK CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 152. Vaziyet Planı

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: B 20
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ZEYREK CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Zeyrek Kilisesi'nin kuzey ve güney yapısı Kapalı Yunan Haçı plan tipindedir ve fetihten sonra camiye çevrilmiştir. Fatih Külliyesi tamamlanana kadar medrese olarak da kullanılmıştır. 1766'da depremden sonra yapıda bazı değişiklikler görülmektedir. Türk sanatında barok üslubun hakim olduğu dönemin özelliklerine açık surette sahiptir. Bundan da 18. yy ikinci yarısında içinde büyük değişiklikler yapıldığı görülmektedir.

Resim 153. Plan

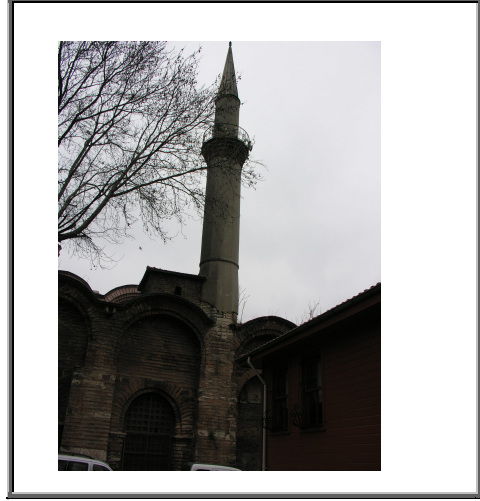

Resim 154. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEREK
KORUNAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: **B 20**
İSTANBUL-FATİH
YAPI: ZEYREK CAMİİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE-MEDRESE
YENİ İŞLEVİ: CAMİ

Resim 155. Yapıdan Bir Görünüm

Resim.156. Minareden Bir Görünüm

Resim 157. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA ÖZGÜN İŞLEVİNİ
KORUYAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: C1

İSTANBUL-FATİH

YAPI: PANAYIA MUHLIOTISSA KİLİSESİ

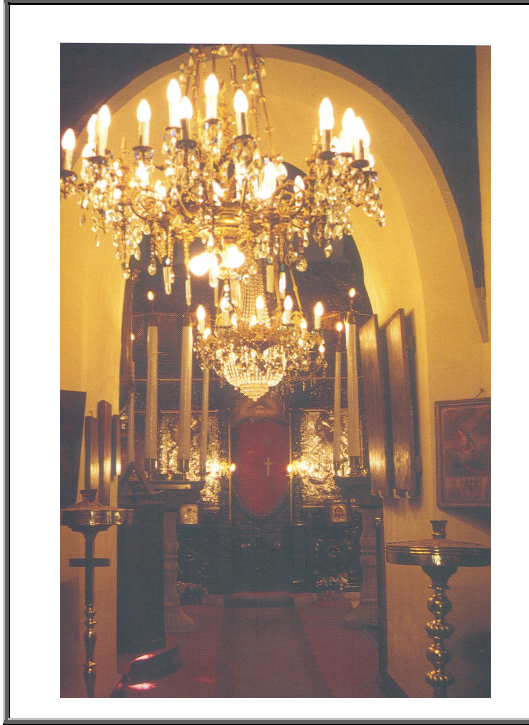
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: KİLİSE

Resim 158. Yapıdan Bir Görünüm

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA ÖZGÜN İŞLEVİNİ
KORUYAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: C1

İSTANBUL-FATİH

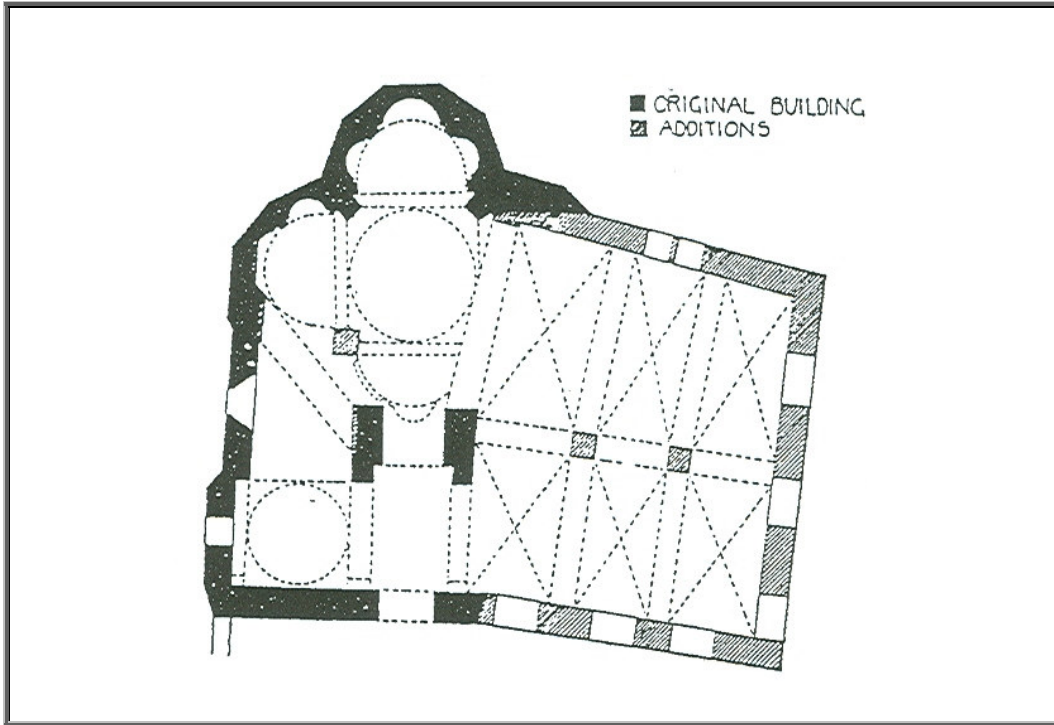
YAPI: PANAYIA MUHLÖTISSA KİLİSESİ

ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE

YENİ İŞLEVİ: KİLİSE

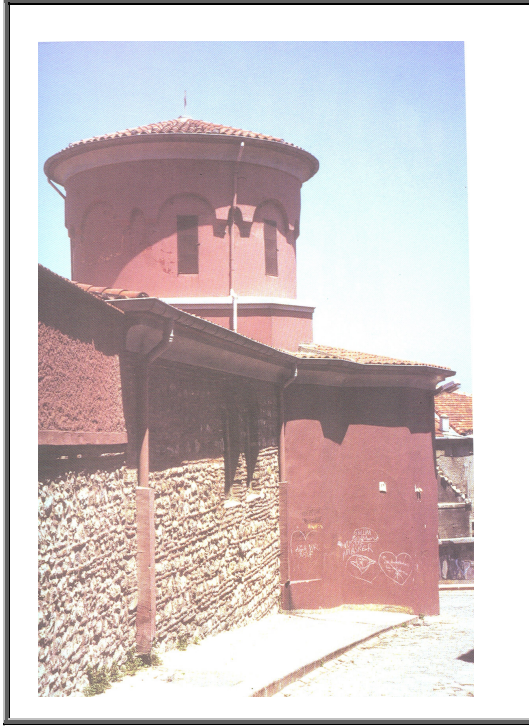
İstanbul tarihi yarımadasında fetihten önce inşa edilen kiliseler arasında günümüze fonksiyon değiştirmeyen tek yapı olan Panayia Muhlötissa Kilisesi Yonca plan tiplidir ve halen Rum Ortodoks Kilisesi olarak ibadete açık durumdadır. Geçirmiş olduğu yangınlar sonucu günümüze mimari bakımdan oldukça farklılaşmış durumda ulaşan yapı farklı plan özelliklerini bir arada bulundurmakla birlikte orjinal plan tipini kısmen koruyabilmiştir. Çevresi, devşirme malzeme kullanılarak yapılmış yüksek bir duvarla çevrelenmiş olan yapı günümüzde Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nce idare edilmektedir.

Resim 159. Yapının İçinden Bir Görünüm

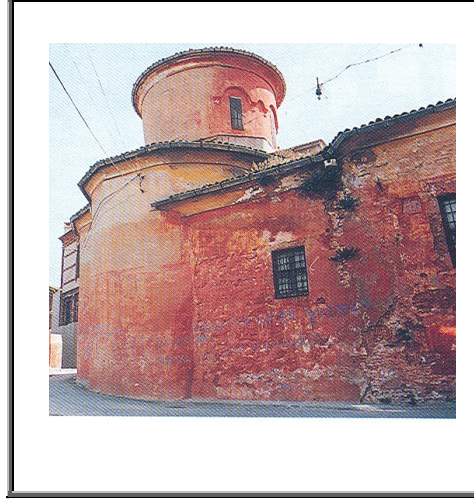

Resim 160. Plan

**İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA ÖZGÜN İŞLEVİNİ
KORUYAN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELER**

ÖRN NO: C1
İSTANBUL-FATİH
YAPI: PANAYIA MUHLİOTISSA KİLİSESİ
ÖZGÜN İŞLEVİ: KİLİSE
YENİ İŞLEVİ: KİLİSE

Resim 161. Yapıdan Bir Görünüm

Resim 162. Yapıdan Bir Görünüm

Resim 163. Yapının İçinden Bir Görünüm

BÖLÜM 4

İSTANBUL TARİHİ YARIMADASINDA YENİ İŞLEV VERİLEN BİZANS DÖNEMİ KİLİSELERİNDEKİ MİMARİ DEĞİŞİMLER

Yapılar zaman içerisinde özgün işlevini yitirip farklı bir işlev verilerek kullanılabilir. Yapıların özgün mimarisi yeni kazandırılmak istenen işlevin ihtiyaçları için her zaman yeterli olmayabilir. Yapılan koruma çalışmasının başarılı olması, yapının özgün mimari karakterini bozmadan yeni düzenlemelerle başarılı olması mümkün olabilmektedir. İstanbul'da özgün işlevi yitiren kiliseler yeni mimari düzenlemelerle cami, mescit ve müze olarak kullanılmaktadır.

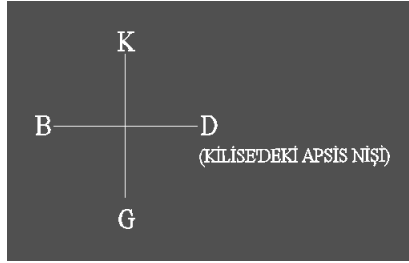
Mimari yapının en belirleyici özelliği mekan olduğuna göre, estetik açıdan özgün mekanların bütünlüğünü korumak ya da o bütünlük imgesini kalan öğelerle vermeye çalışmak restorasyonun temel amaçlarından biridir. Burada özgün mekan etkisini tamamlayan malzeme, bezeme gibi öğelerin varlığını da unutmamak, mekan etkisini kuru bir hacim geometrisine indirmemek gerekir (1).

Bizans dönemi kiliselerindeki işlev değişikliklerinin mimariye yansımaları; kullanıma bağlı oluşan mimari değişimler, ek mimari elemanların gereksinimi, iç mekanda süs öğelerinin düzenlenmesi, müze olarak kullanılan kiliselerde sergileme faaliyetleri, statik ve taşıyıcı sorunlara bağlı mimari değişimler, toplumun tarihi eserlerin korunmasına karşı duyarsızlığı, çevresel etkilerin yapılara olumsuz yansımaları olarak sınıflandırılmıştır.

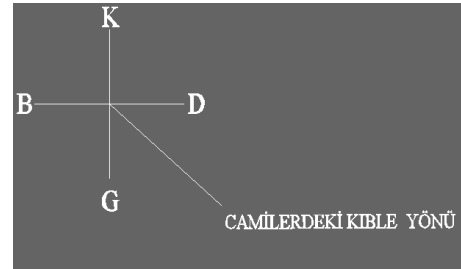
(1) Doğan Kuban, Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Yapı Yayını, 2000, s.110

4.1. Kullanıma Bağlı Oluşan Mimari Değişimler

Kilise yapılarının farklı bir dinin ibadet mekanı olarak kullanılmasındaki önemli bir planlama sorunu yön faktörüdür. Kiliselerdeki giriş yönü batıdan olup doğu cephesine (Resim 164) açılmış olan apsis nişine topluluk yönelmektedir. Cami yapılarında ise mihrap nişi güneydoğu (Resim 165) cephesindedir. Bunun sonucunda kiliselerin işlev değiştirerek cami yada mescit olarak kullanılmasıyla özgün yapı planına göre aykırılıklar meydana gelmektedir.

Resim 164. Kiliselerdeki Apsis yönü

Resim 165. Camilerdeki Kible Yönü

Plandaki bu yön sorunu günümüzde kilise camilerinde mihrap nişi mevcut apsis yönünden açılı olarak düzenlenip saf yönü değiştirilerek çözümlenmiştir. (Resim 166).

Resim 166 . Kalenderhane Kilise Camii İstanbul-Fatih

Cami olarak değerlendirilen kiliselerde sonradan düzenlenmiş diğer bir mekan da; son gelen cemaatin ibadete katılması için yapının giriş kısmına yapılan son cemaat mahalidir. Bu mekan kilise camilerinde mevcut yapıya farklı malzeme ve üslupta ilave edilmiştir (Resim 167). İstanbul’da bazı kilise camilerinde narthex mekanının (Resim 168) son cemaat mekanı olarak yeniden işlevlendirildiği görülmektedir .

Bazilikal plan tipli kiliselerde mihrap, yapıların güneydoğu duvarlarında genellikle yarım daire kesitli bir niş olarak açılmıştır. Böylece bazilikaları; nefler halinde doğu batı yönünde bölünmüş olarak uzunlamasına değil, genişlemesine hizmet edecek biçimde kullanılmış olur. Bu durumda mihraba yönelerek namaz kılan cemaatin İslami anlayış doğrultusunda eni geniş bir harimde olabildiğince ön saflarda yer alması sağlanır (1).

Resim 167 . Koca Mustafa Paşa Camii *İstanbul-Fatih*

(1) Nural Gündüzalp ‘Trabzon’da Kültürel Değişimin Mimariye Yansıması’ , Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, KATÜ: Trabzon, 1991, s.27.

Resim 168 . Kalenderhane Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

4.2. Ek Mimari Elemanların Gereksinimi

İstanbul’da özgün işlevini kaybedip cami, mescit ve müze olarak kullanılan kilise yapılarına; yeni fonksiyonun gerektirdiği çeşitli mimari elemanların eklendiği görülmektedir.

Tarihi yapıların yeniden kullanılmaları, çağdaş yaşam içinde etkin olarak yer almaları amacıyla yapılan projelerin başarılı olabilmesi bazı eklerle birlikte düşünülmelerini gerektirmektedir.

Tarihi süreç içinde, yapılan ek elemanların da korunması gerekebilir. “Ayasofya’da eklenen minareler ve Türk döneminde eklenmiş diğer ekler, simgesel estetik ve kültürel ağırlıklarından dolayı kaldırılamaz” (1).

Venedik Tüzüğü’nün 13. maddesinde “Eklemelere; ancak yapının ilgi çekici bölümlerine, geleneksel konumuna, kompozisyonuna, dengesine ve çevresiyle olan bağlantısına zarar gelmediğine durumlarda izin verilebilir.” denilmektedir.

(1) Doğan Kuban, Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Yapı Yayıncılık, 2000, s.119.

4.2.1. Minareler

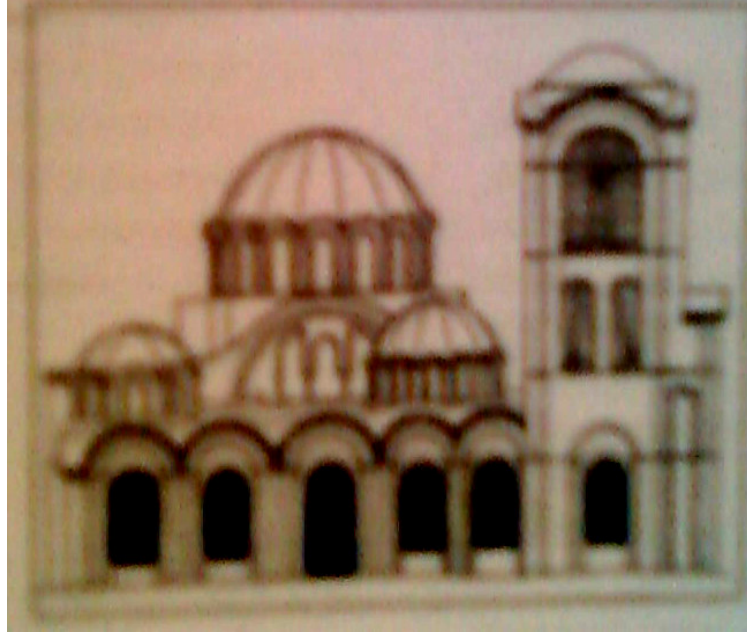
Camii ve mescitlerin mimarisinde ana unsur olan minarenin, tez konusu olan Bizans kiliselerinde ana mekana eklendiği görülmektedir. Tarihi süreç içerisinde mevcut kilise yapılarına ilave edilen eklerin; döneminin sanat, kültür, birikim ve anlayışını yansıttığı unutulmamalıdır. Ayasofya Müzesi (Resim 169) ve yapıya sonradan yapılmış olan ekler, döneminin kültür ve sanat anlayışını yansıtan önemli bir örnektir.

Resim 169. Ayasofya Müzesi *İstanbul-Fatih*

Kariye Kilise Camisi'nin güneybatı köşesinde yerini bugünkü minareye bırakmış bir çan kulesi bulunmaktaydı (Resim 170). Türklerin çan kullanımını yasaklaması ve kiliselerin camiye çevrilmesi ile birçok Bizans çan kulesi ortadan kalkmıştır. Yapının çan kulesi hakkında belgeler bulunmamakla birlikte tüm köşe bölümünü kapattığı, bu bölümün özgün kemerlerinin iki misli kalınlıkta yapılmış olmasından anlaşılmaktadır (1).

(1) Robert Ousterhout, Sanatsal Açından Kariye Cami, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 91

Resim 170. Çan Kulesi Restitüsyonu *Kariye Cami*

Ayasofya Müzesi'nin özgün mimarisinde Bizans sanat üslubunun ön planda olmasının yanında Türk döneminde eklenmiş Osmanlı mimari üslubundaki minarelerde yapıya farklı bir değer kazandırmıştır. Üç dönemde eklenen bu minareler, birbirinden farklı özellik göstermektedir. Güneydoğu köşesindeki tuğla minare 15. yüzyıla aittir, ya Fatih devrinde ya da II. Bayezid devrinde yapılmıştır. Bab-ı Hümayun tarafında olan gövdesi oluklu kuzeydoğu minaresi üslup özellikleri açısından Sinan eseri sayılmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Ayasofya'nın batı tarafındaki iki eş minare ise 16. yüzyılın sonlarında III. Murad zamanında yapılmıştır. Ancak bu minarelerin mukarnassız olmaları geç devirde onarım görmüş olmalarındandır (1).

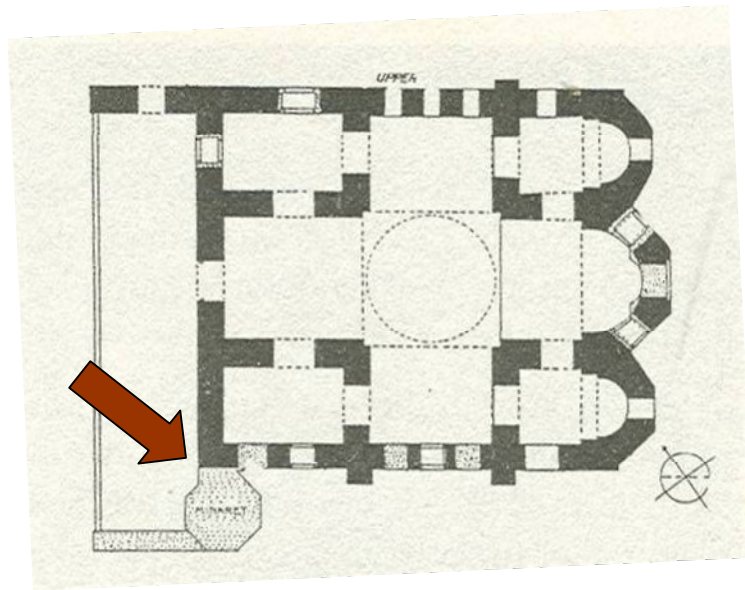
Minareler, Türklerde Selçuklulardan başlayıp çeşitli değişimlere uğramıştır ve şehirlerimizi süsleyen Türk varlığını belirten zarif bir sembol halini almıştır (2). İstanbul'un fethi sonrasında işlev değiştiren kiliselerin cami olarak kullanılmasında eklenen minarelerin bir ihtiyacın gereksinimi olmasının yanı sıra bir zaferi sembolize etmesinden dolayı da önem taşımaktadır. İstanbul'da birçok kilise camisinde Resim 171 ve Resim 172'deki gibi mevcut yapıya ek olarak yapılan minare elemanlarını görmekteyiz.

(1) Halil Onur, Korunması Gerekli Mimari Anıtlara Ek Yapı Tasarımında İlkeler, Doktora Tezi, 1991, s.25

(2) Semavi Eyice, İstanbul Minareleri, Berksoy Matbaası, İstanbul, 1963

Resim 171. Fenari İsa Kilise Camii *İstanbul –Fatih*

Resim 172. Atik Mustafa Paşa Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

İstanbul'da bazı kilise mescitlerinde minare bulunmamaktadır. Resim 173'de bulunan Hırami Ahmet Paşa mescidinde minare planlanmamıştır. İstanbul tarihi yarımadasında minare eklenmemiş diğer bir yapı da Manastır Mescidi'dir.

Resim 173. Hıramı Ahmet Paşa Mescidi *İstanbul-Fatih*

4.2.2. Minber

Minber kelime anlamı olarak yüksek kısım anlamına gelmektedir. İslam dininde ibadetin bir parçası olarak vaaz verilen bu bölüm; işlev değiştirerek cami veya mescit olarak kullanılan kiliselerde, mihrap nişinin sağ tarafında uygun bir yere hutbe için eklenir ve yapısal bir değişikliği gerektirmez (1). Yeni işlevin ihtiyaçları doğrultusunda planlanan, ana mekan içinde yapının özgün planıyla uyumlu olmayan ve farklı açılarda düzenlenen bu mimari ek eleman, ahşap veya taştan farklı üsluplarda yapıldığı görülmektedir.

İstanbul'da geçmiş dönemlerde cami olarak kullanılmış, günümüzde ise müze olarak kullanılan (Resim 174) Ayasofya'da, yapılmış olan minber yapıldığı Osmanlı klasik dönem sanat üslubunu yansıtmaktadır ve Bizans sanat üslubuna göre inşa edilmiş Ayasofya Müzesi kadar korumaya değer bir kültür varlığı konumundadır.

(1) Nural Gündüzalp, 'Trabzon'da Kültürel Değişimin Mimariye Yansıması', Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, KATÜ: Trabzon, 1991, s.27.

Resim 174. Ayasofya Müzesi *İstanbul-Eminönü*

İstanbul'da yeni işlev verilerek korunan (Resim 175.) Kalenderhane Kilise Camii'nin minber bölümü ahşaptan inşa edilmiş olup süslemeleri sadedir.

Resim 175. Kalenderhane Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

4. 2.3. Mihrap Nişi

Cami ve mescitlerde güneydoğu duvarında bulunur ve oyuk girintili yer anlamına gelmektedir. Günümüzde genellikle niş olarak veya dışa taşkın şekilde inşa edilerek, çevresi de yazı veya diğer süs unsurları ile süslenecek yapılmıştır. **Çini, mermer, ahşaptan** veya alçı kabartmalı yapılan ve sanatsal değeri oldukça yüksek mihrâplar vardır (1) (Resim 176) .

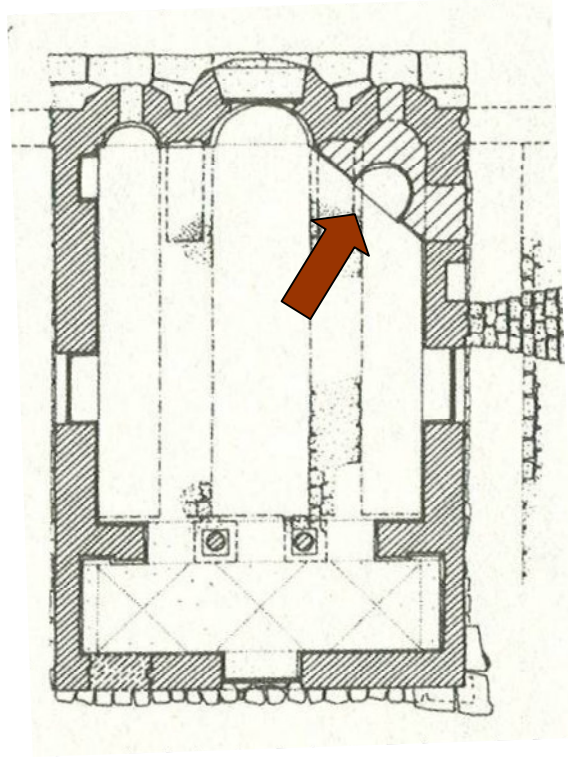
İstanbul'da yeni işlev verilerek kullanılan kilise camilerinde mihrap nişinin, mevcut kilise yapısının özgün mimarisinde bulunan apsis duvarına iç mekana taşkın şekilde eklendiği görülmektedir.

Resim 176. Ayasofya Müzesi *İstanbul-Eminönü*

İstanbul'da Tek Nefli plan tipindeki Manastır Mescidi (Resim 177.) özgün planındaki duvar nişleri kapatılarak mihrap nişi eklenmiştir.

(1) Tahsin Öz, İstanbul Camileri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.10

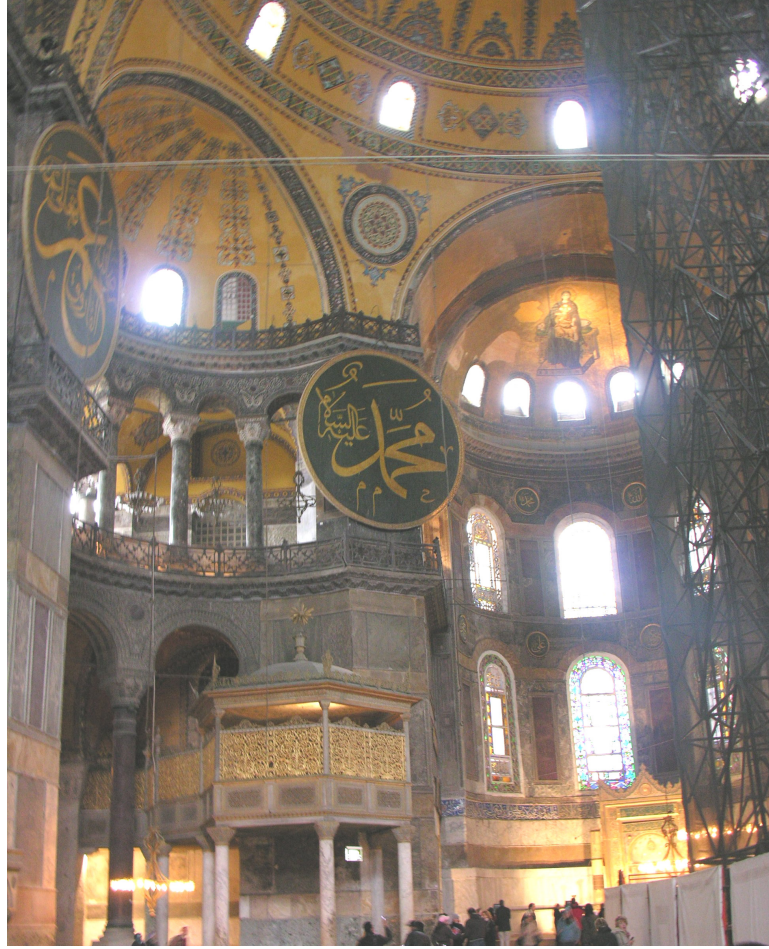

Resim 177. Manastır Mescidi *İstanbul-Fatih*

4. 2.4. Hünkar Mahfili

Osmanlı dönemi camilerinde padişahların namaz kılmaları için ayrılmış, özel bir kapısı ve merdiveni olan etrafı demir parmaklıklarla çevrili, ana mekan içinde yüksekçe inşa edilmiş olan özel bir bölümdür.

Hünkar mahfili camilerde bulunması gerekli bir öge olmadığından, İstanbul'da yalnız bazı büyük camilerde görülmektedir. Tez konusu olan işlev değiştiren kilise yapılarında İstanbul'da sonradan ek olarak yapılmış hünkar mahfili, (Resim 178.) sadece günümüzde müze olarak kullanılan Ayasofya Müzesi'nde görülmektedir. Hünkar mahfili bu yapıya cami olarak kullanılmaya başlandığında eklenmiştir.

Resim 178. Ayasofya Müzesi İstanbul *İstanbul-Eminönü*

4. 2.5. Şadırvan ve Abdest Alma Mahalli

Cami ya da mescit olarak kullanılan kiliselerde yer alan abdest alma mahalleri yapıdan bağımsız olarak planlandığı gibi mevcut kilise duvarına bitişik olarak da eklendiği görülmektedir. Günümüzdeki birçok kilise cami ve mescitlerinde bulunan abdest alma mahallerinin herhangi bir mimari estetik değeri olmayan şekilde yapıldığı görülmektedir (Resim 179). Yapılardaki uygun olmayan bu tür mimari ek elemanlar, yapıların özgün mimarilerinin yıpranmasına sebep olabilir.

Resim 179. Molla Fenari İsa Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

Resim 180'de Vefa Kilise Camisi'nde, mevcut yapının narthex mekanına eklenmiş olan abdest alma mahali, yapının mekan bütünlüğünü bozmaktadır. Yapılara eklenen mimari öğelerin gerekliliği kaçınılmazdır ancak yapılan bu eklerin belli bir mimari düzen içinde yapılması gerekmektedir.

Resim 180. Vefa Kilise Camii *İstanbul-Eminönü*

Resim 181’de Ayasofya Müzesi’ne geçmiş dönemlerde ilave edilmiş şadırvan bölümü de yapıldığı dönemin sanatsal değerlerini ortaya koyduğundan korunması gerekli kültür varlığı olarak koruma altına alınmıştır.

Resim 181. Ayasofya Müzesi *İstanbul-Eminönü*

4. 2.6. Kürsü

Yeni işlev verilen kilise cami ve mescitlerinde, kürsünün apsis duvarının sol köşesine eklendiği görülmektedir (Resim 182). Bu mimari eleman, din görevlisinin cemaate vaaz vermesi için gereklidir.

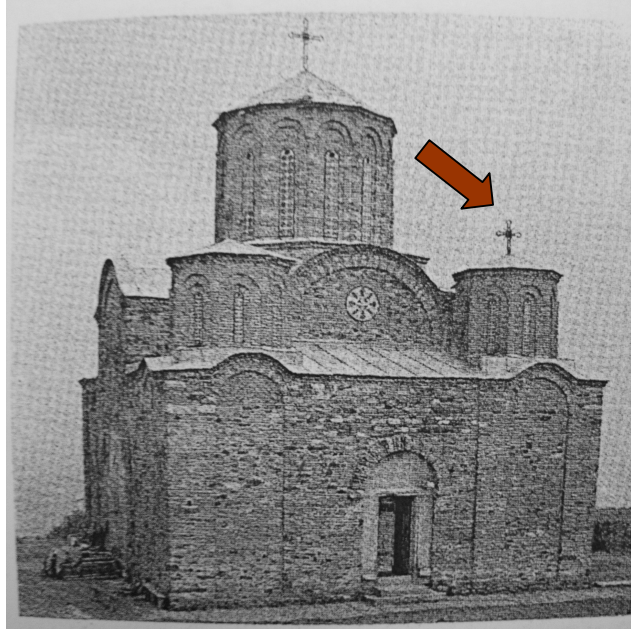

Resim 182. Kalenderhane Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

4.2.7. Alem

Minare, kubbe gibi yüksek yapıların tepesine yerleştirilen ve çatı malzemesinin birleşim yerlerini örten bir elemandır (1). Genellikle bakırdan yapılır ve üzerine altın yıldız sürülür. Yapıda estetiği sağlamasının yanı sıra yapısal zorunluluktan dolayı da bulunur. Dini yapılarda simgesel anlamı olan bu eleman kiliselerde (Resim 183) haç biçimindeyken yapıların cami olarak kullanılmasıyla (Resim 184) ayyıldız olarak değiştirilir.

(1) Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s.15

Resim 183. Marian Kilisesi, *Kumanovo*

Resim 184. Zeyrek Camii *İstanbul-Fatih*

4.3. İç Mekanda Süs Öğelerinin Düzenlenmesi

Hristiyanlık dini yapıları olan kiliselerde; iç mekanda mozaik ve fresklere büyük önem vermişlerdir. Süslemelerde Meryem, İsa ve dini törenler tasvir edilmiştir. Camilerde iç mekan süslemesi olarak kiliselerde tasvir edilen insan ve hayvan figürleri kullanılmaz. Bunun yerine çiçek, meyve ve geometrik şekiller kalem işi

olarak yapılmaktadır. Ancak kiliselerdeki resimler, yapıların cami olarak kullanılmasıyla kasıtlı olarak tahrip edilmemiştir. Camilerin ibadet mekanında kalan mozaiklerin üzerleri namaz vakitlerinde tahta kepenklerle kapatılmıştır (1). Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür (Resim 185). Günümüzde ise yapılardaki bilinçsiz onarımlar sonucunda fresk ve mozaikler tahrip edilmiştir.

Resim 185. Kalenderhane Camii *İstanbul-Fatih*

(1) Semavi Eyice, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayınları, IV Cilt, s.468

4.4. Müze Olarak Kullanılan Kiliselerde Sergileme Faaliyetleri

Günümüzde müze olarak kullanılan kiliselerin birçoğu geçmiş dönemlerde cami olarak kullanılmıştır. Bu yapılardan bazıları müze olarak kullanılmaya başlandığında (Resim 186.) çeşitli sergileme elemanları ilave edilmiştir. Bu eklenen elemanlar yapısal bir değişim gerektirmemektedir ve günümüzün ihtiyaçlarına göre farklı objelerin sergilenmesine olanak sağlamaktadır.

Müze işlevinin, iç mekanda sanatsal değeri yüksek mozaikleri bulunan kiliselerde uygulandığı görülmektedir. (Resim 187.) Bu sayede daha az yapısal müdahaleler yapıldığından koruma çalışması daha başarılı olmaktadır.

Resim 186. Obje Sergileme Elemanları

Resim 187. Fethiye Müzesi *İstanbul-Fatih*

Müze olarak kullanılan Kariye Camisi, 1945 yılında ulusal anıt olarak ilan edilmiştir ve 1958 yılına kadar süren kapsamlı bir temizleme ve restorasyon programı yürütülerek mozaik ve freskler açığa çıkarılmıştır. Yapının müze olarak kullanılmasıyla ahşap minber de sökülerek Zeyrek Camisi'ne götürülmüştür (1).

(1) Engin Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1996, s.48

4.5. Statik ve Taşıyıcı Sorunlara Bağlı Mimari Değişimler

Yapıların taşıyıcı öğeleri, zamanla taşıyıcı niteliklerini kaybederler. Malzeme eskimesi, malzeme bozulması ya da deprem, yangın, rutubet gibi nedenlerle taşıyıcı sistemin dengesi bozulabilir. Tarihi yapı strüktürünün statik açıdan sağlıklı durumu ve malzeme bozulmaları yapıya müdahalede bulunmadan önce giderilmesi gereken sorundur .

İstanbul tarihi yarımadasında bulunan Bizans dönemine ait bazı kiliselerin günümüzde önemli statik ve taşıyıcı sorunları bulunmaktadır. Aya İrini Müzesi'nde ana kubbeyi taşıyan geniş tonozlarda derin çatlaklar mevcuttur. Haliç Körfezi'ne yakın bir konumda bulunan Atik Mustafa Paşa Cami ve Gül Camisi'nde temel oturmaları ve dolaylı olarak bu oturmaların neden olduğu tonoz örtüde deformasyon gözlenmiştir. Bu yapıların dışında Kalenderhane Camii'nin kubbe ve tonozlarında, Fenari İsa Cami ile Fethiye camileri'nin çatı örtüsünde çatlaklar bulunmaktadır. Günümüzde Ayasofya müzesi dört tarafında bulunan göğüsleme duvarlarının yardımıyla ayakta durmaktadır. Yapıya zaman içerisinde Osmanlı döneminde de istinat duvarları ve kemerler eklenmiştir (1).

4.6. Toplumun Tarihi Eserlerin Korunmasına Karşı Duyarsızlığı

Tarihi çevre ve tarihi yapı koruması temelde çağdaş bir kültürel istektir ve toplum kültürünün çağdaşlaşmasına paralel olarak gelişen bir olgudur. Günümüzde sürekli göç alan ve nüfus yapısı değişen İstanbul'da, şehrin kültür tarihine ilişkin bilinçli kamuoyu oluşturmak gerçekleştirilebilmesi son derece güç ve uzun vadeli bir etkinliktir. Genel kapsamda toplumsal ve ekonomik zorunluluklar insanların fiziksel ortamın güzelliğine duyarlı olmalarını, ilgi duymalarını zorlaştırmaktadır.

İstanbul tarihi yarımadasında bulunan Bizans dönemine ait kiliselerin korunması sorunu eğitim yetersizliği sonucu ortaya çıkmıştır ve bunun sonucunda tarihi eserlere karşı duyarsızca yaklaşımlar olmaktadır. Bu durum İstanbul'da bulunan birçok Osmanlı dönemi yapı için de geçerlidir. Çoğu zaman topraktan elde edilecek ekonomik kazancın çekiciliğinin tarihin prestijinden fazla değerli tutulması sonucu, rastlantılarla ortaya çıkmış birçok yapı kalıntısı kağıda dahi geçirilemeden ortadan kaldırılmıştır. Resim 188'de görülen cami duvarına yazılmış yazılar da toplumsal duyarsızlığın bir başka göstergesidir.

(1) Ali Sami Boyar, Ayasofya ve Tarihi, Maarif Matbaası, 1943, s.14

Resim 188. Vefa Kilise Camii *İstanbul-Fatih*

4.7. Çevresel Etkilerin Yapılara Olumsuz Yansıması

20. yy içerisinde hızlı bir kalkınma süreci geçiren İstanbul'da bu sürece paralel olarak ulaşım alternatiflerinin sebebiyet verdiği imar etkinlikleri tarihi kent dokusuna zarar verici boyutlara ulaşmıştır. 1950'li yıllarda Menderes döneminde ulaşımına açılan Vatan Caddesi arteri, Fenari İsa Camisi'nin (Resim 189.) yakınından geçirilmiş ve yapıyı yol kotunun 2-3 metre aşağısında bırakmıştır. Yine aynı dönemde trafiğe açılan Millet Caddesi, hemen birkaç metre yakınında bulunan Manastır Mescidi'nin, araç trafiğinin yarattığı kirlilik etkilerine maruz kalmasına sebep olmuştur. İstanbul'da günümüze kadar çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen harfiyat çalışmaları esnasında birçok Bizans dönemine ait kilise kalıntısı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu tür bayındırlık etkinlikleri, kalkınmanın gereği sonucu ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır fakat bu projelerin içinde arkeolojik araştırmalarının, en başta yasal bir zorunluluk olarak yer alması gerekliliği de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur

Resim 189. Molla Fenari İsa Camii *İstanbul-Fatih*

4.8. Bölüm Sonucu

İstanbul tarihi yarımadasında farklı işlevlerle kullanılmakta olan 21 adet Bizans dönemine ait kilise bulunmaktadır. Bu yapılardan sadece Panayia Muhliotissa Kilisesi özgün işlevini sürdürmekte, diğer yapılar ise günümüzde cami, mescit, müze ve çok amaçlı salon olarak kullanılmaktadır. Bu kiliselerin günümüzdeki durumları incelendiğinde yapılarda zaman içerisinde bazı mimari değişimlerin olduğu gözlenmiştir. Özgün yapı ve elemanlar işlevlerini kaybederek işlevsel olarak yıpranmıştır. Farklı bir dini ibadet mekanı olarak kullanılan kiliselerde, ibadet yönelimindeki farklılıktan dolayı yapı planında önemli mimari değişimler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yeni işlevin gerektirdiği bazı mimari elemanlar da mevcut yapıya eklenmiştir. Müze olarak kullanılan kilise yapılarında; bazı obje sergileme elemanları iç mekana eklenmiş ve cami olarak kullanıldığı dönemlerde kapatılmış olan mozaik ve freskler açığa çıkarılmıştır.

Toplumun tarihi eserleri koruma noktasındaki duyarsızlığı ve etkisizliği sonucu kültürel varlıklarımız büyük ölçüde zarar görmektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin yapıların yakınından geçen ulaşım hatları konusundaki yanlış kararları, tarihi eserlerimiz üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır.

SONUÇ

İstanbul tarihi yarımadasında Bizans medeniyetinin izleri günümüzde hala görülmektedir. Kullanım sürekliliği nedeniyle günümüze kadar ulaşan ve bin yılı aşkın geçmişe sahip olan Bizans dönemi eserlerinden sayıca en fazla yapı türü kiliselerdir. İstanbul tarihi yarımadasındaki Bizans kiliselerinden yirmibir tanesi farklı fonksiyonlarla hala kullanılmaktadır. Bu yapılardan sadece bir tanesi (*Fatih –Panayia Muhliotus Kilisesi*) özgün işlevini sürdürmektedir.

İstanbul'un fethinden önce 1204 yılındaki Latin istilası sırasında İstanbul'un tüm önemli yapıları ile birlikte kiliseler de yağmalanmıştır. Türklerin İstanbul'u fethetmesi ve İstanbul'a yerleşmesiyle cemaatsiz kalan bu yapılar onarılarak cami ve mescit olarak kullanılmıştır. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür. Cumhuriyet dönemi sonrasında da değişik etkenlerle cami ya da mescit olarak kullanılan kiliselerden bir kısmı tekrar işlev değişerek müze olarak kullanılmaya başlanmıştır, birçoğu ise hala cami ve mescit olarak kullanılmaktadır.

Bizans halkı Hristiyan dini inancını kabul etmiş bir topluluktur. Türklerin İstanbul'u fethinden önce de Bizansın hem Osmanlılarla hem de Selçuklularla ilişkileri olmuştur. Ancak Türklerin İstanbul'a yerleşmesiyle Hristiyan kültürü ile İslam kültürü karşı karşıya gelmiştir. Kiliseler, İslam kültürünün yerleşmesiyle; cami ve mescit olarak kullanılmıştır. Kiliselerin cami olarak kullanılması bazı yararlar sağlamıştır. Bu yararların başında, savaş sonrasında topluma açık hazır mekan olması ve kiliselerin de camiler gibi ibadet etme işlevine yönelik olarak özenle inşa edilmiş toplum yapıları olmaları gelir. Saygı ve hoşgörü çerçevesinde yapılardaki özgün mimari öğeler, İslam dinine aykırı olmasına rağmen yok edilmemiş, bu mimari öğeler tahrip edilmeden perde, kepenk, sıva vb. elemanlarla kapatılmıştır.

Zaman içerisinde meydana gelen doğal afetler yapıların taşıyıcılarına zarar vermiştir. Yapının taşıyıcı elemanlarını güçlendirmek için istinat duvarı, ağırlık kuleleri gibi elemanlar inşa edilmiştir.

Bizans kiliselerinin cami, mescit işlevleriyle kullanılması sonucu özgün yapıda yeni mimari düzenlemeler yapılmıştır. Yeni işlevin gerektirdiği mimari

düzenlemeler; kullanıma bağlı mimari değişimler ve çeşitli mimari elemanların eklenmesidir. Mihrap, minber, minare, şadırvan, hünkar mahfili gibi yapılan bazı eklemelerle yapılar yüzlerce yıl kullanılıp günümüze kadar ulaşmışlardır.

Günümüzde kervansaraylar, medreseler, bazı askeri yapı türleri işlevsel kesintiye uğramışlardır. Ancak binlerce yıldır süreklilik gösteren dinsel amaçlı yapılarda işlevsel kesinti olmamıştır.

Venedik Tüzüğü'nün 5.maddesinde de belirtildiği gibi yapıların korunması, herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanımı ile kolaylaştırılabilir. Dinsel amaçlı yapılarda da sürekli bir kullanım olduğundan yapılar korunarak günümüze kadar ulaşmışlardır.

Günümüzde mimari anıtların korunması konusundaki duyarsızlık ve eğitimsizlik tüm kültür varlıklarında olduğu gibi Bizans dönemi kiliselerinin de yıpranmasında etkili olmuştur. Bu noktada hem toplumun bilinçlendirilmesi hem de dinsel yapıların ibadet amaçlı olduğu kadar toplumun çağdaş gereksinimleri için kültürel amaçlı kullanımının da özendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir kullanım sürekliliği ile Bizans kiliseleri günümüze kadar nasıl ulaştıysa gelecek nesillerde de kullanılması sağlanacaktır.

SÖZLÜK

Apsis: Kiliselerde koronun arkasında bulunan dışa taşkın ve üstü tonozla örtülü kısım.

Bazilika: Romalılarda adaletin uygulandığı dikdörtgen planlı yapı. Kısa yanda hakimin oturacağı bir yer ve içine imparatorun veya herhangi bir ilahın heykelin yerleştirildiği yuvarlak bir hücre bulunur.

Beden Duvarı: Yığma bir yapıda taşıyıcı duvar .

Fresk: Yaş iken duvar sıvası üzerine toprak boyalarla yapılan resim.

Harim: Camilerdeki ana mekan .

Külah: Kule veya minarelerin üstünü örten sivri çatı.

Mihrap: Camilerin kible duvarında bulunan ve imamın namaz kıldırırken durması için ayrılmış olan girintili yer.

Minber: Camilerde din görevlisinin, yarısına kadar çıkıp hutbe okuduğu merdiveni ve üstü külahlı bir sahanlığı olan yer

Mukarnas: Düşey bir yüzeyden, üzerinde bulunan daha taşkın bir yüzeye geçmek ve ona bindirmelik görevi yapmak için taş veya tuğladan küçük prizmalar şeklinde, birbiri üzerine oturan bindirmeliklere verilen ad.

Muvakithane: Genellikle büyük camilerin yanında yapılan, içinde ezan vakitlerinin saptanması için gerekli alet ve saat bulunan küçük bina.

Narthex: Bizans kiliselerinde ana mekana girilmeden önceki giriş mekanıdır.

Naos: Kiliselerdeki ana ibadet mekanıdır.

Nef : Kiliselerde ana kapıdan koroya kadar uzanan bölüm, sahnın.

Niş: Çoğunun üstü kemerli duvar hücresi.

Paye: Eski taş yapılarda görülen çok yüksek ve kalın kagir ayak.

Transept: Kiliselerde orta sahnının koroya yakın bölümünde sahnına dik olan ve orta sahnınla birlikte bir haç şekli meydana getiren uzunca sahnın.

Tonoz: Alttan içbükey olmak üzere taş ya da tuğla harçla örülmüş yarım silindir biçiminde tavan.

Yunan Haçı: Dört kolu birbirine eşit olan haç.

KAYNAKLAR

AHUNBAY, Zeynep (2004), **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul.

AKYÜREK, Engin (1996), **Bizans ta Sanat ve Ritüel**, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

ALTINOLUK, Ülkü (1998), **Binaların Yeniden Kullanımı**, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

AYSA, Yayınları (1993), **A'dan Z'ye İstanbul Rehber- Atlas**, İstanbul.

BAŞAR, Zeki (1977), **Camilerimiz**, Güneş Matbaası, Ankara.

BAŞGELEN, Nezih (2002), **İstanbul Seçme Yazılar**, Arkeoloji Sanat Magazin Yayınları, İstanbul.

BAŞGELEN, Nezih (2005), **Historic Postcards of Byzantine İstanbul**, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

BOYAR, Ali Sami (1943), **Ayasofya ve Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul.

ÇELİK, Zeynep (1998), **Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

DİYANET Vakfı (1987), **Eminönü Camileri**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERİÇ, Murat (1983), "Eski Eserlerde Tahrip ve Koruma", **Yapı Dergisi**, Sayı.47.

ERMETİN, Kemalettin (2005), **Gişeli Camilerimiz Ayasofya Müzesi**, Töre Yayınları, İstanbul.

ETHEM, Halil (1933), **Camilerimiz**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.

EYİCE, Semavi(1963), **Son Devir Bizans Mimarisi**, İstanbul Ü.Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi(1963), **İstanbul Minareleri**, İstanbul Ü. Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Ayasofya”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt I, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Atik Mustafa Paşa Cami”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt I, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Manastır Mescidi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt V, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Panayia Muhliootissa Kilisesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt VI, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Sancaktar Hayreddin Mescidi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt VI, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1993), “Şeyh Süleyman Mescidi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Cilt VII, İstanbul.

FREELY, John (2005), **İstanbul’un Bizans Anıtları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

GÜLERSOY, Çelik (1986), **Kariye**, Turing Yayınları, İstanbul.

GÜNDÜZALP, Nural (1991), “Trabzon’da Kültürel Değişimin Mimariye Yansıması”, **Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu**, KATÜ, Trabzon.

HASOL, Doğan (2005), **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, Yapı Yayını, İstanbul.

İNALCIK, Halil (2007), “Fatih Sultan Mehmet ve Bir Fetih Öyküsü”, **National Geographic**, Mayıs Sayısı, İstanbul.

KUBAN, Doğan (2000), **Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu Kuram ve Uygulama**, Yapı Endüstri Merkezi Yayını, İstanbul.

KIRIMTAYIF, Süleyman (2001), **Converted Byzantine Churches In İstanbul**, EgeYayımları, İstanbul.

MANGO, Cyril (1986), **Byzanz**, Arturo Pres, Stuttgart.

MUHCU, Eyüp (2007), “Mimarlara Mektup”, **T.M.M.O.B Yayını**, Sayı, 3, İstanbul.

ONUR, Halil (1991), **Korunması Gerekli Mimari Anıtlara Ek Yapı Tasarımında İlkeler**, yayınlanmış doktora tezi, MSÜ. Fen Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

OUSTERHOUNT, Robert (2002), **Sanatsal Açıdan Kariye Cami**, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

ÖZ, Tahsin(1997), **İstanbul Camileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul.

PULGHER, D. (1878), **Eglises Byzantines De Constantinopel**, Vienne.

SEZGİN, Haluk (1994), “Restorasyonda Özgünlüğün Sınırları”, **Yapı Dergisi**, Sayı.153, İstanbul.

STRIKER, C. (1997), **Kalenderhane In İstanbul**, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz.

TAMER, Cahide (2003), **İstanbul Bizans Anıtları ve Onarımları**, Turing Yayınları, İstanbul.

TAYLA, Hüsrev (2007), **Geleneksel Türk Mimarisinde Yapı Sistem Ve Elemanları**, TAÇ Vakfı Yayınları, İstanbul.

TÜMER, Gürhan (1990), “Osmanlı’da Mimari Mirası Koruma Bilinci Var mıydı?”, **Yapı Dergisi**, Sayı.104, İstanbul.

ÜLKE, Recep (1957), **İstanbul Anıtları**, Yeni Matbaa, İstanbul.

ÜNSAL, Behçet (2001), **Mimari Tarihi**, Y.T.Ü Yayınları, İstanbul.

VERLAG, Südwest (1968), **Baustile**, München.

YÜKSEL, Müfit (2001), **Fatih İlk İstanbul**, Fatih Belediyesi Yayınları, İstanbul.

WIENER, Müler (2002), **İstanbul’un Tarihsel Topografyası**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

RESİM LİSTESİ

- 1 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.78.
- 2 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.79.
- 3 İstanbul Dergisi, Sayı:3, s.68.
- 4 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.145.
- 5 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 6 AHUNBAY, Z. , “Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon”, İstanbul, Yapı Endüstri Merkezi Yayını, 2004, s.125.
- 7 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.165.
- 8 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 9 Onur, Halil., Özel Koleksiyon
- 10 PULGHER, D. , “Eglises Byzantines De Constantinopel, Vienne, 1878, s. 17.
- 11 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.174.
- 12 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 13 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.142.
- 14 ÜNSAL, B. , “Mimari Tarihi”, İstanbul, Y.T.Ü Yayınları, 2001, s.46.
- 15 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 16 ÜNSAL, B. , “Mimari Tarihi”, İstanbul, Y.T.Ü Yayınları, 2001, s.46.
- 17 PULGHER, D. , “Eglises Byzantines De Constantinopel, Vienne, 1878, s. 9.
- 18 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 19 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.180.
- 20 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 21 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.60.

- 22 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, Ege Yayınları, 2001, s.44.
- 23 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, Ege Yayınları, 2001, s.48.
- 24 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.132.
- 25 FREELY, J. , “İstanbul’un Bizans Anıtları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.212.
- 26 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.77.
- 27 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.97.
- 28 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.123.
- 29 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.136.
- 30 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.190.
- 31 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.108.
- 32 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.119.
- 33 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.119.
- 34 EYİCE, S. , “İmrahor Camii”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt IV, 1993, s.167.
- 35 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.147.
- 36 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.189.
- 37 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.199.

- 38 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.74.
- 39 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 40 EYİCE, S. , “Atik Mustafa Paşa Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt I, 1993, s.406.
- 41 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.79.
- 42 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.81.
- 43 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.81.
- 44 EYİCE, S. , “Atik Mustafa Paşa Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt I, 1993, s.49.
- 45 FREELY, J. , “İstanbul’un Bizans Anıtları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.163.
- 46 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.78.
- 47 FREELY, J. , “İstanbul’un Bizans Anıtları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.163.
- 48 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 49 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 50 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 51 ÜNSAL, B. , “Mimari Tarihi”, İstanbul, Y.T.Ü Yayınları, 2001, s.46.
- 52 Tanuğur, F., Özel
- 53 Onur, Halil., Özel Koleksiyon
- 54 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 55 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 56 PULGHER, D. , “Eglises Byzantines De Constantinopel, Vienne, 1878, s. 9.
- 57 BAŞGELEN, N. , “Historic Postcards of Byzantine İstanbul” İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2005, s. 40.
- 58 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 59 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 60 Tanuğur, F., Özel Çekim

- 61 EYİCE, S. , “Bodrum Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt II, 1993, s. 264.
- 62 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 63 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.33.
- 64 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.33.
- 65 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 66 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.58.
- 67 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.42.
- 68 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.60.
- 69 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.57.
- 70 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.60.
- 71 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 72 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 73 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.43.
- 74 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 75 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.48.
- 76 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 77 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 78 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 79 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 80 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.64.
- 81 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 82 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 83 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü

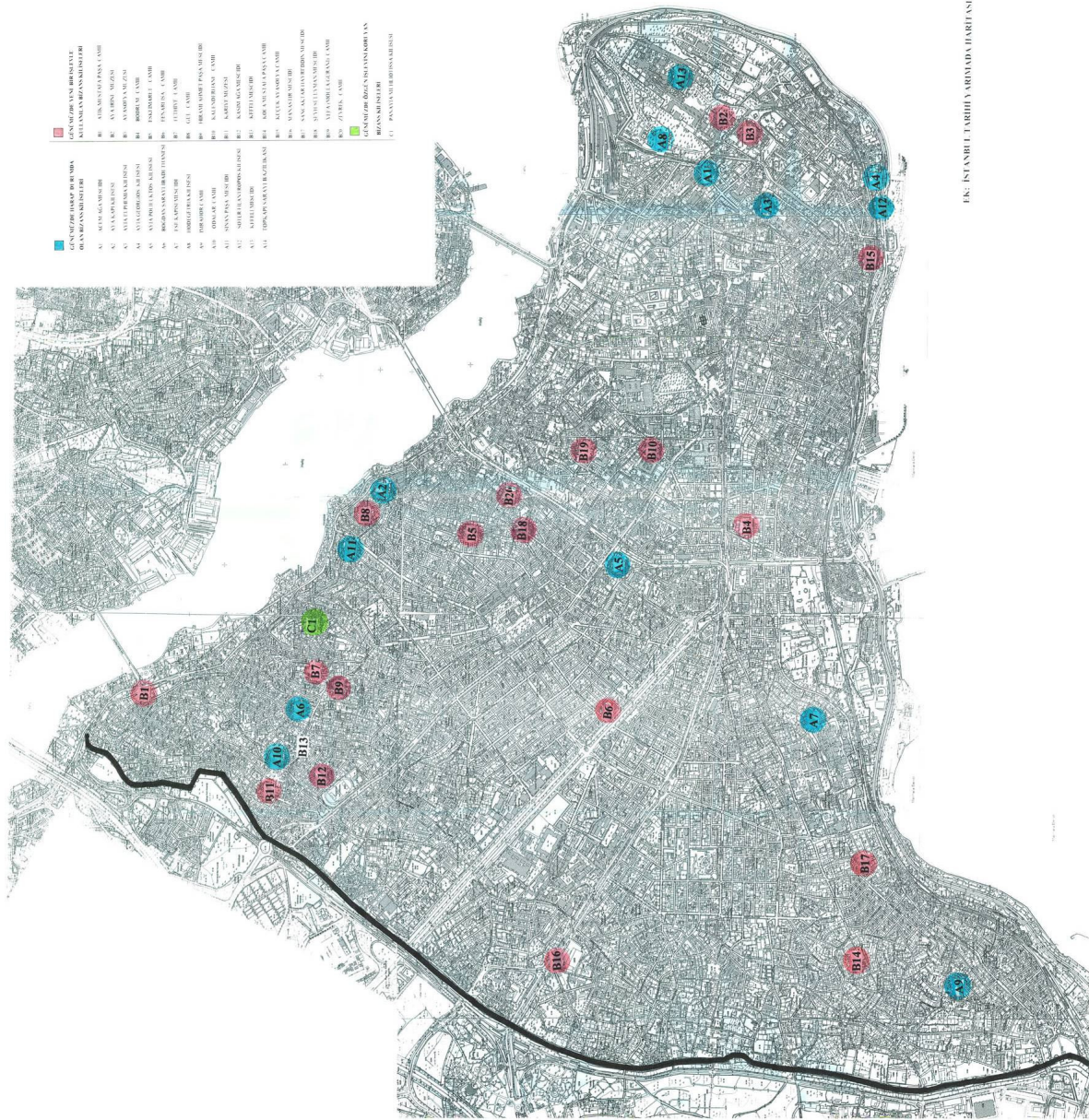
- 84 EYİCE, S. , “Gül Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt III, 1993, s. 434.
- 85 EYİCE, S. , “Gül Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt III, 1993, s. 435.
- 86 EYİCE, S. , “Gül Cami”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt III, 1993, s. 434.
- 87 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.143.
- 88 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.82.
- 89 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 90 EYİCE, S. , “Hırami Ahmed Paşa Cami” ,Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt IV, 1993, s.67.
- 91 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 92 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 93 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 94 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 95 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 96 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 97 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 98 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 99 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 100 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 101 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 102 EYİCE, S. , “Kariye Müzesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt IV, 1993, s.469.
- 103 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 104 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 105 GÜLERSOY, Ç. , “Kariye”, İstanbul, Turing Yayınları,1986, s.55.
- 106 GÜLERSOY, Ç. , “Kariye”, İstanbul, Turing Yayınları,1986, s.63.
- 107 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 108 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.73.

- 109 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.71.
- 110 EYİCE, S. , “Kasım ağa Mescidi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Cilt IV, 1993, s.480.
- 111 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.72.
- 112 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.165.
- 113 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 114 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.166.
- 115 YÜKSEL, M. , “Fatih İlk İstanbul”, İstanbul, Fatih Belediyesi Yayınları, 2001, s.59.
- 116 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 117 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 118 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 119 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 120 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 121 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.174.
- 122 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 123 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 124 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 125 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 126 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.22.
- 127 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.180.
- 128 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 129 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 130 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 131 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 132 WIENER, M. W. , “İstanbul’un Tarihsel Topografyası”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s.185.

- 133 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 134 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.44.
- 135 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.44.
- 136 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 137 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harista Müdürlüğü
- 138 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.42.
- 139 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.42.
- 140 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.41.
- 141 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.43.
- 142 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.43.
- 143 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harista Müdürlüğü
- 144 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 145 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.55.
- 146 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harista Müdürlüğü
- 147 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 148 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 149 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 150 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.29.
- 151 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 152 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harista Müdürlüğü
- 153 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Bzyantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.52.
- 154 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 155 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 156 Tanuğur, F., Özel Çekim

- 157 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 158 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Harita Müdürlüğü
- 159 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 160 FREELY, J. , “İstanbul’un Bizans Anıtları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.212.
- 161 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 162 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 163 FREELY, J. , “İstanbul’un Bizans Anıtları”, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005, s.213.
- 164 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 165 Tanuğur, F., Özel Çizim
- 166 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 167 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 168 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 169 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 170 OUSTERHOUNT, R. , “Sanatsal Açıdan Kariye Cami”, İstanbul, Arkeoloji Sanat Yayınları, 2002, s.55.
- 171 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 172 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Byzantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.81.
- 173 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 174 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 175 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 176 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 177 KIRIMTAYIF, S. , “Converted Byzantine Churches In İstanbul”, İstanbul, EgeYayınları, 2001, s.44.
- 178 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 179 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 180 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 181 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 182 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 183 MANGO, C. , “Byzanz”, Stuttgart:Arturo Pres, 1986, s. 188.
- 184 Tanuğur, F., Özel Çekim
- 185 Tanuğur, F., Özel Çekim

- 186** Tanuğur, F., Özel ekim
187 Tanuğur, F., Özel ekim
188 Tanuğur, F., Özel ekim
189 Tanuğur, F., Özel ekim

ŞEKİL 1: İSTANBUL TARIHİ VE ARMAHA HARİTASI

ÖZGEÇMİŞ

Fatih Tanuğur, 10.02.1983'de İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini 1994'de İcadiye İlköğretim okulunda tamamladı. Liseyi 1996-1999 yılları arasında Kazım İşmen Lisesi'nde okuduktan sonra 1999'da Kocaeli Üniversitesi İnşaat Bölümüne girerek buradan 2001 yılında mezun oldu. 2001 yılında Haliç Üniversitesi Mimarlık bölümüne başlayıp 2005 yılında eğitimini tamamlamıştır.

2005 güz döneminde Haliç Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programında lisansüstü eğitimine başlamıştır.

Yüksek öğrenimi sırasında çeşitli özel mimarlık bürolarında çalışmıştır. Halen Halil Onur Mimarlık Bürosu'nda mesleki çalışmalarını sürdürmektedir.